

T.C
NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİNE
ETKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: Türkiye İçin Öneriler

NİLÜFER SERİNLİ

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

DANIŞMANLAR: PROF. DR. İ. HAKKI İNAN
DOÇ. DR. ALPAY HEKİMLER

TEKİRDAĞ-2009

Her Hakkı Saklıdır

ÖZET

Doktora Tezi

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİNE ETKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: Türkiye İçin Öneriler

Nilüfer SERİNLİ

Namık Kemal Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman : Prof.Dr. İ. Hakkı İNAN
2009, Pages:140

Küreselleşme, sınırların ortadan kalkması ve dünyanın küresel bir köy haline gelmesidir. Sınırların ortadan kalkması ile ulusal ve uluslararası alanda mal ve hizmet piyasalarında rekabet artmıştır. Artan rekabet tüm sektörleri etkilediği gibi kooperatifleri de etkilemiştir. Ancak, birçok ülkedeki kooperatifler küreselleşmenin yarattığı fırsatlardan yararlanmak ve sakıncaları en aza indirmek amacıyla yatay ve dikey bütünleşme yoluna gitmişlerdir.

Araştırmada küreselleşme süreci içerisinde dünya, AB ve Türkiye'deki tarım ve tarım dışı kooperatifler incelenmiş ve küreselleşmenin kooperatifler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın esas verilerini Türkiye'deki tarım ve tarım dışı kooperatif birlikleri ile yapılan anket yoluyla elde edilen bilgilerden oluşmaktadır. Elde edilen bilgiler çeşitli istatistiksel analizlerle test edilmiş ve yorumlanmıştır.

Küreselleşme, Türkiye'deki tarım ve tarım dışı kooperatifleri bir taraftan olumlu etkilerken bir taraftan da olumsuz etkilemiştir. Örneğin; teknolojinin gelişmesi ile kooperatifler ortaklarına daha kaliteli daha hızlı hizmet sunmaya başlamışlardır. Ancak

küreselleşme süreci içerisinde finansman sorunu ve küresel şirketlerin pazar paylarını düşürmesi sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kooperatifler, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslar arası Para Fonu, Dünya Bankası

ABSTRACT

Doctorate Thesis

THE EVALUATION OF GLOBALIZATION PROCESS IN TERMS OF ITS EFFECT ON THE COOPERATIVITY ACTIVITIES: SUGGESTIONS FOR TURKEY

Nilüfer SERİNİKLİ

Namık Kemal Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman : Prof.Dr. İ. Hakkı İNAN

2009, Pages:140

Globalization is the disappearing of borders and the becoming of world as a global village. The disappearing of borders increased the competition in the national and international goods and service market. The increasing competition affected all the sectors as well as the cooperatives. But, cooperatives in most countries went horizontal and vertical integration in order to take advantage of globalization and to decrease the disadvantages to the lowest.

In the study, the agricultural and non-agricultural cooperatives in the world, in the EU countries and Turkey are examined and the positive and negative effects of globalization on the cooperatives are tried to be shown. The main data of the study are the information obtained from the questionnaire which is made with the agricultural and non-agricultural cooperatives in Turkey.

With the study, it is shown that whether the globalization affects the agricultural and non-agricultural cooperatives in Turkey or not.

While globalization affected the agricultural and non-agricultural cooperatives

positively in Turkey, on the other hand, it also affected negatively. For example; with the help of technological improvements in transportation, communication and information cooperatives started to serve their partners with more high quality, faster and cheaper services. But the economic crises of November 2000, February 2001 and Mortgage affected the agricultural and non-agricultural cooperatives negatively; some cooperatives and their senior managements stopped their activities some became plate cooperatives. Especially non-agricultural cooperatives struggled to pay their loans which they took during the crisis because that they were using foreign loans. Moreover, the privatization of Public Economic Enterprises in our country in order to adapt globalization troubled both the producer and the consumer.

Key Words: Globalization, Cooperatives, World Trade Organization, The International Monetary Fund , Europe Union.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	i
ABSTARCT	iii
İÇİNDEKİLER	v
ÇİZELGELER LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
1.GİRİŞ	1
2.LİTERATÜR ÖZETLERİ	4
2.1. Türkçe Literatür Özeti	4
2.2. Yabancı Literatür Özeti	5
3.MATERYAL VE YÖNTEM	7
3.1. Materyal	7
3.2. Yönetim	7
3.2.1. Verilerin Toplanması Aşamasında Uygulanan Yöntem	7
3.2.1.1.Tanımlayıcı İstatistikler	9
3.2.1.2.“t” Testi	9
3.2.1.3.Varyans Analizi	9
3.2.1.4.Güvenilirlik Testi	9
3.2.1.5.Faktör Analizi	10
4. KÜRESELLEŞME OLGUSU VE GELİŞİMİ	12
4.1. Küreselleşmenin Tanımı ve Kapsamı	12
4.2. Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar	13
4.3. Küreselleşmenin Tarihi Gelişimi	14
4.4. Küreselleşmeyi Ortaya Çıkaran Faktörler	17
4.4.1. Teknolojik Faktörler	17
4.4.2. İdeolojik Faktörler	19
4.4.3. Ekonomik Faktörler	20
4.4.3.1. Ticari Küreselleşme	20
4.4.3.2. Üretimin Küreselleşmesi	21
4.4.3.3. Mali Küreselleşme	22
4.5.Dünyada Bölgeselleşme ve Küreselleşme Hareketleri	23
4.5.1.Bölgeselleşme Hareketleri	23
4.5.2. Küreselleşme Hareketleri	25

4.5.2.1.Küresel Oluşumlar	25
4.5.2.2. Küresel Anlaşmalar	26
4.5.2.2.1. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)	26
4.5.2.2.2. Fikri Mülkiyet Patent ve Telif Hakları Anlaşması (TRIPS)	26
4.5.2.2.3. Ticaretle İlişkili Yatırım Önlemleri Anlaşması (TRIMS)	27
4.5.2.2.4. Tarım Anlaşması (AoA)...	27
4.6.Küreselleşmenin Ortaya Çıkardığı Fırsatlar ve Tehditler	28
4.6.1. Küreselleşmenin Ortaya Çıkardığı Fırsatlar	28
4.6.2. Küreselleşmenin Ortaya Çıkardığı Tehditler	29
5. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	32
5.1. Küreselleşmenin Türkiye'deki Tarihi	32
5.1.1.Cumhuriyet Öncesi Dönem	32
5.1.2.Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası Küreselleşme	33
5.2. Bölgeselleşme ve Küreselleşme Hareketleri İçerisinde Türkiye'nin Yeri	35
5.2.1.Bölgeselleşme Hareketleri	35
5.2.1.1. Avrupa Birliği ile Olan İlişkiler	36
5.2.1.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği ile Olan İlişkiler	37
5.2.2. Küresel Oluşumlar ve Küresel Anlaşmalar	38
5.2.2.1. Küresel Oluşumlar	38
5.2.2.1.1. GATT'an DTÖ'ye Kadar Türkiye ile Olan İlişkiler	38
5.2.2.1.2. Uluslar arası Para Fonu ile Olan İlişkiler	40
5.2.2.1.3. Dünya Bankası ile Olan İlişkiler	41
5.2.2.2. Küresel Anlaşmalar	42
5.2.2.2.1. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)	42
5.2.2.2.2. Fikri Mülkiyet Patent ve Telif Hakkı Anlaşması (TRIPS)	42
5.2.2.2.3. Tarım anlaşması (AoA)	42
5.3. Küreselleşme Sürecinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri	43
5.3.1. Finansal Piyasalara Etkisi	44
5.3.1.1.Türkiye'de Küresel Kaynaklı Finansal Krizler	46
5.3.1.1.1. 1994 Finansal Krizi	47
5.3.1.1.2. Asya Krizinin Türkiye Finans Piyasalarına Yansımaları	48
5.3.1.1.3. Rusya Krizinin Türk Mali Piyasalarına Etkisi	48
5.3.1.1.4. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri	48
5.3.1.1.5. Türkiye'de 2008 Krizi	49

5.3.2. Dış Ticarete Etkileri	50
5.3.3. Üretime Etkileri	51
5.3.3.1. Özelleştirme	55
6. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DÜNYADAKİ KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ	58
6.1.Küreselleşme Sürecinde Kooperatifçilik İlkeleri	59
6.2.Küreselleşme Sürecinde Avrupa Birliği Ülkelerindeki Kooperatifçilik Hareketi	61
6.2.1. Avrupa Kooperatif Statüsü	63
6.2.2. Avrupa Birliği Ülkelerinde Kooperatif Hareketi	64
6.2.2.1. Almanya	64
6.2.2.2. Avusturya	65
6.2.2.3.Belçika	66
6.2.2.4.Danimarka	66
6.2.2.5.Finlandiya	67
6.2.2.6.Fransa	68
6.2.2.7.Hollanda	68
6.2.2.8.İngiltere	69
6.2.2.9.İrlanda	70
6.2.2.10. İspanya	71
6.2.2.11. İsveç	71
6.2.2.12. İtalya	72
6.2.2.13. Lüksemburg	72
6.2.2.14. Portekiz	73
6.2.2.15. Yunanistan	73
6.3.2. Küreselleşmenin Avrupa Birliği Ülkelerindeki Kooperatiflere Etkisi	74
6.3. Küreselleşme Sürecinde Amerika Birleşik Devletlerindeki Kooperatifçilik Hareketi	74
7. TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ	176
7.1. Türk Kooperatifçiliğinin Tarihi Gelişimi	77
7.1.1. Cumhuriyet Öncesi Kooperatifçilik	77
7.1.2. Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası Kooperatifçilik	78
7.2. Kooperatiflerin Sınıflandırılması	79
7.2.1. Tarım Kooperatifleri	79
7.2.1.1.Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	81
7.2.1.2. Sulama Kooperatifleri	83

7.2.1.3.Su Ürünleri Kooperatifleri	84
7.2.1.4.Pancar Ekicileri Kooperatifleri	85
7.2.1.5.Tarım Kredi Kooperatifleri	86
7.2.1.6.Tarım Satış Kooperatifleri	87
7.2.2. Tarım Dışı Kooperatifler	88
7.2.2.1.Tüketim Kooperatifleri	88
7.2.2.2.Konut Kooperatifleri	91
7.2.2.3.Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri	92
7.2.2.4.Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri	93
8. KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE'DEKİ KOOPERATİF ÜST ÖRGÜTLERİNİ ETLEMESİNE İLİŞKİN BULGULAR	94
8.1.Kooperatif Üst Örgütlerinin (Bölge Birliklerinin) Kooperatif Çeşitlerine Göre Dağılımları	94
8.2.Kooperatif Yöneticileri ve Çalışanların Sosyo-Ekonomik Nitelikleri	96
8.2.1. Yaş	96
8.2.2. Cinsiyet	96
8.2.3. Eğitim Durumu	97
8.2.4. Görevleri	97
8.2.5. Çalışma Süresi	99
8.3.Bölge Birliklerinde Kooperatifçilik İlkelerinin Uygulanmasına İlişkin Analiz	99
8.4.Bölge Birliklerinde Karşılaşılan Temel Sorunlar	102
8.5.Bölge Birliklerinde Karşılaşılan Temel Sorunların Nedenleri	103
8.6.Küreselleşme Sürecinin Bölge Birlik Faaliyetlerini Etkileme Düzeyi	105
8.7.Bölge Birliklerinin Başarısını Etkileyen Faktörler	106
8.8.Kooperatif Üst Örgütlerinde Küreselleşmenin Optimum Kullanımı	107
8.9.Kooperatifçilik ve Küreselleşme Tanımlarının Ortak ve Çalışanların Eğitim Düzeylerinden Bağımsızlığının Testi	108
8.10. Küresel Şirketlerin Kooperatiflerin Pazar Paylarını Düşürmesine İlişkin Görüşlerin Tarım ve Tarım Dışı Kooperatif Çeşidinden Bağımsızlığının Testi	109
8.11. Küresel Isınmanın Kooperatif Faaliyetlerini Etkilenmesine İlişkin Görüşlerin Tarım ve Tarım Dışı Kooperatif Çeşidinden Bağımsızlığının Testi	110
8.12. Küreselleşmenin Tarım ve Tarım Dışı Kooperatifler Üzerindeki Etkileri	111
8.12.1. Küreselleşmenin Etkilerinin Kooperatif Çeşitlerine Göre Farklılığının t Testi	111

8.12.2. Küreselleşmenin Etkilerinin Tarım Kooperatif Çeşitlerine Göre Farklılığının Testi	114
8.12.3. Küreselleşmenin Etkilerinin Tarım Dışı Kooperatif Çeşitlerine Göre Farklılığının Testi	116
8.13. Küreselleşmenin Kooperatifçilik Hareketi Üzerine Etkisinin Faktör Analiziyle Değerlendirilmesi	118
8.13.1. Kooperatif Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi	121
8.13.2. Tarım Kooperatif Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi	122
8.13.3. Tarım Dışı Kooperatif Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi	124
9. SONUÇ	126
KAYNAKLAR	133

ÇİZELGELER LİSTESİ

Sayfa No

Çizelge 3.1. Tarım Kooperatiflerine Gönderilen ve Cevaplanan Anket Sayıları	8
Çizelge 3.2. Tarım Dışı Kooperatiflere Gönderilen ve Cevaplanan Anket Sayıları	8
Çizelge 3.3. KMO Değerleri ve Yorumları	11
Çizelge 5.1. 1980-2008 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)	51
Çizelge 7.1. Türkiye'de Tarımsal Amaçlı Kooperatifler ve Ortak Sayıları (Haziran 2008)	81
Çizelge 8.1. Ankete Katılan Ortak ve Çalışanların Yaşlarına Göre Dağılımları	95
Çizelge 8.2. Ankete Katılan Ortak ve Çalışanların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı	96
Çizelge 8.3. Ankete Katılan Ortak ve Çalışanların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımları	97
Çizelge 8.4. Ankete Katılanların Kooperatifteki Görevlerine Göre Dağılımı	98
Çizelge 8.5. Ankete Katılanların Kooperatife Ortak Olma ve Kooperatifte Çalışma Sürelerine İlişkin Dağılımları	99
Çizelge 8.6. Ankete Katılanların Kooperatifçilik İlkelerini Uygulamaları ile İlgili Bulgular, Uygulamaların Ortalamaları ve Standart Sapmaları	100
Çizelge 8.7. Bölge Birliklerinde Karşılaşılan Temel Sorunların Önem Sırasına Göre Dağılımları	102
Çizelge 8.8. Bölge Birliklerinde Karşılaşılan Temel Sorunların Kaynağının Önem Sırasına Göre Dağılımları	104
Çizelge 8.9. Küreselleşme Sürecinin Bölge Birlik Faaliyetlerini Etkilemesinin Önem Sırasına Göre Dağılımları	106
Çizelge 8.10. Bölge Birliklerinin Başarısını Etkileyen Faktörlere Göre Dağılımı	106
Çizelge 8.11. Küreselleşmenin Olumsuzluklarını Aza İndirip, Küreselleşmeden Yararlanmak İçin Yapılması Gerekenlerin Önem Sırasına Göre Dağılımları	107
Çizelge 8.12. Ankete Katılanların Kooperatif Tanımını Bilip Bilmemelerinin Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı	108
Çizelge 8.13. Ankete Katılanların Küreselleşme Tanımını Bilip Bilmemelerinin Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı	109
Çizelge 8.14. Küresel Şirketler Kooperatifin Pazar Payını Düşürmedeki Kooperatif Türlerinden Bağımsızlığına Göre Dağılımı	110
Çizelge 8.15. Küresel Isınmanın Kooperatif Faaliyetlerini Olumsuz Etkilemedeki Kooperatif Türlerinden Bağımsızlığına Göre Dağılımı	111

Çizelge 8.16. Kooperatif Çeşidine Göre Küreselleşmenin Kooperatifler ;Üzerindeki Etkilerine İlişkin Betimsel İstatistik	112
Çizelge 8.17. t Testi	113
Küreselleşmenin Kooperatifler Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkilerinin Kooperatif Türüne Göre Farklılığının Testi	
Çizelge 8.18. Tarım Kooperatiflerine Göre Küreselleşmenin Etkilerine İlişkin Farklılığının Tek Yönlü Varyans Analizi	115
Çizelge 8.19. Tarım Dışı Kooperatiflerine Göre Küreselleşmenin Etkilerine İlişkin Farklılığının Tek Yönlü Varyans Analizi	116
Çizelge 8.20.GHrup İstatistikleri	117
Çizelge 8.21. Tukey HSD Testi	117
Çizelge 8.22. Güvenilirlik İstatistikleri	118
Çizelge 8.23. KMO and Bartlett's Test	119
Çizelge 8.24. Açıklanan Toplam Varyans	119
Çizelge 8.25. Döndürülmüş Bileşen Matrisi	120
Çizelge 8.26. Kooperatiflerin Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi (Witney U Testi)	121
Çizelge 8.27. Witney Testi İstatistikleri	122
Çizelge 8.28. Tarım Kooperatiflerinin Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi (Kruskal-Wallis Testi)	123
Çizelge 8.29. Kruskal-Wallis Testi İstatistikleri	124
Çizelge 8.30. Tarım Dışı Kooperatiflerinin Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi (Kruskal-Wallis Testi)	125
Çizelge 8.31. Kruskal-Wallis Testi İstatistikleri	125

ŒEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

Œekil 8.1. Bölge Birliklerinin Kooperatif ÇeŒitleri	94
Œekil 8.2. Tarım DıŒı Kooperatif Birliklerinin ÇeŒitleri	95
Œekil 8.3. Ankete Katılan Ortak ve ÇalıŒanların Cinsiyeti	97
Œekil 8.4. Tarım Kooperatiflerinde ÇalıŒanların ve Ortakların Kooperatifteki Görevleri	98

1. GİRİŞ

Her yeni süreç beraberinde yeni kavramları da gündeme getirmektedir. Küreselleşme kavramı da bunlardan biridir. Oysa, küreselleşme yeni bir kavram olmayıp, esas olarak kapitalizmin emperyalist aşamaya sıçramasıyla ortaya çıkmıştır. Dün burjuvazi, kapitalizm, emperyalizm olarak nitelendirilen bu süreç bugün küreselleşme olarak nitelendirilmektedir. İsim olarak birbirlerinden farklı olsalar da sürecin özünde bir değişiklik yoktur (Anonim 2008a).

Küreselleşme, ülkeler arasındaki iktisadi, siyasi, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerinin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen, ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içermektedir. Küreselleşme bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapına yayılması anlamına gelmektedir. Bu değerler iktisadi nitelikte olabildiği gibi siyasi, sosyal, kültürel nitelikte de olabilmektedir (Kaymakçı 2007a).

Dünya ekonomisinin her geçen gün artan oran ve önemde küreselleşen bir yapı kazandığı günümüzde, ülkeler hızlı bir transformasyon sürecine girerken ulusal ve uluslararası şirketler de bu süreç içerisinde varlıklarını koruma ve sürdürme mücadelesi vermektedirler. Şirketlerin bir kısmı bu “yeni dönem”de daha küçük parçalara bölünerek dinamik bir güç yapısı oluştururken; bir kısmı ise daha çok bütünleşme biçimleri oluşturmaktadırlar (Kaymakçı 2007b). Bir çok ülkedeki kooperatifler de, küreselleşme sürecine ayak uydurabilmek ve varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla birleşme yoluna gitmektedirler.

Karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı ekonomik ve sosyal ilişkilerin her geçen gün daha da artan bir eğilimle küreselleştiği bir dünyada kooperatiflerin ve kooperatifleşme ile kazanabilecek gücün önemi artmaktadır (Anonim 1999).

Kooperatifler, kişilerin tek başlarına yapamayacakları yada birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri, karşılıklı yardım ve dayanışma suretiyle bir araya gelerek oluşturdukları gönüllü kuruluşlardır (Mülayim 2006). Bu kuruluşlar; demokratik davranış alışkanlığının yerleştirilmesi, tasarrufun sağlanması, modern tarım araçlarını kullanarak üretimde verimliliğin artırılması, düşük maliyetli ve kaliteli girdi temini, düşük faizle kısa ve uzun vadeli kredi sağlanması, ürünlerin değerlendirilmesi, araçların etkisinin azaltılması, ortakların kültür düzeyinin yükseltilmesi, adil bir gelir dağılımının sağlanması, uluslararası işbirliği düşüncesinin geliştirilmesi, çevrenin korunması, istihdam yaratılması ve toplumda huzurun sağlanması v.b. bir çok yararları bulunmaktadır (Çevik 1999).

Kooperatifler ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Son yıllarda bir kısım sosyolog ve ekonomistler, kooperatifleri kamu ve özel sektörden sonra üçüncü bir sektör olarak kabul etmeğe başlamışlardır (Mülayim 2006). Kurum olarak kooperatifler, devlete ait kuruluşlardan sonra en fazla örgüte ve ortağa sahip kuruluşlardır. 100 ülkede 800 milyon ortağıyla bugün yeryüzünün en büyük sosyo-ekonomik hareketi niteliğini taşıyan kooperatifler birçok ülkede önemli başarı düzeylerine ulaşmışlardır (Çıkmın 2007a). Örneğin; Japonya’da kooperatifler, kırsal kesimin kalkındırılmasında büyük rol oynamaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) kırsal kesimin aydınlanmasında ve elektrik enerjisinin temininde %90’ı kooperatifler tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca, ABD’de 100 büyük kooperatif işletmede 750.000 işçi çalışmaktadır. Hindistan süt toplama, işleme ve pazarlama faaliyetleri bakımından dünyada önemli ölçüde bir başarı göstergesi olup, süt faaliyetinin dışında tarımsal ürünün işlenmesi ve pazarlanması, gübrenin %34’ünün temin edilmesi ve ülkenin şeker üretiminin yaklaşık yarısının ortaklar tarafından üretilmesi gibi bir çok alanda da önemli faaliyetleri bulunmaktadır. Fransa tarım kooperatifleri dünyanın ikinci en büyük kredi ve bankacılık sistemini oluşturmuşlardır. İspanya’nın Bask Bölgesinde bulunan Mondragon kooperatifleri ülkenin en büyük buzdolabı ve elektrikli ev gereçleri üreten kuruluşudur. Türkiye’de ihraç ürünleri içerisinde yer alan incir, kuru üzüm piyasalarının büyük çoğunluğu kooperatiflerin elindedir (Çıkmın 2007a).

Kooperatifler genel olarak tarım ve tarım dışı kooperatifler olmak üzere ikiye ayrılmakta olup, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde özellikle tarım kooperatifleri daha fazla gelişmiştir. Örneğin, 2004 yılı verilerine göre; “53,9 Milyar Dolarlık iş hacmiyle Japonya Tarımsal Kooperatifler Federasyonu (Zen-Noh) dünyanın en büyük kooperatif kuruluşudur. Fransız Tarımsal Kredi Bankası 32,9 milyar Dolarla üçüncü ve 22,7 milyar Dolarla Kore Tarımsal Kooperatifler Federasyonu beşinci sırada” yer almaktadır. Ayrıca, dünya ülkelerinde tarım kooperatiflerinin pazar payları; Kanada’da üretilen buğday ve tahılın %75’i; Hollanda’da üretilen sütün %97’si; Almanya’da üretilen sütün %76’sı, hububatın %70’i, yaş sebze ve meyvenin %60’ı ve tüm tarım ürünlerinin %55’i; İspanya’da üretilen zeytinyağın %70’i (Anonim 2002a), Amerika’daki çiftlik ürünlerinin yaklaşık %30’u 3.400 adet çiftçi kooperatifleri tarafından pazarlanmaktadır. Ayrıca Kolombiya’daki kahve kooperatifleri, Kolombiya kahvesinin %33.78’i (Anonim 2008b), Norveç’te orman ürünlerinin %75’i pazarlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise; Bolivya’da tavukların %60’ı, Kenya’da “pyrethrus” %87’si. Brezilya’da pamuk’un %40’ı ve Hindistan’da sütün önemli bir payı ‘Amul’ süt kooperatifleri tarafından pazarlanmaktadır (Cracknell 1996).

Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihi, Mithat Paşa’nın kurduğu Memleket Sandıkları ile başlamaktadır. Ancak, modern anlamda kooperatifçilik hareketi Atatürk’ün öncülüğünde başlamıştır. Cumhuriyet döneminden günümüze kadar geçen sürede birçok yasal ve kurumsal değişikliğe uğrayan ve gelişen kooperatifçilik hareketi, sayı olarak belirli bir gelişme göstermişse de, tarım ve tarım dışı kesimlerde üretici ve tüketicinin korunması, iç ve dış pazarlamada ve sosyal gelişmenin sağlanmasında oldukça yetersiz kalmışlardır.

Bu araştırmanın amacı dünyada ve Türkiye’deki tarım ve tarım dışı kooperatiflerin mevcut yapısını ortaya koyarak, küreselleşme süreci içerisinde etkilenme düzeylerini belirlemektir. Bu amaçla araştırma kapsamında Türkiye’deki mevcut tarım ve tarım dışı kooperatif birlikleri ile anket çalışması yapılmış ve küreselleşmenin kooperatifler üzerindeki etkilerini ve bu etkilenmenin tarım ve tarım dışı kooperatifler arasındaki farklılıkları çeşitli istatistikî yöntemlerle analiz edilip yorumlanmıştır.

Araştırma dokuz bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan “Giriş”de araştırmanın amacı ve önemi kısaca özetlenmiştir.

İkinci bölümde konu ile ilgili olarak yurtiçinde ve yurtdışında yapılmış diğer araştırmalara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, araştırmada kullanılan materyal ve yöntemler hakkında detaylı bilgiler verilmiş ve analiz yöntemleri değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde, küreselleşme ve bölgeselleşme hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Beşinci bölümde, küreselleşme sürecinde Türkiye’nin durumu ve küreselleşmenin Türkiye’ye olan etkileri üzerinde durulmuştur.

Altıncı bölümde, küreselleşme sürecinde kooperatifçilik ilkelerinde gerçekleşen değişim ve küreselleşme sürecinin Avrupa Birliği ülkelerindeki kooperatiflere ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki kooperatiflere etkileri yer almaktadır.

Yedinci bölümde, küreselleşme sürecinde Türk kooperatifçiliğinin durumu incelenmiştir.

Sekizinci bölüm araştırmanın anket verilerinden elde edilen bulgular analiz edilerek yorumlanmıştır.

Sonuç ve öneriler olan dokuzuncu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular özetlenerek çeşitli öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

2.1. Yurtiçi Çalışmalar

Balkanlı, 2004, yazar “Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye’nin Dışa Açılması ve Gelişme Sorunu” adlı eserinde, küreselleşmenin gelişimini, Türkiye’nin küreselleşme sürecine eklenmesinde tarım ve sanayi sektöründeki değişimleri açıklamıştır.

Çevik, 1999, yaptığı çalışmada öncelikle kooperatifin tanımı, faydaları, uluslar arası kooperatifçilik ilkelerinin günümüze gelinceye kadar geçirdiği revizyonu, kooperatifin ticaret şirketlerinden, derneklerden ve sendikalardan farkları ve benzerlikleri ortaya konulmuştur. Daha sonra kooperatifin kurulması için gereken şartların neler olduğu ve ana sözleşmenin düzenlenmesinden, kooperatifin yönetim organlarından bahsetmiştir. Ayrıca, kooperatifin hangi durumlarda sona ereceği ve tasfiye işlemleri hakkında bilgi vermiştir.

Çıkin ve Karacan, 1994, bu çalışmalarında kooperatifin dünyada ve Türkiye’de tarihi gelişimini, kooperatifin tanımı ve uluslar arası kooperatifçilik ilkelerinin açıklamasını yapmıştır. Kooperatiflerdeki denetim hakkında genel bilgiler vererek, Türkiye’deki tarımsal kooperatiflerde uygulanan denetimlerin nasıl olduğundan kısaca bahsetmiştir. Finansman kavramını tanımlamış ve kooperatiflerdeki finansman kaynaklarının neler olduğunu açıklamıştır. Bu finansman kaynaklarının ülkemizdeki kooperatiflerdeki kooperatiflerin finansman sorunu olduğunu ve bu sorunun ancak kurulacak bir kooperatifler bankası ile giderilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca bu kitapta, kooperatiflerde muhasebe, kooperatiflerin üst örgütlenmesi ve Türkiye’deki kooperatiflerin üst örgütlenme durumu, kooperatiflerin sınıflandırılması ve kooperatiflerin başarısını etkileyen faktörlerden bahsetmiştir.

Eşkinat, 1998, ilk bölümde küreselleşmeyi çeşitli yönleriyle ele alan yazar ikinci bölümde çeşitli bilim adamlarının küreselleşme ile ilgili farklı görüşlerine yer vermiştir. Üçüncü bölümde küreselleşmenin dünya ekonomisi üzerindeki etkilerine ve dördüncü bölümde küreselleşmenin Türkiye üzerindeki etkilerine değinmiştir.

Güran ve Aktürk, 2001, Uluslar arası iktisadi kuruluşların tanımı ve sınıflandırılmasına yer vererek konuya giriş yapmıştır. Brettoon Woods Konferansı ve konferansta kurulan ve küreselleşmenin hızlanmasını sağlayan kuruluşlar olan GATT, IMF ve Dünya Bankası hakkında genele bilgiler vermiştir. Ayrıca, bölgeselleşmeden bahsederek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşen bölgeselleşme hareketlerini tarihi gelişimini ele almıştır.

İnan, 2008, tarafından yapılan bu çalışmada kooperatifin dünyadaki ve Türkiye’deki tarihi, tanımı ve ilkeleri ele alınmıştır. Pazarlama kooperatiflerinin ürün alımlarında ve pazarlamalarında kullanılabilecek yöntemler ve bu yöntemlerin yararları ve sakıncaları ele

alınmıştır. Örgütlenmenin öneminden ve kooperatifleşmenin gereklerinden bahsederek Türkiye’deki tarım kooperatiflerinin tarihi gelişimlerinden ve kooperatif benzeri örgütleri ele almıştır. Avrupa Birliği ülkelerindeki kooperatiflerin yapılarından bahsetmiş ve Türkiye’deki kooperatifler ile karşılaştırma yapmıştır.

Kazgan, 2002, teknolojinin gelişmesi ile küreselleşmenin hız kazandığı ve bu durum ulus devletin ekonomideki öneminin giderek aşınmasına yol açtığından bahsetmiştir. Yeni ekonomik düzende merkez ile çevre arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerden dolayı merkezin çevreyi nasıl etkilediği, küreselleşmenin üç saç ayağı olan Uluslar arası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü açıklanmış ve ülkelere ne gibi fırsatlar ne gibi sakıncalar getirdiği hakkında bilgi verilmiştir. En son olarak yeni ekonomik düzenin yarınının ne olacağına değinilmiştir.

Kazgan, 2006, yazar “Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi” adlı eserinde, Osmanlı İmparatorluğunun küreselleşme sürecine yabancı devletlerin baskısıyla nasıl girdiğini açıklamıştır. Küreselleşme sürecine giren Osmanlı’nın ekonomik yapısında nasıl bir bozulmalar gittiğini ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin yabancı devletlerle yaptığı anlaşmalarla yabancı devletlere verilen tavizlerin kaldırdığından bahsetmiştir. Ayrıca, Dünya Ticaret Örgütüne ve Gümrük Birliği Anlaşmalarına nasıl katıldığını ve Türkiye Ekonomisini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Mülayim, 2006, yaptığı çalışmasında, kooperatifleri genel hatları ile tanıtmış ve tarım ve tarım dışı kooperatiflerin dünyada ve Türkiye’deki gelişimlerinden bahsetmiştir. Ayrıca, Türk kooperatifçiliğinin genel durumunu ortaya koyarak sorunlarından ve bu sorunların giderilmesi amacıyla önerilerde bulunmuştur.

Seyidoğlu, 2001, yazar çalışmasında uluslar arası ticaret teorisi ve bu teorilerin analizleri, dış ticaret teorisi ve ekonomik büyüme analizlerini açıklamıştır. Gümrük tarifeleri ve tarife dışı ticaret politikası araçlarını açıklayarak dünya ticaretinin serbestleştirilmesi hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra dünyada gerçekleşen bölgeselleşme hareketlerini ve bölgeselleşmeye katılan ülkelerin ticaretleri ve ekonomik büyümelerine değinmiştir. Teknoloji transferi, uluslar arası hizmet ticareti ve uluslar arası işgücü akımları hakkında bilgi vermiş ve bunları küreselleşme ile ilişkilendirmiştir.

2.2. Yurtdışı Çalışmalar

Daudin, Matthias ve O’rourke 2008, bu çalışmada küreselleşmenin 1870-1914 arası dönemdeki gelişimi tarihi ele alınmıştır. 1870-1914 arası dönemde Avrupa’nın uluslararası ticareti %16,1 olduğunu ve Avrupa ülkelerinin tek tek ticaretleri ele alınmıştır. Yine

Avrupa'daki ülkelerin tek tek 1870-1914 arası dönemdeki sermaye akışlarından bahsetmişlerdir. Ayrıca bu yıllarda gerçekleşen göç ve bilgi akışıda ele alınmıştır.

Desai 2008, yazar firmaların küreselleşme süreci içerisinde artan rekabet karşısında değişime uğradığından bahsetmiştir. Çok uluslu şirketin daha çok ana merkezde kar sağlamak amacıyla hareket ettiğini belirterek, firmaların ilk yurtdışı atılımları 1950-1960 yıllar arasında kendi kendine çoğalma şeklinde direkt yatırım şeklinde gerçekleştiğini ilerleyen yıllarda firmaların yapılarının değiştiğini daha da geliştiğinden bahsetmiştir.

Henderson, 1997, ülkelerin uluslararası ilişkilerinden, uluslararası ticarete diplomasinin oynadığı rollerden, soğuk savaştan ve 21. yüzyıla doğru uluslararası ilişkilerin nasıl olacağından bahsetmiştir.

Igual and Melia, 2007, Avrupa ülkelerindeki tarımsal kooperatif hareketten, tarım kooperatiflerinin zayıflıklarından ve güçlü yönlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca avrupadaki tarımsal kooperatiflerin üst örgütü olan COGECA'dan da bahsedilmiştir.

Joseph 2004, yazar çalışmasında küreselleşmenin bir taraftan fırsatlar getirdiğini bir taraftan da zorluklar getirdiğini belirterek hangi şartların fırsatlar hangi şartların zorluklar getirdiğini açıklamaya çalışmıştır. Büyüyen pazarlara ve dünya çapında üretilen teknolojiye ve bilgiye erişimin yaşam standartlarında yükselişlere neden olduğunu bunda fırsat yarattığını belirtmiş ancak dış rekabet önemli zorluklar getirdiğini belirtmiştir. Küreselleşme süreci tüm sektörleri etkilediği gibi kooperatifleri de etkilemiştir. Kooperatifler artan rekabet karşısında birleşme yoluna gitmiş ve küresel şirketler gibi üretimleri arttırmışlardır. Örneğin; ABD'de ki kooperatiflerin kızılcıktan, üzüm, tereyağına kadar her üründe uzmanlaştığını ve pazarlama ve kredi alanlarında başarılı olduklarından bahsetmiştir.

Mishkin, 2005, *Is financial Globalization Benefical?* adlı eserinde son elli yıl içerisinde küreselleşme, sermaye akışı ve uluslararası ticaretin küreselleşmesini ikinci büyük dalgasını yaşadığını, 1870-1914 arası dönemde ticaret yıllık %4 oranında büyüdüğünü ve 1914'ten sonra daha da büyüdüğünü belirtmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra IMF, Dünya Bankası ve GATT (DTÖ)'nün kurulduğundan bahsetmiştir. 1973'ten sonra sermaye akışının hızla büyüdüğünü incelemiştir.

Rian (2000), küreselleşmenin çok boyutu olduğu ancak ekonomik boyutu daha ön planda olduğuna değinmiş, sermaye piyasalarının birbirine bağlı olduğu bu bağlılığı da teknolojideki ilerlemeler sayesinde gerçekleştiği ve çok uluslu şirketlerin güç kazandığı ve dünya ekonomisinin çekirdeğini oluşturduğu ele alınmıştır.

3.MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Araştırmada kullanılan materyal, birincil ve ikincil verilerden elde edilmiştir. Araştırmanın birincil verilerini; Türkiye’deki tarım ve tarım dışı kooperatif birliklerinde ortak ve çalışanlar ile yüz yüze ve iletişim araçları (e-posta, mektup vb.) yoluyla yapılan anket çalışmasından elde edilen bilgiler oluşturmaktadır. Anketlerin, genelde kooperatif birlik başkanı ve kooperatif birlik müdürlerine yönelik yapılmasına özen gösterilmiştir. Ancak, bazı kooperatif birliklerinde başkan ve müdürlere ulaşılamaması nedeniyle, anketler başkan yardımcısı, yönetim kurulu üyeleri, mühendis ve personelle yapılmıştır.

Araştırmanın ikincil verileri ise; konu ile ilgili olarak daha önce yapılmış yerli ve yabancı kaynaklardan elde edilmiştir. Ayrıca, anket verilerinden elde edilen bilgilerin analizi ve değerlendirilmesi aşamasında Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, tarım ve tarım dışı kooperatif merkez birliklerinden elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

3.1. Yöntem

3.1.1. Verilerin Toplanması Aşamasında Uygulanan Yöntem

Araştırma kapsamında, Türkiye’nin 7 bölgesinde faaliyetlerini devam ettiren tarım ve tarım dışı kooperatif birliklerine yönelik olarak tam sayım yapılmıştır. Anket çalışmasının tarım ve tarım dışı kooperatif birliklerine yönelik yapılmasının nedeni; birim kooperatiflerden seçilen başkanların bölge birliklerini temsil etmesi ve bölge birliklerinin birim kooperatifler ile merkez birlikleri arasında yer almasından kaynaklanmaktadır.

Yapı ve pancar ekicileri kooperatif birlikleri ile anket yapılmamıştır. Yapı kooperatif birlikleri ile anket yapılmamasının nedeni, yapı bitiminde tapunun teslim edilmesi ile kooperatifin sona ermesidir. Ülkemizde pancar ekicileri kooperatif bölge birliğinin bir tane olması analiz sırasında dengesizlik yaratmaktadır. Bu nedenle, pancar ekicileri kooperatif birliği ile anket yapılmamıştır.

Türkiye’de var olan 188 tarım ve tarım dışı kooperatif birliğine ulaşılmak istenmiştir. Ancak bazı kooperatif birliklerinin kapanmak üzere olmasından ve bazılarının da anketi yanıtlamak istememelerinden dolayı, 133 anket yanıtlanmıştır.

Tarım kooperatif birliklerine gönderilen ve cevaplanan anket sayıları Çizelge 3.1’de verilmiştir. Görüldüğü gibi, ülkemizde var olan 132 tarım kooperatif birliğinden 94’ü ankete yanıt vermiştir.

Çizelge 3.1. Tarım Kooperatif Birliklerine Gönderilen ve Cevaplanan Anket Sayıları

Tarım Kooperatifleri	Gönderilen Anket Sayısı	Cevaplanan Anket Sayısı
Hay-Koop	33	18
Or-Koop	17	15
Köy-Koop	20	14
Çay-Koop	7	4
T. Kredi	16	13
T. Satış	17	13
Sür-Koop	12	9
Sulama K.Böl	10	8
Toplam	132	94

Çizelge 3.2.'ye göre, ülkemizde var olan 56 tarım dışı kooperatif birliğinden 39'u anketi cevaplamıştır.

Çizelge 3.2. Tarım Dışı Kooperatif Birliklerine Gönderilen ve Cevaplanan Anket Sayıları

Tarım Dışı Kooperatifler	Gönderilen Anket Sayısı	Cevaplanan Anket Sayısı
Esnaf ve Kefalet Koop.	33	23
Tüketim Koop.	7	6
Motorlu T. Koop.	16	10
Toplam	56	39

Küreselleşmenin Türkiye'deki kooperatifçilik hareketi üzerine etkilerini ortaya koymak amacıyla anket yoluyla toplanan verilere çeşitli analizler uygulanmıştır. Bu kapsamda araştırma çerçevesinin tanıtılmasında “*tanımlayıcı istatistikler*”den (ortalamalar, frekans dağılımı, çapraz tablolar) yararlanılmıştır. Ayrıca tarım ve tarım dışı kooperatif birlikleri arasında ilişkileri test etmek amacıyla “*t-testi*” ve tarım ve tarım dışı kooperatif birliklerinin kendi aralarındaki ilişkileri test etmek amacıyla da “*varyans analizi*” yapılmıştır. Kooperatif birliklerinin küreselleşmeye bakış açıları ve bununla ilgili yargılar “*faktör analizi*” ile incelenmiştir.

3.1.1.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Analizin bu bölümünde araştırmaya konu olan tarım ve tarım dışı üst örgütlerinin, rakamsal olarak tanımı yapılmıştır. Bu amaçla ortalamalardan, frekans dağılımlarından, ve çapraz tablolardan yararlanılmıştır.

3.1.1.2. “t” Testi

“t” Testi, iki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığını araştırmak için kullanılır. “t” testi, bir gruptaki ortalamanın diğer gruptaki ortalamadan önemli derecede farklı olup olmadığını belirler. Özellikle, hacmi 30’un altında olduğunda yararlı olan simetrik yapılı bir çan eğrisi şeklindedir. Uygulamada üç farklı t-test alternatifi bulunmaktadır. Bunlar: Independent –Samples t Testi (bağımsız iki örnek t testi); Paired Samples t Testi (bağımlı iki örnek t testi-eşleştirilmiş) ve One-Sample t Testi (tek örnek t testi)’dir (Kalaycı ve ark. 2005). Araştırmada, küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerinin, tarım ve tarım dışı kooperatif birlikleri arasında gerçek farklar olup olmadığı bağımsız iki örnek t testi (karşılıklı çiftler yöntemi) ile analiz edilmiştir.

3.1.1.3. Varyans Analizi

İki yada daha fazla grubun birbirleriyle karşılaştırıldığı durumlarda “Tek Yönlü Varyans Analizi” yani “Anova” testi kullanılmaktadır. Anova testinin ön koşullarından birisi her iki grubun normal dağılım sergileyen bir ana kitleden rastgele seçilmiş örnekler olmasıdır. Ayrıca her bir grubun eşit varyansa sahip olması da istenmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan 2007). Araştırmada, küreselleşmenin etkilerinin tarım kooperatif birliklerine göre farklılık gösterip göstermediği ve küreselleşmenin etkilerinin tarım dışı kooperatif birliklerine göre farklılık gösterip göstermediği varyans analizi ile test edilmiştir. Varyans analizi sonucu aralarında fark bulunan tarım dışı kooperatif birliklerine Tukey HSD testi ile test edilerek, hangi gruplar arasında bir fark olduğu belirlenmiştir.

3.1.1.4. Faktör Analizi

- Güvenirlilik Testi

Öncelikle ankette yer alan Likert ölçekli soruların güvenilirliği test edilmiştir. Bunun için, kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini test etmek için Alfa (α) modeli (Cronbach Alpha Coefficient) kullanılmıştır. Bu yöntem, ölçekte yer alan k sorusunun homojen bir yapı gösteren bir bütünü ifade edip etmeyeceğini araştırmaktadır. Ağırlıklı standart değişim ortalamasıdır ve bir ölçekte k sorunun varyansları toplamının genel varyansa oranlanması ile

elde edilir. 0 ile 1 arasında değer alan bu katsayı Cronbach Alfa katsayısı olarak adlandırılmaktadır (Kalaycı ve ark. 2005).

Alpha (α) katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği aşağıdaki gibi yorumlanır (Kalaycı ve ark. 2005);

- $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değil,
- $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşük,
- $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilir,
- $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

- Faktör Analizi

Soruların güvenilirliği test edildikten sonra Likert ölçekli sorulara faktör analizi uygulanmıştır.

Faktör analizi değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen bir analiz yöntemidir. Değişkenler arasındaki ilişkiler belli özellikler gösteren daha az sayıda faktör gruplarına indirgenerek yorumlanmıştır.

Matematiksel olarak faktör analizi çoklu regresyon analizi ile benzerlik göstermektedir. Yargılar arasından belirli özellikte olanlar bir faktöre yüklenerek grup oluşturur ve toplam varyansı dikkate alarak veriler gruplanır.

Veri seti benzer özelliklere verilen cevaplara göre bir araya toplanır. Böylece o grup hakkında benzeşme özellikleri açısından bir yargıda bulunulabilir.

Faktör

$$F_i = W_{i1}X_1 + W_{i2}X_2 + W_{i3}X_3 + \dots + W_{ik}X_k$$

F_i : i'ninci faktörün tahmini

W_i : Faktör değeri katsayısı

k: Değişken katsayısı

X_i : i'ninci satırdaki yargı değeri (her anketteki yargıya dayalı puan) (Malhotra 1996).

Araştırmada öncelikle, küreselleşmenin kooperatifler üzerindeki etkilerine ilişkin faktörler belirlenmiştir. Ankete katılan ortak ve çalışanların bu faktörler konusundaki yargıları 5'li likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür.

Veri setinin faktör analizine uygunluğunu test etmek amacıyla 3 yöntem kullanılmaktadır. Bunlar korelasyon matrisinin oluşturulması, Barlett testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testleridir (Kalaycı ve ark. 2005).

Anket verilerinin faktör analizine uygunluğunun test edilmesinde ilk adım değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının incelenmesidir. Değişkenler arasındaki korelasyon ne kadar yüksek ise, değişkenlerin ortak faktörler oluşturma olasılıkları da o kadar yüksek olmaktadır. İkinci adım “Barlett Küresellik Testi”dir. Bu test korelasyon matrisinde değişkenlerin en azından bir kısmı arasından yüksek oranlı korelasyonlar olduğu olasılığını test etmektedir. Analize devam edilebilmesi için “Korelasyon matrisi birim matristir” sıfır hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir (Kalaycı ve ark. 2005, Hair ve ark. 1998). Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi de gözlenen korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran bir indekstir. KMO oranının 0,5’in üzerinde olması gerekmektedir. Oran ne kadar yüksek olursa veri seti faktör analizi yapmak için o kadar iyidir denebilir (Kalaycı ve ark. 2005). KMO değerleri ve yorumları Çizelge 3.3’de gösterilmektedir.

Çizelge 3.3. KMO Değerleri ve Yorumları

KMO Değeri	Yorum
0,90	Mükemmel
0,80	Çok İyi
0,70	İyi
0,60	Orta
0,50	Zayıf
0,50’nin altı	Kabul edilemez

Kaynak: Kalaycı ve ark. 2005

Faktör analizi sonucunda elde edilen faktörlerin, küreselleşmenin etkilerinin kooperatif çeşitleri ile ilişkisini sorgulamaya yönelik Mann-Whitney U ve küreselleşmenin etkilerinin tarım ve tarım dışı kooperatifler ile ilişkisini sorgulamaya yönelik Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Mann-Whitney U testi iki anakitleden çekilmiş bağımsız tesadüfi örnekler olduğunda kullanılan bir testtir (Oğuzhan ve ark 2003). Kruskal-Wallis testi ise parametrik olmayan tek yönlü varyans analizi yöntemidir. Bu test Mann-Whitney U testine benzer. Ancak bu test yardımıyla ikiden daha fazla grubun karşılaştırılması da yapılabilmektedir. Bu test ile, k bağımsız örneğin farklı ankitlerden gelip gelmediğini test eder (Yazıcıoğlu ve Erdoğan 2007).

4. KÜRESELLEŞME OLGUSU ve GELİŞİM SÜRECİ

4.1. Küreselleşmenin Tanımı ve Kapsamı

2000’li yıllarla birlikte adından sıkça söz edilen küreselleşme kavramı terim olarak yeni olmasına karşılık, tarihsel olarak bakıldığında ilk çağlardan beri tarih sahnesinde

varlığını sürdürmektedir. İlk kez 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlamış ve 1980'li yıllardan sonra dünya üzerinde yayılma hızı artmıştır (Eşkinat 1998). Özellikle, bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, sınırların ortadan kalkması ile sınır ticareti ve göçlerin artması, (Anonim 2008c), sermaye ve yatırım akışının yoğunlaşması ve dünya ekonomisinde çok uluslu şirketlerin artan rolü küreselleşmenin hızla yayılmasına neden olmuştur (Moldoveanu 2005).

Küreselleşme konusunda çok geniş bir literatür olmasına karşılık küreselleşmenin net bir tanımı bulunmamaktadır. Olayın boyutu çok yönlü olduğu için, kişiler veya taraflar konuyu çoğunlukla kendileri açısından görebildiği ölçüde algılayabilmektedir. Böylece küreselleşmenin basitten karmaşığa, çok boyutludan tek boyutluya, kesinden belirsiz bir çok tanımı ortaya çıkmaktadır (Anonim 2007a).

Küreselleşmeyi ortaya çıkaran faktörler açısından; “uluslararası ticaretin yaygınlaşması, emek ve sermaye hareketlerinin artması, ülkeler arasındaki ideolojik kutuplaşmaların sona ermesi, teknolojiadaki hızlı değişim sonucunda ülkelerin gerek ekonomik, gerekse siyasal ve sosyo-kültürel açıdan birbirlerine yakınlaşmaları” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak küreselleşme; ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel olarak da tanımlanabilir (Aktan ve Şen 1999).

Ekonomik küreselleşme dünyanın tek pazar haline gelmesidir. Diğer bir ifade ile ekonomik küreselleşme ülkeler arasında mal, sermaye ve emek akışkanlığının artması sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması anlamına gelmektedir (Aktan ve Şen 1999).

Siyasal küreselleşme; ulus devletin üstünlüğünün sarsılması, yetki ve otoritesinin uluslararası ve uluslar üstü kuruluşlara devredilmeye başlamasıdır (Aktan ve Şen 1999). Bu tanıma göre, güç ulus devletlerden, uluslar arası kuruluşlar olan Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na geçmeye başlamıştır.

Sosyo-kültürel küreselleşme, demokrasi, insan hakları, çevrenin korunması, uyuşturucu, AIDS ve terörizmle mücadele gibi bütün insanlığı ilgilendiren konularda ülkelerin ortak bir anlayışa ulaşmalarıdır (Aktan ve Şen 1999).

DPT'nin, bir çalışmasında küreselleşme “ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen; ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içerdiği, bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması” olarak tanımlanmıştır (Karluk 1996).

Birleşmiş Milletler Küresel Yönetim Komisyonu, küreselleşmeyi “ulus ötesi (çok uluslu) şirketler gibi yeni aktörlerin güçlenmesi, iletişim ve birleşimdeki hızlı değişim ve Ekonomik Kalkınma İşbirliği Teşkilatı (OECD) üyesi ülkelerdeki “serbestleşme” girişimleri” olarak tanımlamaktadır (Anonim 2007a). Bu tanıma göre; ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması ve ulaşım ve iletişim alanındaki hızlı gelişmeler sonucunda çok uluslu şirketlerin sınırlar ötesine yayıldığını ifade etmektedir.

IMF 2002 yılında hazırladığı “World Economics Outlook” adlı raporunda küreselleşmeyi “ticaret ve finansman entegrasyonu” olarak tanımlamıştır. Dünya Bankası da “Küreselleşme, Büyüme ve Yoksulluk” adlı raporunda (2002), küreselleşmeyi “dünyadaki ekonomilerin ve toplumların devam eden bütünleşmesi” olarak ifade etmiştir (Anonim 2007a).

Küreselleşme; ülke sınırlarının olmadığı emeğin, sermayenin, insanların, üretim faktörlerinin, malların ve hizmetlerin sınır tanımadan dolaşması anlamına gelmektedir.

Bu tanımları daha da arttırmak mümkündür, ancak yukarıda da belirtildiği gibi, küreselleşmenin tek bir tanımı yoktur.

Bu çalışmada küreselleşmenin siyasi ve kültürel boyutlarına da değinilecek, fakat araştırmanın konusu gereği daha çok ekonomik boyutu üzerinde durulacaktır.

4.2. Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar

Küreselleşme konusunda çok farklı görüşler olup, savunanlar, savunmayanlar ve tarafsız kalanlar bulunmaktadır. Bu açıdan küreselleşmeyi; aşırı küreselciler, kuşkucular ve dönüşümcüler şeklinde üçe ayırabiliriz.

Aşırı küreselcilere göre; küreselleşme sürecinde ulus-devletler önemini yitirmiştir. Artık küresel piyasalar, politikanın yerini almakta ve devletlerden daha güçlü duruma gelmektedirler (Bozkurt 2000).

Ayrıca küreselleşme, gelişen teknolojinin bir sonucudur. Sınırların ortadan kalkması ile gelişmiş ülkelerdeki teknoloji ve finansal olanaklar, azgelişmiş ülkelere aktarılacaktır. Bunun sonucunda, azgelişmiş ülkeler yeni teknolojinin katkısıyla yüksek teknolojiye ulaşacaklar ve düşük kalitenin neden olduğu rekabet yoksunluğundan kurtulacaklardır. Yani küreselleşme kuralları, gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkeleri sömürmesi olasılığını ortadan kaldırmaktadır (Leba 2001a).

Kuşkucular diğer bir adıyla küreselleşme karşıtlarına göre; küreselleşme kavramı yeni bir kavram olmayıp, tarihin ilk zamanlarından beri varlığını sürdürmektedir. Aşırı küreselcilerin aksine, kuşkuculara göre ulus-devlet önemini yitirmemekte, aksine ekonomik

yaşamı hala denetimleri altında tutabilmektedir. Bu görüşe göre, ekonomik alışverişlerin önemli bir kısmı, dünya çapında olmaktan ziyade yakın bölgeler arasında gerçekleşmektedir. Örneğin, Avrupa Birliği ülkeleri, Asya-Pasifik veya Kuzey Amerika bölgeleri gibi belli başlı ticaret blokları çoğunlukla kendi aralarında ticaret yapmaktadırlar (Yaman 2001). Ayrıca kuşkucular, küreselleşme sürecinin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmadığını, ideolojik bir tutum olduğunu iddia etmektedirler (Bozkurt 2000).

Dönüşümcülere göre; küreselleşme, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasında olan ana siyasal güçtür. Dönüşümcüler, ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırıldığını kabul ederler. Hem aşırı küreselcilerin “egemen ulus devletin sonunun geldiği” iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı kuşkucuların “hiçbir şey değişmedi” iddialarını reddetmektedirler. Ancak, küreselleşme konusunda, kuşkuculardan daha ziyade, aşırı küreselcilere daha yakın durmaktadırlar (Bozkurt 2000).

Küreselleşme konusunda açıklanan bu üç görüş birbirlerinden farklılık gösterebilir de buldukları ortak nokta küreselleşmenin gerçek olduğudur (Bozkurt 2000).

Küreselleşme karşıtlarının savunduğu gibi, küreselleşme tarihin ilk zamanlarından beri varlığını sürdürmekte olup, önce kapitalizm daha sonra emperyalizm şimdi de küreselleşme süreci yaşanmaktadır. Aşırı küreselcilerin savunduğu gibi küreselleşme, teknolojinin ve ekonominin etkileşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak ekonomi ve teknoloji dünyanın her yerine homojen bir şekilde yayılmamış, daha çok gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmıştır. Yine aşırı küreselcilerin savunduğu gibi, ulus devletler önemini yitirmemekte, kişilerin bir yere ait olmak istemeleri nedeniyle ulus devletler hala varlıklarını sürdürmektedirler.

4.3. Küreselleşmenin Tarihi Gelişimi

Küreselleşme olarak adlandırılan sürecin tarihi oldukça eskilere dayanmakta olup, günümüze gelinceye kadar üç dönemden geçmiştir. Her dönemde köklü değişimlere neden olan küreselleşme, özellikle 1980’li yıllardan sonra büyük bir hız kazanmıştır. Küreselleşmenin günümüze kadar geçirdiği bu dönemleri üç aşamada incelemek mümkündür.

Birinci küreselleşme; bu aşamaya merkantil kapitalizm de denilebilir. 15. yüzyıl Avrupa’sının batısında çok köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler; coğrafi keşifler ve bunların altında yatan birtakım teknolojik buluşlar, okyanusların fethedilmesi, sömürgecilik ve köle ticaretinin başlaması, toplum yaşamında şehirlerin ağırlık kazanması, giderek zenginleşen yeni ve güçlü bir ticaret kesiminin ortaya çıkması ve dünyanın ekonomik

merkezinin Akdeniz'den Kuzey'e doğru kayması gibi önemli değişimler yaşanmıştır (Yüksel 2001).

Merkantilist öğretiyeye göre bir ülke, olabildiğince kendi kendine yeterli olmalı, daha az mal alıp daha çok satmalı, ihracat ithalattan fazla olmalı, kendi sanayini yüksek gümrüklerle korumalıdır (Yüksel 2001). Bunun yanında, dünyaya yayılarak ve denizlerde koloniler kurarak ürünleri için daha büyük pazarlar elde etmek gerekmektedir Ancak, o zaman ülkenin elindeki toplam kıymetli maden miktarı artırılabilir (Mansbach ve Rafferty 2008).

Merkantilist sermaye birikimi, Batı Avrupa'yı hem zenginleştirmiş hem de ulus-devletin oluşumu gibi önemli bir süreci yaşar hale getirmiştir. Avrupa'da, bu merkantil zenginleşmeyle beraber, hem siyasal (ulus-devlete doğru) hem toplumsal (daha aydınlık kafaların yetiştirilmesi yolunda) bir dönüşüm başlamıştır (Kazgan 2005).

İkinci küreselleşme; bu aşamaya sanayi kapitalizmi de denilebilir. 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında buhar makinesinin icadı ve sanayiye uygulanması ile "sanayi devrimi" ortaya çıkmıştır. Böylece küçük ölçekli atölye tipindeki işletmelerin yerini, önce makinelerle üretim yapan büyük atölyeler, daha sonra da giderek kitle üretimi yapan fabrikalar almıştır (Mucuk 2005). Kitleli üretim yapan fabrikaların ortaya çıkması ile, İngiltere'de çok acımasız ve ilkel bir kapitalizm hüküm sürmeye başlamıştır. Böylece, kapitalizmin düzenleyicisi olarak 19. yüzyılın ortalarına doğru bugünkü modern anlamıyla İngiltere'nin Rochdale Kasabasında ilk kooperatif kurulmuştur (Mülayim 2006).

Sanayileşmeyle gelen aşamayı, ulaştırma ve haberleşme alanındaki gelişmeler izlemiştir. Bir yandan ulaşım bir yandan da iletişim maliyetlerinin düşmesi malların, hizmetlerin ve fikirlerin yayılmasına neden olmuştur (Daudin ve ark. 2008). Ancak, metropol sanayilerine ucuz ve sürekli hammadde akışını sağlamak, üretim sonunda elde edilen üretimi satacak yeni pazarlar bulmak, fazla nüfusu başka ülkelere kaydırmak gibi bir takım yapısal sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu yapısal sıkıntılar ülkeler arasında kıyasıya bir rekabeti başlatmış ve kâr marjlarını düşürmüştür. Sonunda devletler arasında bir çatışma başlamıştır (Yaman 2001). İlk olarak 1914 yılında I. Dünya Savaşı ve ardından 1945 yılında II. Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. Bu iki büyük savaş ve 1929 yılında yaşanan Büyük Depresyon, küreselleşme sürecinin yavaşlamasına neden olmuştur (Aktan ve Şen 1999). Alışılmış dengelerin hemen hemen tümü çökmüş, ortaya çıkan boşlukları yeni dengeler doldurmuştur. İmparatorluklar ve krallıklar yıkılmış, bunların güç kaynağı olan ve çeşitli kıtalara yayılan sömürgeleri tek tek bağımsızlıklarını almış ve dünyada iki kutup ve iki yeni blok oluşmuştur: Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) (Yaman 2001).

Üçüncü küreselleşme; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın büyük bir kısmı harap durumdayken, ABD endüstriyel ekonomide çok büyük bir gelişme göstermiştir. Dünya sanayi üretiminin çoğuna, askeri hakimiyete, güvenliğe ve her iki okyanusun kontrolüne sahip olmuştur (Yaman 2001). ABD öncülüğünde savaştan galip gelen ülkeler barış ve refahın sağlanması amacıyla iki yeni mali kurum olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nı kurmuşlardır. Ayrıca, dünya ticaretinin ve refahının sağlanması amacıyla da Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nı (GATT) imzalamışlardır (Bu kurumlar ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır). Bu kurumların katkısıyla 1950-1960'lı yıllarda yeni bir küreselleşme dalgası ortaya çıkmıştır (Mishkin 2005). Bu yıllarda küresel üretim ve küresel ticaret, hem gelişmiş ülkeler hem de bir çok gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Bu dönemde yaşanan diğer bir gelişme de, dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren ABD kökenli firmalar tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki hızlı artış olmuştur (Aktan ve Şen 1999). Ayrıca bu dönem, çeşitli ülkelerdeki kooperatifler açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle Avrupa ülkelerinde, kooperatifler bir yandan yoğunlaşarak ekonomik ölçek büyüklüğünü, yani rekabet edebilme gücünü artırmışlar, diğer yandan da ekonomik faaliyetlerde piyasaların ortakları lehine çalışmalarını sağlayıcı bir konuma gelmişlerdir (Çıkin 2007b). Ancak, Ağustos 1971'de Bretton Woods Sistemi'nin çökmesiyle sabit kur sistemi terk edilmiş ve gelişmiş ülkeler (ABD, Almanya, İngiltere ve Japonya) ard arda sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmışlardır. Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından 1973'de Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı'nın (OPEC) petrol fiyatlarını yaklaşık 3 kat artırması üzerine, 1974'ten itibaren gelişmiş batı ülkelerinde ekonomik durgunluk yaşanmaya başlamıştır. Gelişmiş batı ülkelerinde kendini gösteren ekonomik durgunluk petro-dolar fonlarının, getirisi nispeten daha yüksek olan gelişmekte olan ülke piyasalarına akmasına neden olmuştur (Aktan ve Şen 1999).

1980'li yıllara gelindiğinde, gelişmekte olan ülkeler liberalleşme eğilimine katılmışlar ve bir çok gelişmekte olan ülkede özelleştirme, piyasa ekonomisi, finansal serbestleşme, dünya ile entegrasyon gibi kavramlar eskisine göre çok daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeleri birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. Öte yandan, sanayi alanında yoğunlaşan firmaların faaliyetleri, hızlı pazar değişiklikleri, ürün ve üretim teknolojisindeki gelişmeler rekabetin artmasına neden olmuştur. Böylece 1980'li yıllarda küreselleşme çok daha belirgin bir hal almıştır. 1990'ların başlarında eski Doğu Bloğu ülkelerinin, ekonomik ve siyasi çöküşüyle küreselleşme süreci zirveye ulaşmış ve Soğuk Savaş Dönemi sona ermiştir. Planlı ekonominin hakim olduğu bu

lkeler zamanla ekonomik ve siyasi açıdan Batı ülkelerine yaklaşmaya başlamışlardır. Bu ülkelerde uzun yıllardan beri hakimiyetini sürdüren komünist sistem yerini, demokrasi ve piyasa ekonomisine dayalı bir sisteme bırakmıştır (Aktan ve şen 1999).

Soğuk savaş sistemi, bütünüyle ulus-devletler üzerine kurulu ve ABD ve SSCB tarafından dengede tutulmaktadır. Küreselleşme Sistemi ise, birbiri ile örtüşen ve birbirlerini etkileyen  denge üzerine kuruludur. Bunlar; ulus-devletler, çok uluslu şirketler (Uş) ve uluslararası örgütlerdir. Soğuk Savaş sisteminin tanımlayıcı perspektifi “bölünme“ iken, küreselleşmenin tanımlayıcı perspektifi ise “bütünleşme” olmuştur (Friedman 2003).

1990’lı yıllarda gerçekleşen bir diğerk önemli gelişme, ekonominin küreselleşmesi açısından olmuştur. Ekonomik küreselleşme de, yaşanan gelişme iki şekilde kendini göstermiştir. Birincisi, Dünya Ticaret rgtnn (DT) kurulması ikincisi ise çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının (MAI) imzalanmasıdır¹ (Aktan ve şen 1999). 1950 ve 1960’lı yıllarda başlayan üçüncü küreselleşme dönemi, günümüzde hala devam etmektedir.

4.4. Küreselleşmeyi Ortaya ıkaran Faktörler

Küreselleşme, oğ zaman ekonomik bir süreç olarak ele alınmaktadır. Aslında küreselleşmenin siyasal, sosyo-kültürel ve ekolojik-teknolojik boyutları da önem taşımaktadır. Ancak bunlar birbirinden kopuk olmayıp, aynı bütünün parçaları gibidirler (Yüksel 2001). Dolayısıyla küreselleşme tek bir faktöre indirgenebilecek bir olay olmayıp, çok boyutlu bir olaydır (Yılmaz 2007a). Bu bölümde küreselleşme sürecinin teknolojik, ideolojik ve ekonomik faktörlere bağlı olarak nasıl geliştiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.4.1. Teknolojik Faktörler

Bilgi, iletişim ve ulaşım alanındaki teknolojik gelişmeler küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında önemli oranda etkili olmuştur. Özellikle iletişim ve ulaşım alanındaki maliyetlerin düşmesi sonucu, zaman ve mekan kavramı ortadan kalkmıştır.

Teknolojik gelişmeler; birinci ve ikinci sanayi devrimleri ile başlamış, günümüzde de hala devam etmektedir. Birinci Sanayi Devrimi, 18. yüzyıl sonunda İngiltere’de buhar makinesinin icadı ile başlamıştır. Devrim, buhar makinesinin demiryollarında ve denizyollarında uygulamaya girmesiyle 19. yüzyılın ortasında dünya pazarlarının oluşmasına

---

¹ MAI anlaşması hükümlerine göre, uluslararası alanda faaliyet gösteren herhangi bir firma, bu anlaşmayı onaylayan ülkenin firmasıymış gibi o ülkede rahatça faaliyet gösterebilmektedir

neden olmuştur. Telgrafın ve fotoğrafın icadı haberleşmenin hızlanmasını ve haber malzemesinin zenginleşmesini sağlayan yeni buluşlar olmuştur (Kazgan 2002).

İkinci Sanayi Devrimi ise, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Devrim, kimya ve ilaç sanayinin gelişmesiyle salgın hastalıkların dizginlenmesine; pervaneli uçakların yapımı ve karayolları araçlarının devreye sokulmasıyla ulaştırma alanında önemli gelişmelere; telefon, radyo ve sinemanın icadıyla haberleşmenin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca, içten patlamalı motorların icadı ve bunların sanayide uygulanması çok daha güçlü makinelerin kullanılmasını mümkün kılmıştır (Kazgan 2002).

20. yüzyılın son çeyreğinde iletişim alanında yaşanan gelişmelerde uydu yayınlarının ve fiber optik kablo bağlantılarının büyük bir rolü vardır. Bu sistemler sayesinde, bugün dünyanın her yeri ile kesintisiz iletişim sağlanabilmektedir. Hatta, Brezilya'nın Amazon yağmur ormanları gibi haftada bir gazete ulaşan yerlere bile, artık uydu sayesinde televizyondan günlük haberleri izleyebilme olanağı sağlanmaktadır (Henderson 1997). İletişim alanındaki gelişmelerin en iyi göstergesi "internettir". İnternet sayesinde, dünyanın değişik bölgelerindeki değişik kişilerle çoğu zaman bedava haberleşme olanağı sağlanmakta; hisse senetleri, hazine bonoları, döviz ve borsa işlemleri yapılmakta; kütüphanelere ve çeşitli yayın organlarına 24 saat kesintisiz ulaşılabilen; mal ve hizmetlerin dar alanlara tanıtımı ve yüksek maliyetler yerine daha düşük maliyetlerle tüm dünyaya tanıtımı yapılarak ticareti gerçekleştirilmektedir (Ersoy ve ark. 2002). İnternetin sağlamış olduğu bu avantajlardan kooperatifler de çeşitli şekillerde yarar sağlamaktadırlar. Örneğin; İngiltere'de Galler Bölgesi'ndeki Asedryfi Köyünde çiftçiler tarafından kurulmuş olan "et kooperatifi", 1999 yılında internet üzerinden satış yapmaya başlamıştır. Böylece, bir önceki yıla göre et satışlarında artış yaşanmıştır (Demirci 2003). Ülkemizde de kooperatifler internet üzerinden ortaklarına çeşitli hizmetler sunmaktadır. Örneğin; tarım kredi kooperatifleri, ortaklarına daha iyi hizmet verebilmek için 2008 yılı itibarıyla "internet bankacılığı" hizmeti vermeye başlamış; Manisa-Merkez kadın kooperatifi, ortaklarının üretmiş olduğu ürünleri internet aracılığı ile satışa sunmuştur. Ayrıca, bir çok tarım satış kooperatifleri birlikleri ve tarım kredi kooperatifleri birlikleri internet üzerinden ürünlerinin tanıtımını gerçekleştirmektedir. Buna rağmen, ülkemizdeki tarım ve tarım dışı bir çok kooperatifin finansman yetersizliğinden dolayı internet kullanımı bulunmamaktadır. İnternet kullanımı bulunan kooperatiflerin de, ortaklarına internet üzerinden verdikleri hizmetlerin yetersiz olduğu görülmektedir.

4.4.2. İdeolojik Faktörler

Küreselleşme sürecinin hızlanmasında, Doğu Bloğunun yıkılıp Soğuk Savaş Sisteminin sona ermesi etkili olmuştur.

II. Dünya Savaşından sonra ABD ve Doğu Bloğunun lideri SSCB, dünyada iki kutuplu lider durumuna gelmişlerdir. ABD ve onun yanında yer alan Batı devletlerinde kapitalizm ideolojisi hakim iken, SSCB’de ise komünizm ideolojisi hakimdi (Aran 2003).

1990’ların başında komünizmin çökmesiyle birlikte soğuk savaş dönemi ve ülkeler arasındaki ideolojik kutuplaşmalar sona ermiştir. Soğuk savaş döneminin sona ermesi, küreselleşme önündeki engelleri ortadan kaldırmış ve eski Doğu Bloğu ülkelerinin batı ile yakın ekonomik ve siyasi entegrasyon içine girmelerine ortam hazırlamıştır. Sonunda bu ülkeler, siyasi açıdan demokrasiyi; ekonomik açıdan da serbest piyasa ekonomisini benimseyerek küreselleşme sürecine dahil olmuşlardır (Aktan ve Şen 1999). Bu yeni dönüşüm bir değişimi ortaya çıkarmıştır: Ulus-devletin öneminin yitirilip yitirilmediğidir.

Aşırı küreselcilere göre; dünya tek pazara doğru gitmekte, ulusal ekonomilerin yerini uluslararası üretim ağlarından oluşan küresel ekonomi almaktadır. Bu görüşü savunanlar, ulus-devletin küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirdiğini ve artık politikanın yerini küresel piyasaların aldığını ileri sürmektedirler. Çünkü, piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmakta ve politikalar yerel ya da ulusal ölçekte hâlâ etkili olsalar da, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değildirler (Esgin 2001).

Küreselleşme karşıtlarına göre ise; ulusal ekonomilerin ortadan kalkmakta olduğu doğru değildir. Yalnızca, ulusal ekonomiler arasındaki bağlar ve ilişkiler artmaktadır. Bu koşullarda, düzenleyici ve yönlendirici işlevleriyle ulus-devletin önemi azalmakta değil, artmaktadır (Leba 2001b).

Dönüşümcüler ise; ilk iki eğilimden farklı olarak kesin yargılara varmaktan kaçınmaktadırlar. Dönüşümcülere göre, küreselleşmenin çok boyutlu bir dönüşüm süreci içinde olduğu ve hala yaşanmakta olan bu karmaşık sürecin nasıl sonuçlanacağını şimdiden kestirmenin mümkün olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca, yeni dünya düzeninde ulusal sınırlara bağımlı olmayan kurumlar, uluslar üstü şirketler, uluslararası niteliği bulunan toplumsal örgütler ve düzenleyici kurumların önem kazanması sistemi salt devlet odaklı olmaktan çıkarmaktadır. Buna karşılık, ulus-devletin önemi azalmış değildir. Yaşanan karmaşık süreçte uluslar strateji belirlemek ve küresel düzene uyum sağlamak için ulus-devletin görevleri daha da ağırlaşmaktadır (Leba 2001b).

Ulus-devleti dışı kapanma olarak görenler dünya ile ekonomik bütünleşme artınca, ulus-devlet ortadan kalkıyor yorumunu yapmaktadırlar. Oysa bu görüş doğru değildir. Çünkü,

büyük topluluklar açısından en azından seçimle işbaşına gelme yönünden bakılacak olursa, tek meşru güç hala ulus-devlettir (Leba 2001b).

4.4.3. Ekonomik Faktörler

Ekonomide, liberalizasyon süreçlerinin hız kazanması ve yayılması ile birlikte ekonomik küreselleşme kavramı ortaya çıkmıştır. Küresel ekonomi, “bir yandan mal ve hizmetlerin, diğer taraftan da bilgi ve sermayenin ülkeler arasında serbestçe dolaşımı” olarak tanımlanmaktadır (Anonim 2004). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, ülkeler arasındaki sınırlar ortadan kalkmakta ve dünya tek bir pazar haline gelmektedir.

Küresel süreçte; ulusal ekonomiler arasındaki karşılıklı bağıllık ve bağımlılık giderek artmakta; toplumlar arasında sermaye, finans, emek, mal ve işletme tekniklerinin değişimi çoğalmaktadır. Bu gelişmeler bağlamında ekonomik açıdan küreselleşme; sadece üretim ve yatırım süreçlerinin küreselleşmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda finans piyasalarının da küreselleşmesi anlamına gelmektedir (Yüksel 2001).

Küreselleşme sürecinin ekonomik alandaki sonuçları; ticari küreselleşme, üretimin küreselleşmesi ve finansal piyasaların küreselleşmesi olarak üçe ayrılmaktadır. Ancak, ekonomide küreselleşmenin en yoğun olduğu alan finansal küreselleşmedir. Finansal küreselleşmeyi, “doğrudan yabancı yatırımlar” alanındaki hızlı küreselleşme izlemektedir. Ekonomilerin birbirleriyle bütünleşmeleri açısından ticaret alanında da önemli gelişmeler olmasına rağmen, bu alandaki gelişme süreci finansal ve doğrudan yabancı yatırım alanındaki gelişmeler kadar değildir. Bunun nedeni, ticaret alanında halen önemli sayılabilecek korumacılık eğilimlerinin olmasıdır (Karluk 2001).

4.4.3.1. Ticari Küreselleşme

Ticaret alanında küreselleşme, ülkeler arasında mal ve hizmet akımları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması veya azaltılması sürecini kapsar (Aydemir ve Kaya 2007). Birbirlerinden uzak ülkelerde yaşayan üreticiler ve tüketiciler ticari faaliyetler sayesinde ilişki kurabilmektedirler. Böylece, ticari faaliyetler uluslararası ilişkileri de arttırmaktadır. Dış ticaret, ülkeler arasındaki mal ve hizmet değiş tokuşu anlamına gelir ki, sanayileşmemiş ülkelerin hammaddeleri ve doğal kaynakları, sanayileşmiş ülkelerin sınai malları ile değiştirilmektedir (Eşkinat 1998).

19. yüzyılın ortalarında en fazla ticaret yapan ülke İngiltere’dir. Ancak 1900’lü yıllara gelindiğinde ABD ve diğer Avrupa ülkeleri, ticarete İngiltere’yi yakalamışlardır. Büyük bunalıma kadar geçen süre içerisinde dünya ticareti İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD’nin

hakimiyetinde kalmış ve bu dört ülke tarafından yönlendirilmiştir. I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki yıllarda, ülkeler içlerine kapanarak korumacı politikalara başvurmuşlardır. İthalat kısıtlanırken, ihracatı destekleyen korumacı politikalar yürürlüğe girmiştir (Eşkinat 1998).

II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan dünya ticaretini serbestleştirme eğilimleri, GATT çerçevesinde gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılarak uluslararası ticaretin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesi çalışmaları ile başlatılmıştır. Gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılması sonucu, iletişim ve taşımacılık teknolojisindeki hızlı ilerlemelerin de desteği ile dünya ticaret hacminde oldukça önemli artışlar meydana gelmiştir (Seyidoğlu 2003).

Bir yandan ticaretin küreselleşmesi bir yandan da teknolojinin gelişmesi, kooperatiflerin de ticaret hacmini arttırmıştır. Örneğin; ABD'nin Kaliforniya Eyaleti'ndeki "Sunkist Growers Inc." adlı meyve üreticileri satış kooperatifi birliği, narenciye'nin %75'ini toplamakta ve satışını gerçekleştirmektedir. Sunkist, son yıllarda standart ambalaj şeklini değiştirerek, hem ülke içindeki hem de yurt dışındaki satışlarını arttırmıştır. Birliğin önemli derecede ihracat yaptığı ülkeler; Japonya ve Avrupa ülkeleri (Hollanda, Belçika, İsviçre, İngiltere vb.)'dir (Mülayim 2006). Uruguay'da kooperatifler toplam süt üretiminin %90'ını, balın %34'ünü ve buğdayın %30'unu üretmekte olup, bu ürünlerin %60'ı, 40'tan fazla ülkeye ihraç edilmektedir (Anonim 2008b).

4.4.3.2. Üretim Küreselleşmesi

Üretim küreselleşmesi; Çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ), sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi başka işletmelerle iştirakler kurması, fason imalat anlaşmaları veya başka yöntemlerle mal ve hizmet üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışına yaymalarıdır (Anonim 1995a). Üretim küreselleşmesi ile ÇUŞ'lerin ve bu şirketlerle ilgili doğrudan yabancı yatırımların önemi artmıştır (Yüksel 2001).

Çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı yatırımlara girişen ve üretim faaliyetlerini birden fazla ülkede gerçekleştiren şirketlerdir (Eşkinat 1998). Bu şirketlerin kendi ülkelerinde bir ana merkezi olup, bu ana merkeze bağlı çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren şubeleri bulunmaktadır (Desai 2008). Şubeler genellikle merkez şirketin elindeki teknoloji, ticari sırlar, yönetim bilgileri, ticaret unvanı ve diğer kolaylıklardan yararlanmaktadırlar. Bunun karşılığında elde ettikleri kârları (tamamını veya bir kısmını), hammaddeleri, yarı işlenmiş veya mamul malları yurtdışındaki merkeze transfer etmektedirler (Seyidoğlu 2003). Üretim alanı olarak bütün dünyayı hedefleyen ÇUŞ'ler, üretim faaliyetlerini hammadde maliyeti, ara malı maliyeti, işgücü maliyeti ve dışsal maliyetler açısından cazip gördükleri ülkelere doğru kaydırmaktadırlar. Bu yöneltte özellikle iş gücü maliyetinin düşüklüğü ve dışsal maliyetler

önemli rol oynamaktadır (Aydemir ve Kaya 2007). ÇUŞ'ler 1990'ların başında dünya üretiminin üçte birini gerçekleştirirken, bugün neredeyse yarısını üretebilmektedirler. Bu nedenle ÇUŞ'ler imalatta, hizmetlerde ve finansta dünya ekonomisinin çekirdeğini oluşturmaktadırlar (Rıam 2000).

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYY); bir şirketin, üretimini kurulu bulunduğu ülkenin sınırlarının ötesine yaymak üzere ana merkezinin dışındaki ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesislerini satın almasıdır (Seyidoğlu 2003). Çok uluslu şirket ve doğrudan yabancı yatırım tanımlarından da anlaşılacağı gibi, ÇUŞ'ler ile DYY'lar arasında sıkı bir ilişki vardır.

Çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen DYY'ların sektörel olarak dağılımı zamanla değişme göstermiştir. 1950'lerde birincil metalarda ve tabii kaynak-yoğun sektörlerde iken, günümüzde daha çok hizmet sektöründe ve teknoloji-imalatta yoğunlaşmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların hizmetlerde yoğunlaşmasının sebebi, hizmetlerin çoğunun ihraç edilememesidir. Bu alanda, şirketler yeni yabancı piyasalara nüfuz edebilmek için doğrudan yatırım yapmak mecburiyetindedirler. Genellikle hizmet sektöründe doğrudan yabancı yatırımlar az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere daha çok, gelişmiş ülkelere doğru yönelmektedir (Anonim 1995b). Dünya'da yapılan tüm yabancı sermaye yatırımlarının %80'i gelişmiş ülkeler olan ABD, Japonya, Almanya, İngiltere ve Fransa tarafından gerçekleştirilmektedir (Kaymakçı 2007a).

4.4.3.3. Mali Küreselleşme

Finansal küreselleşme; “ulusal finans piyasalarını ayıran sınırların ortadan kalkması, finans piyasalarının çeşitli kontrol ve sınırlamalardan arındırılarak uluslararası rekabete açılması, piyasaların konvertibiliteye sahip olmaları, kurların dalgalanmaya bırakılması, uluslararası sermaye akımlarının artması ve yatırım fonları ve yatırım ortaklıkları gibi yeni kurumsal yatırımların finans piyasalarındaki rollerinin artması”dır (Aydemir ve Kaya 2007).

Finansal küreselleşmenin temelinde; gelişmiş ülkelerin, uluslararası finansal faaliyetleri kendi ülkelerine çekmek için uyguladıkları serbestleştirme politikaları, serbest kur politikalarının benimsenmesi, finansal araçların çeşitliliğindeki hızlı artış ve teknolojiye gelişme gibi politik, kurumsal ve teknik etkenler bulunmaktadır (Özkan 2003).

Finansal küreselleşme ile ilgili gelişmeler, 1971'deki Bretton Woods sisteminin çökmesi ile başlamıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde, uluslararası finans piyasalarında büyük değişiklikler yaşanmış ve uluslararası işlemlerin çeşitliliğinde ve hacminde hızlı bir büyüme

olmuştur. Böylece, finansal hizmetler en hızlı gelişen sektörlerden biri haline gelmiştir (Anonim 1995a).

1980 sonrası dönemde ise, mali küreselleşme yaşanmaya başlamış ve küreselleşme kavramı da özellikle mali liberalleşme ile birlikte yaygınlık kazanmıştır. Ancak, küreselleşme finansal açıdan dünya piyasalarına entegre olmuş birçok ülkede krizlere yol açmıştır; Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi, Meksika Krizi, Asya Krizi, Rusya Krizi, Brezilya Krizi, Türkiye Krizi (Seyidoğlu 2003) ve 2007 yılında başlayıp 2008’de patlak veren ABD kaynaklı İpotek (Mortgage) krizidir. Bu krizler küresel nitelikli olup, bir ülkede başlayan kriz diğer ülkeleri de etkisi altına almaktadır.

4.5. Dünyada Bölgeselleşme ve Küreselleşme Hareketleri

Dünya ekonomisinde 1970’lerin başından itibaren istikrarlı büyüme sürecinden uzaklaşılması işsizliğe, istikrarsız fiyatlara, koruma politikalarına olan rağbetin yeniden artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda dünyada bir taraftan küreselleşme ile ticari sınırlar ortadan kalkarken, diğer taraftan bölgeselleşme ile kutuplaşma gerçekleşmiştir.

Bölgeselleşme bir anlamda küreselleşmenin karşısındaymiş gibi görünse de, aslında bölgeler arasındaki ekonomik ilişkiler arttıkça, küreselleşme için doğal bir ortam yaratılmış olacaktır. Dolayısıyla, bölgeselleşmenin sınırlı kaldığı bir ortamda küreselleşme sağlanamaz (Karluk 2001).

4.5.1. Bölgeselleşme Hareketleri

Günümüzde bilgi ve ulaşım teknolojilerindeki önemli gelişmeler sonucunda dünya, “küresel bir köy” haline gelmiştir. Bu durum beraberinde yarar getirdiği gibi, ülkeleri giderek artan küresel rekabet ile karşı karşıya bırakmıştır. Böylece, ülkeler ekonomik çıkarlarını koruyabilmek amacıyla kendi aralarında bir takım anlaşmalar yaparak bölgesel entegrasyon süreci içerisine girmişlerdir (Çeken 2008).

Bölgeselleşme “belirli coğrafyayı paylaşan ülkelerin, pazarlarını, ekonomilerini, üretim süreçlerini, hatta siyasi ve stratejik güçlerini birleştirme yönündeki harcadıkları çabalarıdır” (Çeken 2008).

Dünyada bölgesel entegrasyon hareketlerinin yayılmasının başlangıç noktası, daha sonra adı Avrupa Birliği (AB) olarak değiştirilen Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun (AKÇT) kurulmasıdır. Avrupa Birliği büyüyüp daha çok sayıda üyeye ulaştıkça, bütün dünyada pazar etkileri yaratmaya başlamış ve yarattığı bu etkiler diğer ülkeleri de bloklama yoluna doğru sürüklemiştir (Özkuten 1995).

Bugün üç kıtada üç ayrı bloklaşma yaşanmaktadır. Avrupa kıtasında Avrupa ülkeleri arasında gerçekleşen Avrupa Birliği, Amerika kıtasında ABD, Kanada ve Meksika arasında gerçekleşen Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Asya kıtasında Japonya ve çevresindeki Güneydoğu Asya ülkelerinin oluşturdukları Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)'dir. Bu bloklaşmalar ülkelerarası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde en önemli ekonomik entegrasyon hareketleridir. Bu ekonomik entegrasyon hareketlerinin içerisinde en başarılı olanı Avrupa Birliği'dir (Aktan 1998).

Avrupa Birliği'nin amacı; II. Dünya Savaşından sonra Avrupa ülkeleri arasındaki barışı sağlamak, sanayi açısından önemli olan kömür ve çelik sektörünü güçlendirmek ve bu iki hammaddeyi uluslar üstü bir otorite ile kontrol etmek ve üye ülkeler arasındaki ekonomik gelişmeyi ve refah düzeyini arttırmaktır (Anonim 2008d).

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'na göre, üç ülke kendi aralarındaki ticarete engelleri kaldırmayı ve üçüncü ülkelere karşı ticarete ulusal tarifelerini sürdürmeyi kabul etmektedirler (Seyidoğlu 2003).

Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği'nin amacı, Asya ve Pasifik bölgesindeki ekonomik gelişmeyi ve refah düzeyini arttırmak ve Asya Pasifik Topluluğu arasındaki bağları güçlendirmektir (Anonim 2007e).

Bu üç ekonomik entegrasyonun birbirinden farklı özellikleri bulunmaktadır. NAFTA, AB'den farklı olarak dış dünyaya karşı ortak gümrük tarifeleri uygulamamaktadır. Bunun yanında, parasal-siyasal bütünleşme ya da fakir üye ülkelere mali destek gibi bir hedefi de yoktur. Ancak ister AB olsun ister NAFTA olsun her ikisi de kendi üyeleri lehine hem faktör hareketleri hem de mal hareketlerinde ayırım yapan anlaşmalara dayanmaktadır (Kazgan 2002). APEC'de ise, diğer ikisinden çok daha farklı olarak, dolaysız Japon yatırımları bölge ülkelerinde kalkınmayı sağlayıp bir orta sınıfın oluşmasına katkı yapmaktadır. Böylece hem Japonya'nın bu ülkelere ihracatı hem de Japon şirketlerinde çalışan işçi sayısı artmaktadır. APEC'te her renk, her din ve dilden insan kendi aralarında ayırım gözetmeksizin işbirliği gerçekleştirirken, dışarıda kalan ülkeler aleyhine bir ayırım yapılması da söz konusu değildir. AB ve NAFTA gibi oluşumlar devletler arasındaki anlaşmalarla yürütülürken, APEC piyasa mekanizmasının kendi doğal süreci içinde Japon şirketleri yoluyla gerçekleştirilmektedir (Kazgan 2002).

Gelişmiş ülkelerin oluşturduğu bölgesel işbirliğinin yanında, gelişmekte olan ülkelerin de oluşturmuş olduğu bölgesel işbirliği hareketleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri; Latin Amerika'da Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay'ın katılımı ile kurulan Güney

Konisi Ortak Pazarı ve Güneydoğu Asya'da Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland arasında kurulan Güneydoğu Asya Ulusları Birliği'dir.

Güney Konisi Ortak Pazarı'nın amacı, bölgede bir gümrük birliğinin oluşturulmasının yanı sıra ekonomik ve diğer politikaların uyumlaştırılmasını sağlamaktır (Güran ve Aktürk 2001).

Güneydoğu Asya Ulusları Birliği'nin amacı; ticareti serbestleştirmek, temel mal ve hizmetlerin sağlanmasına yönelik öncelikle birlik ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere büyük ölçekli sanayi tesisleri kurmak, uluslararası ve mali konularda işbirliği sağlamak ve üçüncü piyasalara açılmaktır (Karluk 2001).

4.5.2. Küreselleşme Hareketleri

4.5.2.1. Küresel Oluşumlar

II. Dünya Savaşı henüz sürmekte iken, anti-faşist blokta yer alan 44 ülkeden 1000'i aşkın temsilci 1 Temmuz 1944 yılında ABD'nin New Hampshire adlı eyaletinde Bretton Woods'ta bir araya gelmişlerdir (Yılmaz 2007a). Bretton Woods Konferansı olarak adlandırılan bu konferansta ekonomi yetkilileri, savaş sonrası dönemde dünya barışı ve refahı için gerekli olan serbest ticaretin sağlanması amacıyla, dünya ekonomisinin dengeli büyümesini ve canlanmasını sağlayacak yeni kurumların oluşturulmasına karar vermişlerdir. Böylece, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) kurumları kurulmuştur (Anonim 2009a).

Dünya Bankası (World Bank-WB) veya resmi ismiyle Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD); savaşın yıkıntılarını onarmak için gerekli finansman olanaklarını sağlamayı ve yatırımları istenen alanlara yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Dünya Bankası Grubu kendisi de dahil olmak üzere 5 ana kurumdan oluşmaktadır. Bunlar; Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Uluslararası Mali İşbirliği (IFC), Çok Taraflı Yatırımlar Garanti Ajansı (MIGA) ve Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID)'dir (Anonim 2009b).

Uluslararası Para Fonu; Uluslararası mali piyasalarda düzeni sağlamayı, uluslararası ticareti kolaylaştırmayı, ekonomik gelişmeyi teşvik etmeyi ve yoksulluğu azaltmayı amaçlamaktadır (Anonim 2009c),

Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO); Uluslararası ticareti düzenlemeyi ve engelleri kaldırmayı, ekonomik kalkınmayı hızlandırmayı, mal piyasalarında istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu üç temel örgüt, sistemin temel direklerini oluşturmaktadır. Ancak, bu üç kuruluşun Uluslararası Ticaret Örgütü hayata geçemeyip, yerini bir anlaşma olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na (GATT) bırakmıştır (Anonim 1994).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Birleşmiş Milletler (BM) üyesi ülkeler, savaş dönemi boyunca yaşanan kaosu sona erdirmek, ülkeler arasında serbest dış ticareti teşvik etmek ve dış ticaret politikalarını düzenlemek amacıyla, Bretton Woods Konferansının ardından, 30 Ekim 1947 tarihinde ABD'nin önderliğinde Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nı (GATT) imzalamışlardır. Anlaşma, 10 Ocak 1948 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Karluk 1996). GATT, başlıca üç fonksiyona sahiptir. Bunlar (Güran ve Aktürk 2001);

- Üye ülkelerin uluslararası ticarete uyacakları, üzerinde çok taraflı olarak uzlaşmaya varılmış bir kurallar bütünü olma fonksiyonu,
- Uluslararası ticaret ortamını serbestleştirmeye ve daha istikrarlı hale getirmeye yönelik bir "uluslararası ticaret forumu" olma fonksiyonu,
- Üye ülkeler arasındaki uyuşmazlıkların çözümlenebileceği bir uluslararası divan olma fonksiyonudur.

GATT, sanayileşmiş ülkeler arasındaki gümrük tarifelerini %90'lara varan oranda indiren ve serbest ticareti yaygınlaştıran bir dizi ticaret müzakereleri düzenlemiştir (Yüksel 2001). Bu müzakerelerin içerisinde gerek konu gerek katılan ülke sayısı açısından en geniş kapsamlı olanı, Uruguay görüşmeleridir. Uruguay Görüşmeleri Eylül 1986'da Uruguay'ın başkenti Punta del Este'de başlamış ve 15 Nisan 1994'de Fas'ın Marakeş kentinde 125 ülkenin nihai anlaşmayı imzalaması ile sonuçlanmıştır. Uruguay Görüşmeleri sonucunda, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla, 1 Ocak 1995 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulmuştur. DTÖ'nün kurulmasıyla GATT'ın yapısı değişmiş ve GATT'ın fonksiyonları DTÖ'nün kapsamına alınmıştır (Seyidoğlu 2003). GATT, sadece mal ticaretini kapsarken, ondan daha geniş kapsamlı olan DTÖ mal, hizmetler ve fikri mülkiyet hakları olarak da bilinen "fikir ticareti"ni de kapsamaktadır (Anonim 2007b).

Uluslararası ticarete her türlü engelin kaldırılması için GATT'dan devralınan iki önemli kural geliştirilmiştir: "En Çok Kayrılan Ülke" kuralı ve "Ulusal İşlem" kuralıdır. En çok kayrılan ülke kuralına göre; bir ülkeye sağlanan kolaylık yada verilen taviz, ayırım yapılmaksızın diğer tüm üye ülkelere de aynen uygulanmaktadır. Serbest ticaret bölgeleri ve gümrük birlikleri bu kuralın dışında bırakılmıştır. Ulusal işlem kuralına göre ise; yurt içinde uygulanan vergi ve diğer muamelelerde yerli mal (hizmet) ve yabancı mal (hizmet) ayırımı yapılmaması ve hepsine eşit muamele yapılmasıdır. Sonuç olarak, ticaretteki bütün bu

engellerin ve ayrımcılığın kaldırılması ile uluslararası ticarete serbestleşme sağlanacak ve böylece bütün ülkelerin yararına olarak ticaret hacmi de artmış olacaktır (Seyidoğlu 2003).

4.5.2.2. Küresel Anlaşmalar

4.5.2.2.1. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)

Dünya ticareti içindeki payı giderek artan hizmet ticaretinin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemi giderek artmaktadır. Tüm dünyada yaşanan hızlı şehirleşme, kamu sektörünün genişlemesi, tüketici hizmetlerinde ve diğer sektörlerde girdi olarak kullanılan ara hizmetlere olan talebin artmasına neden olmuştur (Erol 2002).

1994 yılında Uruguay Görüşmeleri'nde uluslararası hizmet ticaretinin çok yanlı olarak serbestleştirilmesini sağlamak üzere, Uluslararası Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) kabul edilmiş ve hizmetler de mal ticareti gibi DTÖ'nün kapsamına alınmıştır. GATS'ta dünya hizmet ticaretinin serbestleşmesine yönelik olarak üye ülkelerin uymaları gereken bazı yükümlülükler yer verilmiştir. Bunların başlıcaları; en çok kayırlmış ülke kuralı, piyasaya giriş ve ulusal ayrımcılık yükümlülükleri ile taahhüt listeleridir.

En çok kayırlmış ülke kuralı; GATS anlaşmasını imzalayan bir ülke, başka üye ülkeye ait bir hizmet firmasına sağladığı ticaret serbestisini kayıtsız şartsız bir biçimde tüm üye ülkelerin firmalarına da sağlamak zorundadır.

Piyasaya giriş ve ulusal ayrımcılık yükümlülükleri; bu alanlardaki yükümlülükler ancak üye ülkelerin kendilerinin belirleyerek GATS'a sundukları programlar, kapsamındaki hizmetler için uygulanır. Piyasaya girişle ilgili yükümlülük; tarafların kendilerinin belirleyerek serbestleştirme planlarında yer verdikleri koşulların tüm yabancı hizmet firmalarına aynı şekilde uygulanmasını öngörür. Ulusal ayrımcılık yükümlülüğü ise; üye ülkenin, bir başka üye ülke firmasına, anlaşmaya taraf olmayan ülkelerin firmalarına tanıdığından daha kötü koşullar uygulanamayacağını ifade eder.

Taahhüt listeleri; bu listeler, serbestleştirme sürecinde halen üye ülkenin yurtiçi hizmet kesimlerine yabancı firmaların girişini kısıtlamak için uyguladığı engelleri ne ölçüde indireceğini veya tümünden kaldıracağını belirtir (Seyidoğlu 2003).

4.5.2.2.2. Fikri Mülkiyet Patent ve Telif Hakları Anlaşması (TRIPS)

Fikri Mülkiyet; "sanayide ve tarımdaki buluşların, yeniliklerin, yeni tasarımların ve özgün çalışmaların ilk uygulayıcıları adına veya ticaret alanında üretilen ve satılan malların üzerlerindeki üreticisinin veya satıcısının ayırt edilmesini sağlayacak işaretlerin, sahipleri

adına kayıt edilmesini ve böylece ilk uygulayıcıların ürünü üretme ve satma hakkına belirli bir süre sahip olmalarını sağlayan gayri maddi bir haktır” (Yılmaz 2004).

Telif hakları, ticari markalar ve patent uygulamaları güçlendirilerek ve ortak bir koruma şemsiyesi altına alınarak, sahte (markasız ve patentsiz) ürünlerin dünya ticaretinden pay almasının önüne geçilmek amacıyla 15 Nisan 1994 tarihinde “Fikri Mülkiyet ve Telif Hakları Anlaşması” (TRIPS) imzalanmıştır (Anonim 2008f). Bu anlaşma ile; anlaşmaya taraf tüm ülkeler için fikri mülkiyet haklarının korunması açısından uyulması zorunlu minimum standartlar getirilmiştir. Böylece, DTÖ’ye üye ülkeler ulusal mevzuatlarını, belirlenen ilkelere ve kurallara uyumlaştırma yükümlülüğü altına girmişlerdir.

TRIPS Anlaşmasıyla, taraflar birbirlerine başlıca şu alanlarda koruma sağlamayı kabul etmişlerdir; telif hakları ve bağlı haklar, ticari markalar, coğrafi işaretler, endüstriyel tasarımlar, patentler, entegre devre topografyaları ve ticari sırlardır (Yüksel 2001).

4.5.2.2.3. Ticaretle İlişkili Yatırım Önlemleri Anlaşması (TRIMS)

Ticaretle İlişkili Yatırım Önlemleri Anlaşması (TRIMS), şirketlere istediği ülkeye sorgusuz sualsiz giriş yaparak ülkenin arzu ettiği bir bölgesinde işletme ya da fabrikasını kurmasına, şube ve temsilcilikler açmasına ve kendisi için ulusal muamele talebinde bulunabilmesine izin verilecek ortamı hazırlamak amacıyla 1994 yılında Uruguay görüşmelerinde imzalanmıştır. TRIMS Anlaşması, MAI’nin bir prototipidir. Anlaşma, şirketlere yatırım yaptıkları ülke hükümetlerini, olası zararlar karşısında tek taraflı olarak dava etme hakkını tanımaktadır. Ancak, ülkeler (tek tek ülkelerin sermaye grupları arasındaki çıkar çatışmaları) arasında yaşanan görüş ayrılıkları ve güçlü kitlesel tepkiler nedeniyle Anlaşma, 1998 yılından başlayarak kesintiye uğramıştır (Anonim 2008f).

4.5.2.2.4. Tarım Anlaşması (AOA)

Tarım mallarının ticareti, anlaşma ile ilk olarak Uruguay Round sonunda çok taraflı ticaret kurallarına tabi tutulmuştur. 01.01.1995 tarihi itibari ile yürürlüğe giren DTÖ Tarım Anlaşması uyarınca ülkeler; pazara giriş, iç destekler ve ihracat sübvansiyonlarına ilişkin olarak indirim taahhüdünde bulunmuşlardır (Anonim 2006a). Anlaşma, piyasaya girişi kolaylaştırmak için değişken vergi, ithalat yasakları, gönüllü ihracat kısıtlamaları ile miktar kısıtlamaları uygulamalarına son vermekte ve bu tür tarife dışı engellerin 1 Temmuz 1995 tarihi itibariyle aynı derecede koruma sağlayan gümrük vergilerine dönüştürülmesini öngörmektedir (Anonim 1995b).

Tarım Anlaşmasına göre ülkeler, gelişmiş ülkeler (GÜ), gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) ve en az gelişmiş ülkeler (EAGÜ) olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

1995 yılı baz alınarak GOÜ için, Anlaşmanın Özel ve Farklı Muamele Hükümü çerçevesinde daha düşük taahhüt oranlarına ve daha uzun sürede uyum sağlama imkanı verilmiştir. Bu kapsamda; GÜ'ler için 6 yıllık dönem, GOÜ'ler için ise 10 yıllık uygulama dönemi kararlaştırılmıştır. EAGÜ'ler ise, hiçbir kategoride indirimle girmeyerek uygulamadan muaf tutulmuşlardır (Yılmaz 2007a).

4.6. Küreselleşmenin Ortaya Çıkardığı Fırsatlar ve Tehditler

Küreselleşme hem fırsatları hem de tehditleri beraberinde getirmektedir. Büyüyen pazarlar ve bilgi, iletişim, ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişmeler yaşam standartlarını artırmada fırsatlar sağlarken, dış ticarete artan rekabet önemli zorluklara neden olmaktadır (Joseph 2004).

Küreselleşmenin yaratmış olduğu fırsatları iyi değerlendirip, tehditlere karşı savunma mekanizmaları geliştirebilen ülkeler, küreselleşmenin avantajlarından yararlanırken, bunu başaramayan ülkeler ise ülkeler sıralamasındaki konumlarını kaybederek geri sıralara düşme riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Şahin ve Gümüş 2007). Küreselleşmenin fırsat ve tehditlerinden sadece ülkeler değil, aynı zamanda ülke içinde yaşayan insanlar da etkilenmektedir.

4.6.1. Küreselleşmenin Ortaya Çıkardığı Fırsatlar

Küreselleşme, hem enformasyon teknolojisindeki gelişmelerin nedeni, hem de sonucu olarak dünyayı “küresel bir köy”e dönüştürmüştür. Ulaşım ve iletişim maliyetlerinin düşmesi, üretimde işbölümü ve uzmanlaşmaya olanak sağlamıştır. Üretimdeki iş bölümü ve uzmanlaşma; etkinliği ve dolayısıyla verimliliği artırmış ve artan verimlilik uluslararası piyasalarda rekabetin artmasına neden olmuştur. Yine iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmeler, üretilen malların daha ucuz tanıtılmasını ve daha kolay pazarlanmasını sağlamıştır (Leba 2001a). Gelişen ve değişen teknolojiler, kooperatifleri de olumlu yönde etkilemiştir. Örneğin; kooperatiflerin ortaklarına daha hızlı ve daha kaliteli hizmet sunmasına; bir çok ülkedeki kooperatiflerin uzmanlaşmaya gitmesine ve dolayısıyla pazar paylarının artmasına neden olmuştur.

Sınırların ortadan kalkması ve ülkelerin ticarete katılmaları, ihracat ve ithalata yönelik üretim yapan sektörlerde nitelikli işgücünün istihdamını artırmaktadır. Buna karşılık inşaat ve ulaşım gibi ihracat ve ithalata yönelik olmayan sektörlerde niteliksiz işgücü için istihdam

olanakları doğmaktadır. Öte yandan, ticaretin genişlemesi göç baskısını da azaltmaktadır (Aktan ve Şen 1999).

Mali küreselleşme sonucu, fon talep eden ülkeler ile fon arz eden ülkeler arasındaki ilişkiler hem yoğunlaşmış, hem de çeşitlilik kazanmıştır. Bu çerçevede gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülke piyasalarına rahatlıkla girebilme ve dolayısıyla getirisi yüksek ve riski düşük finansal yatırımlarda bulunabilme imkanına kavuşmuşlardır.

Gelişmiş ülkelerde üretimin küreselleşmesi ile “endüstri toplumu” yerini “bilgi toplumuna” bırakmaktadır. Böylece, küreselleşme sürecinde imalat sektörünün önemi azalırken; bankacılık, sigortacılık, finansman gibi hizmet sektörlerinin önemi artmaktadır. İmalat sektöründe ortaya çıkan boşluk da, gelişmekte olan ülkeler tarafından tamamlanmaktadır. Bunun sonucunda küreselleşme sürecinin ortaya koyduğu değişimden her iki ülke grubu da yarar sağlamaktadır. (Leba 2001a). Doğrudan yabancı yatırımların hizmet sektörüne yöneldiği günümüzde kooperatifler de, bankacılık ve sigortacılık sektörlerinde gelişme göstermişlerdir. Örneğin Almanya’daki kooperatif bankaları tüm Alman halkına bankacılık hizmeti vermekte, Fransız tarım kooperatifleri dünyadaki ikinci en büyük kredi ve bankacılık sistemini gerçekleştirmektedirler (Çıkın 2007c). Ayrıca küreselleşme; etkin kaynak kullanımı ve verimliliğin artması, tüketicilerin daha standart ve daha ucuz mal talep etmeleri, tıp alanında ki gelişmeler ve insan ömrünün uzatılması, yaşam standartlarının yükselmesi v.b. fırsatlar da yaratmaktadır.

Küreselleşmenin sağlamış olduğu fırsatlara rağmen tüm dünya ülkelerine eşit bir şekilde dağılmamakta, gelişmiş ülkeler pastadan büyük bir pay alırken, az gelişmiş olan ülkeler pastadan küçük bir pay almaktadırlar.

4.6.2. Küreselleşmenin Ortaya Çıkardığı Tehditler

Küreselleşme sürecinin ortaya koyduğu yeni fırsatlar sert mücadeleleri de beraberinde getirmektedir.

Küreselleşmenin yarattığı en önemli tehditlerden biri, gelir dağılımının eşit bir şekilde dağılmaması ve zenginlerle yoksullar arasındaki farkın giderek daha da büyümesidir. Özellikle, 1980 sonrasında gelişmiş ülkeler arasında kişi başına gelir açısından bir yakınlaşma gözlemlenirken, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark giderek artış göstermiştir (Aktan ve Şen 1999).

Emek piyasası da küreselleşmeden etkilenmektedir. Küreselleşme ile birlikte artan rekabet düşük işgücü maliyetine sahip gelişmekte olan ülkelere, emek yoğun üretime dayalı mallarda karşılaştırmalı üstünlük sağlamaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerin tekstil, demir-

çelik, gıda gibi daha çok emeğin yoğun olduğu ve niteliksiz işgücünün istihdam edildiği endüstrilerde rekabeti arttırmaktadır. Artan rekabet sonucunda, gelişmiş ülkelerde hem işsizlik artmakta hem de işgücünün işveren karşısında pazarlık gücü zayıflamaktadır. Böylece bu ülkelerde ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Ücretlerin düşmesi ile, gelişmiş ülkelerdeki niteliksiz işgücü zarar görmekte ve yaşam standartları düşmektedir. Ayrıca, endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş, iş alanlarını imalat sektöründen hizmet sektörüne doğru kaydırmaktadır. Bunun sonucunda gelişmiş ülkelerde sendikalı olarak çalışan kesim için iş olanakları hızla azaltılmaktadır (Aktan ve Şen 1999).

Mali piyasaların bütünleşmesi, bir ülkeye yapılan yatırımlar, o ülkenin tasarruflarıyla sınırlı kalmayacak; gelişmiş ülkelerdeki fazla fonlar rahatlıkla yatırım ihtiyacı olan gelişmekte olan ülkelere akabilecektir. Böylece hem gelişmekte olan ülkeler hızla gelişecek, hem de gelişmiş ülkelerin tasarrufları etkin biçimde kullanılmış olacaktır (Şahbaz 2003). Ancak, mali piyasaların bütünleşmesi, herhangi bir ülkenin mali piyasasında oluşan istikrarsızlığı, uluslararası mali piyasalara kolayca yansıtılmasına neden olmakta ve böylece küresel ekonomik krizlere yol açabilmektedir. Bir ülkede veya bölgede yaşanan ekonomik kriz kısa bir süre içinde diğer ekonomileri de etkileyebilmektedir (Şimşek ve Özpınar 2003). Ayrıca, küreselleşme; çevrenin kirlenmesi, suç, uyuşturucu madde kullanımı, terörizm, hastalık ve silah trafiği gibi sorunlar da yaratmaktadır.

5. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Türkiye, dünya üzerinde yayılmaya başlayan küreselleşme sürecine, 1980’li yılların başından itibaren Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası kurumların yaptırımlarıyla uyum sağlamıştır (Kazgan 2006). Ayrıca, küreselleşme olgusu çerçevesinde dışa açılan Türkiye, bölgeselleşme ve işbirliği hareketleri içerisinde de yer almıştır.

Bu bölümde; küreselleşmenin Türkiye’deki tarihi gelişimi, küresel ve bölgesel oluşumlar içerisinde Türkiye’nin durumu ve küreselleşmenin Türkiye ekonomisine etkileri incelenecektir.

5.1. Küreselleşmenin Türkiye’deki Tarihi

5.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Küreselleşmenin birinci aşaması olan ticari küreselleşme Avrupa’da coğrafi keşiflerle yayılırken, Osmanlı’da “kapitülasyonlarla” ile başlamıştır. Osmanlılar transit ticaretten vergi geliri kazanmak amacıyla kapitülasyonları vermiştir. Ancak, Avrupa’nın teknik, kültürel, askeri, siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişimini izleyememiş ve giderek gerilemeye başlamıştır. Dolayısıyla kapitülasyonlarla verilen tavizler niteliğini koruyamamış ve Avrupa, kapitülasyonları tek taraflı ağır tavizlere dönüştürmüştür. Önce, kişi olarak Avrupalı tüccarlara verilen tavizler, daha sonra yabancı şirketleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Kazgan 2006).

Osmanlı İmparatorluğu, küreselleşmenin ikinci aşaması olan sanayi kapitalizmine İngiltere, Fransa ve diğer büyük Avrupa devletlerinin baskısıyla girmiştir. 1838 yılında İngiltere ile yapılan “Balta Limanı Ticaret Anlaşması” ve bu anlaşmayı 1838-1841 yılları arasında diğer Avrupa ülkeleri ile imzalanan anlaşmalar izlemiştir (Eşkinat 1998). Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile, İngiliz uyruklarına Osmanlı pazarlarında çok özel ticaret ayrıcalıkları tanınmış ve Osmanlı Devleti, gümrük duvarlarını yükseltme hakkını kaybetmiştir. Daha sonra, 1839’da Tanzimat Fermanı imzalanmıştır. Bu Ferman ile, Hıristiyan halk ile Osmanlı halkının yasa önünde eşit haklara sahip olması, hiç kimsenin mahkemelerde yargılanmadan ceza görmemesi, herkesin mülkü ve maddi gücüne göre vergi vermesi, dağınık devlet yapısının merkezileşmesi ve askeri harcamaların kanunlarla yürütülmesi esasları getirilmiştir. Böylece bir yandan Ticaret Anlaşması ile Osmanlı, açık pazar durumuna gelmiş, bir yandan da Tanzimat Fermanı ile başta İngiliz ve Fransızlar olmak üzere diğer yabancı ülkelerin, Osmanlı’nın iç işlerine müdahale etmesi kolaylaşmıştır (Yüksel 2001).

Osmanlı'nın asıl sanayi kapitalizmine sokulması dış borçlanma yoluyla olmuştur. 1854-1875 dönemi arasında 16 kez borçlanma yoluna giden Osmanlı İmparatorluğu, borçların koşullarının ağırlaşması üzerine borç faizlerini ödeyemez duruma gelmiştir. Bu durumu, 1881 yılında Avrupalı alacaklılarının oluşturduğu “mali yönetim konsorsiyumu” yani “Düyun-u Umumiye İdaresi”nin kuruluşu izlemiştir. Böylece Osmanlı hükümeti, mali egemenliğini dolaylı olarak da meşruluğunu kaybetmiştir (Kazgan 2006).

Sanayi kapitalizmi ile bütünleşmenin diğer bir yolu, yerli işgücü istihdamına yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır (Eşkinat 1998). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında, özellikle demiryolu ve liman yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Gelen bu dolaysız yatırımların en büyük payı Fransız şirketlerinin olup, bunu sırasıyla Alman ve İngiliz şirketleri izlemiştir (Kazgan 2006).

5.1.2. Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası Küreselleşme

Osmanlı İmparatorluğunun yerine geçen, çağdaş ve modern yaşam tarzını örnek alan Türkiye Cumhuriyeti'ni reform çalışmalarına gitmiştir. 1923-1930 arası dönemde gerçekleştirdiği reform çalışmalarında dış ticaret serbestleştirilmiş; yabancı para muamelelerine kısıtlama getirilmemiş; özel sanayi girişimlerini desteklemek, yatırım ve işletme sermayesi sağlamak amacıyla İş Bankası kurulmuş; üretimi teşvik etmek amacıyla aşar vergisi kaldırılmış; Düyun-u Umumiye tasviye edilmiş ve yabancı şirketlere tanınan kapitülasyonlar kaldırılmış (Eşkinat 1998); sanayi ve madencilik kuruluşlarına kredi verilmesi açısından Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş; ülkenin temel ihtiyaç maddelerinden biri olan şeker üretimini artırmak ve iç tüketimi yerli üretimle karşılamak amacıyla şeker fabrikalarının kurulması ile ilgili kanun çıkarılmış (kanunun çıkmasından sonra Alpullu, Uşak, Eskişehir ve Turhal şeker fabrikaları üretime başlamıştır.) (Tufan 1997); Teşvik-i Sanayi Kanununu çıkarılmış ve T.C. Merkez Bankası kurulmuştur (Demirci 2003).

1929 yılında yaşanan ekonomik buhranla birlikte Türkiye ile dünya ekonomisi arasındaki mal ve para hareketleri durgunluk içine girmiştir. Pazar mekanizmasının gücü azalmış, yerini ekonomiye müdahale eden devletçi bir anlayışa bırakmıştır. Devletçi anlayışa dayanan bu dönemde, Osmanlı'dan kalan borçlar ödenmeye başlamış (1932 yılında) ve 1954 yılında son taksit de ödenerek yabancı devletlere olan herhangi bir borç kalmamıştır (Eşkinat 1998). Devletin sanayi yatırımlarını finanse etmek ve sanayi tesisleri kurmak amacıyla 1933'te Sümerbank ve devletin madencilik yatırımlarını finanse etmek ve madencilik işletmelerini kurmak amacıyla 1935'te Etibank kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde demir-çelik, çimento, kağıt, kimya, şeker ve tekstil fabrikaları kurulmuş ve yabancı firmaların sahip

olduğu demiryolları devletleştirilmiştir (Aktan ve Ataç 2002). Devletçilik uygulamaları, tarım kesiminde de yeni kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çiftçinin desteklenmesi amacıyla, 1932’de Ziraat Bankasına bağlı Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) kurulmuştur (TMO, 1938’de bağımsız kamu kuruluğu haline dönüştürülmüştür.). Tarımın kredilendirilmesi ve ürünlerinin pazarlanması amacıyla 1935 yılında 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ve 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanunlar çerçevesinde tarım kredi kooperatifleri ile tarım satış kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır. 1937’de nitelikli tohum, fide, fidan yetiştirmek amacıyla Tarım Bakanlığına bağlı “Zirai Kombinalar İdaresi” (1938’de “Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu” adını almıştır.) kurulmuştur. Devletçi anlayışa dayanan bu dönemde sanayi politikası stratejisi uygulanmış, özel kesim ve kamu kesimi hem farklı alanlarda hem de aynı üretim kesiminde yan yana bulunmuşlardır (Demirci 2003). Bir yandan II. Dünya Savaşından sonra yaşanan sıkıntılar, bir yandan da tarımsal üretimin, kötü hava koşullarından dolayı azalması ülkede bazı yiyecek maddelerinin karneye bağlanmasına neden olmuştur (Tufan 1997).

1950-1960 arası dönemde, piyasa ekonomisine ve özel sektörün teşebbüs gücüne dayanan bir kalkınma stratejisi esas alınmıştır. Devlet yatırımlarında öncelikli olarak, sanayi kesimi yerine tarım kesimine ve alt yapı yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Özel kesimde ise, önemli ölçüde sermaye birikimi sağlanarak yeni teknolojilerle büyük ölçekli sanayi tesisleri kurulmuştur (Morgil 2002). Ayrıca ülkemiz, 1945-1960 arası dönemde birçok kuruluğu da üye olmuştur. 1945’te Uluslararası Çalışma Örgütü’ne (ILO), 1947’de Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’na (IMF), 1956’da Uluslararası Mali İşbirliği’ne, 1960’ta Uluslararası Kalkınma Birliği’ne ve 1961’de Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı’na (OECD) üye olmuştur (Kazgan 2006).

Türkiye, 1960-1974 arası dönemde ulusal kalkınma açasından önemli gelişmeler yaşamıştır. Bu dönemde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş, planlı döneme geçilmiş, karma ekonomi sisteminin uygulanması esas alınmış, ithal ikamesine dayanan politikaların uygulanmasına geçilmiş (Morgil 2002), anti liberal kambiyo kurları uygulanmış ve döviz gelirleri çeşitli transferler aracılığı (ABD ve çeşitli kuruluşlar) ile arttırılmıştır. Sınırlı miktardaki döviz, devlet tarafından korunan sanayicilere tahsis edilmiştir. Sanayiciler, korumacılık altında hem ithal malları hem de küçük ve geleneksel sanayi ürünlerini ikame edecek modern sanayiye yatırım yapmışlardır. Ayrıca, bu dönemde ulusal bir işgücü pazarı yaratılmış ve yurtdışına işçi gönderilmiştir (Eşkinat 1998). Özellikle yurt dışına işçi göndermede Bakanlıklar ve ilgili kuruluşlar arası koordinasyon komitesince, yurt dışına işçi göndermelerinde kooperatiflere öncelik tanınmıştır. Bu proje kapsamında hem kooperatiflerin

sayıları (Mülayim 2006) hem de ülkedeki döviz gelirleri hızla artmıştır. Ancak 1974 yılına gelindiğinde, bir yandan Bretton Woods sisteminin çökmesi (1971) ve ardından yaşanan petrol şoku, bir yandan da Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı'nın (OPEC) petrol fiyatlarını yaklaşık 3 kat artırması Türkiye'deki olumlu gelişmeleri tersine çevirmiştir (Anonim 2000). Özellikle petrol fiyatlarının 3 kat artması, Türkiye'nin döviz gereksinimini önemli ölçüde artırmıştır. Ancak Türkiye, hem ABD ve uluslararası kuruluşlardan döviz alamaması, hem de Almanya'ya yasal göçün sona ermesi ile döviz gereksinimini karşılayamamıştır (Eşkinat 1998).

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde ise, ekonomi bir kriz ortamına girmiştir. Krizden çıkmak amacıyla bazı ekonomik tedbirler alınmışsa da başarılı olunamamıştır. Sonunda, 24 Ocak 1980'de "24 Ocak İstikrar Tedbirleri" olarak anılan kararlar alınmıştır. Bu kararlar ile iç dengede fiyat istikrarını ve dış dengede ihracatın arttırılarak döviz dar boğazının çözülmesini sağlamaya yönelik ekonomi politikaları yürürlüğe konulmuştur (Balkanlı 2000).

Türkiye 1980'li yıllarda, bir yandan ekonomide büyük ve köklü yapısal dönüşümler yaşarken, bir yandan da bir takım olumsuzluklarla karşı karşıya kalmıştır. PKK'nın ortaya çıkması ve giderek güç kazanması ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi gibi olumsuzluklar yaşanmıştır. Ülkemiz, 1980 askeri darbesi ile Avrupa'daki oluşumlardan dışlanmış ve Avrupa Topluluğu (AT) ile ilişkiler donmuştur (Kazgan 2006). Ayrıca darbe, kooperatifler açısından da olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Örneğin, küçük üreticilerin sahibi olduğu "Köy Kalkınma Kooperatifleri Merkez Birliği" kapatılmış ve yöneticileri de tutuklanmıştır (Mülayim 2006). 24 Ocak İstikrar Tedbirleri ile izlenmesi öngörülen iktisat politika hedefleri içerisinde "ekonomide devletin ağırlığının azaltılarak, özel girişime öncelik tanınması" söz konusudur (24 Ocak Kararları, küreselleşme sürecinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.). Özel sektöre tanınan bu durum kooperatifler için tanınmamış ve hatta yukarıda da belirtildiği gibi 1980 öncesi büyük gelişme gösteren Köy-Koop Merkez Birliği kapatılmıştır. Bunun sonucunda, kalkınma kooperatifi ortağı olan bir çok yoksul köylü özel sektör karşısında mağdur duruma düşmüştür.

5.2. Bölgeselleşme ve Küreselleşme Hareketleri İçerisinde Türkiye'nin Yeri

5.2.1. Bölgeselleşme Hareketleri

Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok uluslararası ekonomik, siyasi, kültürel, askeri kuruluş ve entegrasyonlara katılma çabası içerisine girmiştir. Bunlar içerisinde Avrupa Birliği (AB) ile olan ilişkiler özel bir konuma sahiptir (Güran ve Aktürk 2001). Bunun dışında bölgede istikrar, barış ve refahın sağlanmasına yönelik olarak; Karadeniz Ekonomik İşbirliği

Teşkilatı (KEİ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), İslam Kalkınma Teşkilatı (İKT), D-8 ve İstikrar Paketi gibi bölgesel oluşumlarda da aktif rol oynamaktadır (Anonim 2006a). Bu bölümde, konumuz gereği sözü geçen bölgesel oluşumlardan sadece AB ve KEİ incelenecektir.

5.2.1.1. Avrupa Birliği ile Olan İlişkiler

Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) 1959 yılında üye olmak amacıyla başvuruda bulunmuştur. Ancak, ülkemizin kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı gerekçesiyle, üyelik talebi geri çevrilmiştir. Taraflar arasında yapılan karşılıklı görüşmeler sonucunda, 12 Eylül 1963 tarihinde "Ankara Anlaşması" imzalanmış ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir (Anonim 2009d). Anlaşma, üç dönemden oluşmaktadır: "hazırlık dönemi", "geçiş dönemi" ve "son dönem".

Hazırlık dönemi; 1 Aralık 1964 tarihinde başlayan ve beş yıl olarak öngörülen bir dönemdir. Bu dönem tek taraflı Topluluk tavizlerine dayanan bir dönem olmuştur. Hazırlık döneminin sona ermesi ile 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de geçiş dönemi koşullarını belirleyen Katma Protokol imzalanmış ve 1973'de yürürlüğe girmiştir. Ancak, Protokolün ticari hükümlerin onay işlemleri uzayabileceği düşünülerek, 1971'de imzalanan geçici bir anlaşma ile uygulamaya başlamıştır (Güran ve Aktürk 2001).

Geçiş dönemi; AET-Türkiye arasında, sınai mamullerde Gümrük Birliği'nin kurulmasını öngörmektedir (Kazgan 2006). Gümrük Birliğinin gerçekleşmesi için Topluluk, 1971 yılından itibaren Gümrük Birliği'nin kapsadığı sanayi mallarında gümrük vergilerini Türkiye lehine sıfırlayacağını, Türkiye ise aynı indirimleri 22 yıllık bir süre boyunca, 1973 yılından başlayarak aşamalı olarak gerçekleştireceğini taahhüt etmiştir (Anonim 2009d).

1976 yılına kadar yükümlülüklerini aksatmadan yerine getirmeye çalışan Türkiye, içinde bulunduğu ekonomik güçlükler ve Topluluktan istediği ödünleri alamaması sebebiyle Katma Protokolün 60. maddesinin sağladığı imkanları kullanarak tüm yükümlülüklerini ertelemiştir. Bunun yanında, Türkiye'de yaşanan 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, Türkiye-Topluluk ilişkilerinin donmasına sebep olmuştur (Demirci ve ark. 2001). Kesintiye uğrayan ilişkiler, Türkiye'nin 14 Nisan 1987 tarihinde yaptığı tam üyelik başvurusuyla ivme kazanmıştır. Ancak Topluluk, kendi içerisindeki derinleşme sürecinin tamamlanmasına kadar yeni bir üyenin kabul edilemeyeceğini, öncelikle Gümrük Birliği sürecinin tamamlanması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine, Türkiye ile AB arasında 5 Mart 1995 tarihli 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) ile Türkiye-AB Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Anonim 2006d).

10-11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki’de gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve toplantısında, Türkiye’ye resmi olarak adaylık statüsü verilmiş ve diğer aday ülkelerle eşit şart ve kriterlerde değerlendirilmesi karara bağlanmıştır (Anonim 2006d). 16-17 Aralık 2004 tarihinde, Türkiye’nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde yerine getirdiği belirtilerek tam üyelik müzakereleri 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmıştır (Anonim 2008e).

Türkiye’nin AB’ye tam üye olmadan Gümrük Birliği Anlaşmasını imzalaması, Birliğin yapısal fonlarından Türkiye’nin yararlanamaması sonucunu doğurmaktadır. Bunun yanında Türkiye, AB’nin kurumlarında temsil edilip alınan kararlara katılamayacak ve özellikle “rekabet” ve “dış ticaret politikaları” konusunda AB’nin aldığı kararları aynen uygulamak zorunda kalacaktır (Karluk 2007). Ancak, Türkiye AB’ne tam olarak üye olduğunda bazı avantajlar sağlayabilir. Örneğin; Türkiye’nin uluslararası arenada etkinliği artabilir, bölgede lider bir ülke konuma gelebilir; küresel sorunlara AB platformunda çözüm sağlayabilir, adil bir gelir dağılımı sağlanabilir gibi (Özgöker 2007).

Ülkemizde, gereksiz müdahalelerin azaltılarak ekonominin sürdürülebilir şekilde büyümesi ve yoksulluğun azaltılması için, gerekli ortamı sağlamaya imkân veren ve gelecekte AB’ne girmek için gerekli zeminin oluşturulmasına yönelik olarak “Ekonomik Reform Programı” yürürlüğe girmiştir. Avrupa Birliği’ne katılım konusundaki en önemli kriterlerden biri de yeni üyelerin, birleştirilmiş pazarda rekabet edecek ekonomilere sahip olma zorunluluğudur. Bu durum; tarımsal üretim, pazarlama ve işleme alanlarındaki üretim verimliliğinin artırılmasına yönelik önlemler üzerinde odaklaşmayı gerektirmektedir. Bu çerçevede, tarım alanında “Tarım Reformu Uygulama Projesi” (ARİP) uygulanmaya başlamıştır (Anonim 2009e).

Bu reformlar ile; ilk aşamada, mevcut destekleme sisteminin kamu sektörü bütçesi tüketiciler üzerindeki yükü azaltılmış olacak ve kamu ve özel sektör yatırımlarının yanlış teşviklere göre yapılmasının önüne geçilecektir. Programın sonunda ise; Türkiye’de, yapay teşvikler ve sübvansiyonlar yerine dünya standartlarına göre rekabet edebilir ve gerçek mukayeseli üstünlüğe dayalı üretim modellerine sahip tarım ve tarımsal sanayi sektörü oluşturulması öngörülmektedir.

Tarım reformu faaliyetlerine destek olmak ve tarım sektörünü güçlendirmek üzere uygulamaya konan bu proje dört ana bileşenden oluşmaktadır; bunlardan bir tanesi de “Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri”nin özleştirilerek yeniden yapılandırılmasıdır (Anonim 2009e).

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin yapısal sorunlarını çözmek ve bu kuruluşları özerk, idari ve mali yönden bağımsız, rekabetçi ve güçlü bir yapıya kavuşturmak

amacıyla 2000 Tarih ve 4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Yasası çıkartılmıştır. Yasanın amacı “tarım satış kooperatifleri ve birliklerini etkin ve sürdürülebilir bir şekilde özerk ve mali yönden bağımsız kılmak”tır (İnan 2008). Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin mevcut sorunlarına çözüm oluşturulması ve bu kuruluşların yeniden yapılandırılarak, ekonomik etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürebilir bir yapıya kavuşturulabilmesi amacıyla, geçici süreyle çalışma, inceleme ve önerilerde bulunmak üzere yedi üyeden oluşan “Yeniden Yapılandırma Kurulu” oluşturulmuştur (Anonim 2009f). Kurulu oluşturan üyelerin; 4’ü Sanayi ve Ticaret Bakanı, 2’si Hazine Müsteşarlığı’nın bağlı olduğu Devlet Bakanı tarafından atanması öngörülmüştür. 1 üye ise, birliklerin yönetim kurulu üyeleri içinden kendi aralarında yapacakları seçim ile belirlenmektedir. Kurulu oluşturan üyelerin dağılımına göre, yeniden yapılandırmada birlikleri temsilen sadece bir üyenin bulunması kendileri ile ilgili alınacak kararlarda birliklerin etkisiz kalacağını göstermektedir. Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin bir süre daha devletin denetimi altında oldukları görülmektedir (İnan 2008). Bu da, kooperatifçilik ilkelerine aykırı bir durumdur.

5.2.1.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ile Olan İlişkiler

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Türkiye’nin girişimi ve öncülüğünde 25 Haziran 1992’de İstanbul’da kurulmuştur. 1999’da tam teşekküllü bölgesel ekonomik işbirliği örgütü haline gelmiştir. İşbirliğinin üyeleri: Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan ve Karadağ, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan’dır. Başlangıçta Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler arasında yapılan anlaşma, daha sonra Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerle de yapılmıştır (Anonim 1995c).

Bu işbirliğinin kurulmasının amacı; Karadeniz çevresinde bir barış, istikrar ve güven ortamı oluşturmaktır (Anonim 1995c). Bu temel amaç doğrultusunda kısa dönemde; bölge ülkeleriyle işbirliği için uygun ortamın oluşturulması, taraflar arasında mal ve hizmet ticaretinin arttırılması ve bu çerçevede vize ve gümrük kolaylıklarının sağlanması, teknoloji alış-verişi, doğrudan dış yatırımların arttırılması, sınır ve kıyı ticaretinin geliştirilmesi ve iletişim ve ulaştırma alanlarında işbirliğinin sağlanması öngörülmüştür. Uzun dönemde ise, bölge ülkeleri arasında ekonomik ilişkileri daha fazla geliştirmek amacıyla kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı ve serbest ticaret bölgesinin kurulması hedeflenmiştir (Anonim 2004).

KEİ gibi bir “bölgeselleşme” hareketi Türkiye açısından oldukça önemlidir. Bunun nedeni; Türkiye’nin gelişmekte ve büyümekte olan sanayisi için enerji ve hammadde

ihtiyacını karşılamak, gerçekleştirdiği ve planladığı üretimi için yeni pazarlar bulmak ve genç, dinamik ve girişimci nüfusu için yeni yatırım alanları bulmak açısından önemlidir (Anonim 2004).

5.2.2. Küresel Oluşum ve Küresel Anlaşmalar

5.2.2.1. Küresel Oluşumlar

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dışa açılmanın gereği olarak Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur. Küreselleşmenin ortaya çıkmasında etkili olan bu kuruluşlar, ülkemizin de küreselleşme sürecine dahil olmasını sağlamışlardır. Bu bölümde, Türkiye'nin DTÖ, IMF ve Dünya Bankası ile olan ilişkileri ele alınacaktır.

5.2.2.1.1. GATT'an DTÖ'ye Kadar Türkiye İle Olan İlişkiler

Türkiye, 1951 yılında İngiltere'nin Torguay kentinde yapılan Üçüncü Çok Taraflı Ticaret Görüşmeleri sonucunda Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) üyeliğine kabul edilmiştir. Daha sonra 21.12.1953 tarihli 6202 sayılı Kanun ile üyeliğe katılmıştır. Türkiye'nin GATT'a katılma nedenlerini şöyle sıralayabiliriz (Anonim 2000b).

1. Genel Anlaşma, ulusal ekonomilerle uluslararası ticaret arasında uyumlu bir düzenin kurulmasına olanak tanımaktadır.
2. Tarife tavizleri yoluyla, Türkiye daha fazla ihracat olanağı sağlayacaktır.
3. Türkiye'nin ticaret ortaklarının büyük çoğunluğunun GATT üyesi olması nedeniyle, GATT dışında kalmanın bu ülkeler pazarındaki rekabet şansının azalacak olmasıdır.

Eylül 1986'da başlayan ve Nisan 1994'e kadar süren Uruguay Round Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri sonucunda, müzakerelere katılan ülkeler sanayi ürünlerinde belli bir takvim çerçevesinde tarife indirimi taahhüdünde bulunmuşlardır. Söz konusu indirim taahhütlerinin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından değişik oranlarda ve farklı takvimlerle gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ülkemiz, gelişmekte olan ülkeler statüsünde yer aldığından 37. Sayılı Taviz Listesindeki sanayi ürünlerinde ve bazı tekstil ürünlerinde ortalama %29 oranında tarife indirimi taahhüdünde bulunmuştur. Bu indirimler 1995-1999 tarihleri arasında 5 eşit dilim halinde gerçekleştirilmiştir (Karaca 2009). Türkiye, GATT Anlaşmasınının 18.B maddesinden yararlanarak, uzun bir süre dış ticarete GATT'ın bazı kurallarına uymamıştır. Anlaşmanının 18.B maddesi, gelişmekte olan ülkelere miktar kısıtlamaları uygulamalarını ve bunu sürdürmelerine imkan tanımıştır. Bu imkanlar; içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin liberilizasyon

süreçlerinden faydalanmış, ancak karşılığında koruma oranlarını indirmemiştir (Karluk 1996). İlgili bölümde açıklandığı gibi, 1 Ocak 1995 tarihinde GATT, yerini kurumsal bir yapı olan DTÖ'ne (Dünya Ticaret Örgütü) bırakmıştır. Bundan dolayı Türkiye, DTÖ'ne 26 Mart 1995 tarihinde üye olmuş ve yükümlülükleri 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren geçerli kılınmıştır (Anonim 2007b).

5.2.2.1.2. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Olan İlişkiler

Türkiye, Uluslararası Para Fonu'na (IMF) 14 Şubat 1947 tarihinde 5016 sayılı yasayla üye olmuştur. Türkiye'yi, IMF ile ilişkilerinde Hazine Müsteşarlığı temsil etmekte olup, IMF yönetim kurulunda; Belçika, Avusturya, Lüksemburg, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya Cumhuriyeti, Belarus, Kazakistan ve Slovenya ile aynı grup içerisinde yer almaktadır. Bu grubun IMF'deki oy gücü, ABD, Almanya, Japonya, Fransa ve İngiltere'den sonra 6. sıradadır. Türkiye'nin ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaşması veya bu tür sorunlara yol açabilecek makro ekonomik dengesizlikler içine girmesi durumunda IMF'nin imkânlarından yararlanabilecektir. Bu imkanlar; rezerv dilimi pozisyonu, stand-by düzenlemesine bağlı olarak kredi dilimlerinin kullanım imkânı, Genişletilmiş Fon Kolaylığı, telafi edici ve olağanüstü finansman kolaylığı (CCFF) ve geçici imkânlar arasında yer alan petrol kolaylığıdır (Anonim 2009g).

Türkiye, IMF ile ilk stand-by anlaşmasını 1958 yılında imzalamış olup, 2007 yılına gelinceye kadar toplam 20 stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu geçen süre içerisinde Türkiye, ekonomik bunalıma girdiği her aşamada IMF'nin imkânlarından yararlanmıştır. Ancak 1986-1993 arası dönemde IMF'den hiçbir destek almamış, diğer yandan cari işlemler fazlası vererek ekonomisini yönetmeyi başarmıştır (Anonim 2009g). Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerinin yaşandığı dönemde ise, krizden kurtulmak amacıyla IMF'nin öngördüğü tüm koşulları içeren istikrar programı kabul edilmiştir. Bu istikrar programı ile, 2001 Tarih 4634 Sayılı Şeker Kanunu çıkartılmıştır (Karluk 2006).

4634 sayılı Şeker Kanununun amacı “yurt içi talebin yurt içi üretimle karşılanmasına ve gerektiğinde ihracata yönelik olarak Türkiye’de şeker rejimini şeker üretimindeki usul ve esaslar ile fiyatlandırma pazarlama şart ve yöntemlerini düzenlemektir”. Şeker Yasası uyarınca 2002 yılından itibaren şeker pancarı fiyatları şeker fabrikası işleten gerçek ve tüzel kişiler ile üreticiler veya temsilcileri arasında belirlenmektedir. Bu Yasa ile üretimin, her yıl belirlenecek kotalar dahilinde yönlendirilmesi, nişasta tabanlı tatlandırıcıların da kota uygulaması içerisinde yer alması sağlanmıştır (Karluk 2006). Avrupa Birliği'nde, nişasta bazlı şekerlere uygulanan kota %2 iken, yeni Şeker Kanunu ile Türkiye'de bu kota AB' nin çok

üzerinde %10 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Bakanlar Kurulu'na da, bu kotayı %50 artırma ve eksiltme yetkisi verilmiştir. Nişasta kökenli şekerler için Şeker Kurulu tarafından belirlenen kota, Bakanlar Kurulu'nca 2002/2003 ve 2003/2004 pazarlama yıllarında %15 artırılırken (Serin 2004), 2008-2009 pazarlama yılında ise %25 artırılmıştır (Anonim 2009h). Nişasta bazlı şeker kotalarının artırılması sonucu pancar kotaları daraltılmıştır. Bu durumdan hem pancar üreticileri hem de pancar ekicileri kooperatifleri olumsuz yönde etkilenmiştir (Serin 2004). Yalnızca şeker sektörü olumsuz etkilenmemiş, şeker sektörünün girdi olduğu hayvancılık sektörü de olumsuz etkilenmiştir. Yeni Yasa, çiftçi ve dolayısıyla kooperatifleri zarara uğratarak, tatlandırıcı üretimi yapan yabancı firmaların kârlı çıkmasına neden olmuştur.

5.2.2.1.3. Dünya Bankası İle Olan İlişkiler

Türkiye, Dünya Bankası üyeliğine 19 Şubat 1947 tarih ve 5016 sayılı Kanun ile katılmış olup, Dünya Bankasındaki sermaye ve oy gücü %0,5 düzeyindedir. Bunun yanında, Dünya Bankasının bünyesinde bulunan çeşitli kuruluşlara da üye olmuştur: 1956 yılında Uluslararası Mali İşbirliği'ne katılmış ve toplam sermaye içindeki payı %0,6; 1960 yılında Uluslararası Kalkınma Birliği'ne katılmış ve toplam sermaye içindeki payı %0,9 (bu fondan kredi kullanmamaktadır); 1988 yılında Çok Taraflı Yatırımlar Garanti Ajansı'na katılmış ve toplam sermaye içerisindeki payı %0,4 ve 1987 yılında Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi'ne katılmıştır (Güran ve Aktürk 2001).

2001 yılında Türkiye ile Dünya Bankası arasında Tarım reformu programının finansmanı için, İkraz Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma doğrultusunda yürütülmekte olan ARIP projesi kapsamında, 2004 yılı itibariyle kırsal kalkınma projeleri uygulamaya konmuştur (Anonim 2009ı). ARİP projesinin kırsal kalkınma alt bileşenlerinden biri olan, “Çiftçi Örgütlerinin Kurumsal Güçlendirilmesi Projesi”ne (IRFO) ilişkin Protokol, Ağustos 2005 tarihinde Tarım Bakanlığı ve “Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Ortak Girişimi” (TAKOG) arasında imzalanmıştır. Projenin yürütücülüğü TAKOG tarafından gerçekleştirilmiştir (İnan 2008). Projenin öngörülen toplam bütçesi 10.6 milyon ABD Doları olup, bunun 8.5 milyon ABD Dolarlık kısmı Dünya Bankasından karşılanmıştır. Projenin amacı (Anonim 2006c);

- Mevcut tarımsal kooperatifler ve diğer çiftçi örgütleri ile işbirliği yaparak bağımsız ve verimli çiftçi örgütlerinin gelişimini desteklemek,
- Yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde çiftçi ve kırsal alanda yaşayan nüfusa hizmet verebilecek nitelikte güçlü çiftçi örgütlerini oluşturmak,

- Çiftçi örgütlerinin güçlendirilmesi için mevzuat ve denetim alt yapılarının geliştirilmesine destek ve katkıların sağlanması.

Böylece, çiftçilerde örgüt bilincinin yerleşerek kırsal alanda yaşayanların refah düzeyleri artmış olacaktır. Ayrıca, kooperatiflerin güçlendirilmesi sonucu küresel şirketlerle rekabet olanakları artacaktır.

5.2.2.2. Küresel Anlaşmalar

Türkiye’de, DTÖ Kuruluş Anlaşması ve EK’leri 26 Ocak 1995 tarih ve 4067 sayılı Kanun uyarınca, 95/6525 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanarak 31.12.1994 tarihi itibarıyla uygulamaya konmuştur. Böylece ülkemiz bu tarihten itibaren, diğer üye ülkeler için öngörülen tüm yükümlülükleri üstlenmiş bulunmaktadır (Yüksel 2001).

5.2.2.2.1. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)

Türkiye’nin, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) kapsamına sunmuş olduğu taahhüt listesi dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, üstlenilen taahhütlerin hangi sektör ve alt sektörlerle ait olduğu, ikinci bölümde pazara giriş kısıtlamaları, üçüncü bölümde milli muamele koşulları ve dördüncü bölümde ek taahhütler yer almaktadır. Türkiye’nin taahhütler listesindeki kapsama oranı yaklaşık %46.6 olup, gelişmekte olan ülkeler ortalamasının %18 üzerindedir (Erol 2002).

5.2.2.2.2. Fikri Mülkiyet Patent ve Telif Hakkı Anlaşması (TRIPS)

Türkiye, fikri ve sınai mülkiyet haklarına ilişkin bir çok yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Yeni yasalar; ulusal düzeyde Türk yatırımcılarının ve şirketlerinin haklarının korunmasını mümkün kılarken, uluslararası düzeyde de yabancı ve lisans sahiplerine Türkiye’de iş yaparken kendilerini güvende hissedebilecekleri bir koruma sağlamaktadır (Yüksel 2001). Bunun yanında, Türkiye’nin Fikri Mülkiyet Patent ve Telif Hakkı Anlaşması’nı (TRIPS) kabul etmesi ile uluslararası piyasalarda güvenilirliği artacağından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını da güçlendirecektir (Karluk 2006).

5.2.2.2.3. Tarım Anlaşması (AOA)

Türkiye, “Uruguay Round” müzakereleri sonucu oluşturulan ve imzalanan Tarım Anlaşması’na taraf olmuş ve Anlaşma 25 Şubat 1995 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Anonim 2009i). Ülkemiz, DTÖ tarım anlaşması çerçevesinde pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler konusunda indirim taahhüdünde bulunmuştur.

Türkiye, DTÖ tarafından gelişmekte olan ülkeler kapsamında değerlendirilmesi nedeniyle, söz konusu indirimleri daha uzun vadede gerçekleştirme avantajına sahiptir (Orçun 2000).

Türkiye’de iç destek harcamaları yoluyla yapılan yardım miktarı, üretim değerinin %10’unun altında kaldığı için “de minimis” kapsamına girmektedir. Bu nedenle, Türkiye yurtdışı desteklerde herhangi bir indirim taahhüdünde bulunmamaktadır (Karluk 2007).

Türkiye’de küçük ve dağınık işletmeler, düşük toprak verimliliği, yetersiz teknoloji gibi tarımsal altyapı eksikliği söz konusudur. Bu alt yapının tamamlanması gerekmektedir. Ancak bu kadarıyla, DTÖ’nün Tarım Anlaşmasıyla çözüme çalıştığının üstesinden gelmek olanaksızdır (Akder 2000). Bu yüzden öncelikle, tarımsal alt yapı sorunlarının, devlet ve kooperatiflerin işbirliği ile giderilmesine çalışılmalıdır.

5.3. Küreselleşme Sürecinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

1980 yılı, gerek Türkiye gerekse dünya açısından önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Söz konusu dönemden itibaren tüm dünyada etkisini hissettiren küreselleşme olgusu tüm ülke ekonomilerini derinden etkilemiştir (Özyakışır ve Öztürk 2001).

Türkiye küreselleşme sürecine, sembolik olarak 24 Ocak 1980 İstikrar Paketinin uygulanmaya başlaması ile dahil olmuştur (Anonim 2004). Bu paket ile, yoğun korumacılığa dayanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi yerini ihracata dönük politikalara bırakmıştır (Seyidoğlu 2003)

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin yaşandığı 1970’li yıllarda, yurtdışı üretim kapasitesini arttırmak amacıyla, ağır sanayi ve sermaye mallarında büyük kamu yatırımları gerçekleştirilmiştir. Dış ticaret ise, miktar kısıtlamaları ve sabit kur rejimiyle korunmuştur. Ancak, Türk Lirasının satın alma paritesine göre aşırı değerli olması, “ithal-ikamesi” stratejisinin ağırlıklı olarak ithal hammaddelere dayanıyor olması ve 1973-1974 dönemindeki ilk petrol krizinin de etkisiyle Türkiye’nin dış ticaret hadleri kötüleşmiştir. Bu kötüleşme, ödemeler dengesi üzerinde büyük bir yük yaratmış ve bunun sonucunda, kısa vadeli borçlanma yoluna gidilmiştir (Anonim 2002b). Ancak, 1970’lerin sonlarına gelindiğinde gerek iç dengesizlikler, gerekse ithalat giderlerinde ve dış borçlanmadaki artış ekonomiyi bir bütün olarak kriz ortamına sokmuştur. Krize çare olmak amacıyla bazı ekonomik tedbirler alınmışsa da çözüm sağlanamamıştır. Bunun üzerine, 1980 yılında ihracatın özendirilmesine yönelik olarak 24 Ocak Kararları alınmıştır. 24 Ocak istikrar tedbirleri ile birlikte izlenmesi öngörülen iktisat politika hedefleri şöyle belirlenmiştir (Balkanlı 2000);

- Ekonomide devletin ağırlığının azaltılarak, özel girişime öncelik tanınması
- Sabit döviz kuru sisteminden vazgeçilerek esnek döviz kuru sistemine geçilmesi
- İhraç mallarına rekabet gücü kazandırmak üzere ihracatın teşvik edilmesi
- İç talebi kıstmak ve ihraç mallarının maliyetini azaltmak için reel olarak düşük ücret politikasının izlenmesi
- İthalatta kısmi liberalizasyona gidilmesi
- Reel pozitif faiz politikasının uygulanması.

1980'lerde başlayan dışa dönük sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları, günümüze kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde uygulanan politikalar, Türk Lirasının konvertibilitesinden IMF'nin istikrar programlarına, ihracatı teşvik etme politikalarından KİT'lerin özelleştirilmesine kadar birçok uygulama, ekonomiyi liberalleştirerek ve aynı zamanda dış dünyaya açarak daha hızlı kalkınmayı sağlamak amacıyla ortaya konmuştur (Özyakışır ve Öztürk 2001).

Bu bölümde küreselleşmenin Türkiye'nin finansal piyasalarına, dış ticaretine ve üretimine olan etkileri incelenmiştir.

5.3.2. Finansal Piyasalara Etkisi

Ülkemizde finansal reform süreci, 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarından sonra, gelişim göstermiştir. Bu süreç boyunca finans kesiminde hızlı yapısal değişimler yaşanmıştır (Yeldan 2001). Bu yapısal değişimler;

Finansal reformların ana hedeflerinden biri, Türk finansal sistemini uluslararası piyasalara entegre etmektir. Esnek döviz kuru politikasının yürütülmeye başlamasıyla; Türk lirasının değeri diğer para birimleri karşısında önemli oranda düşürülmüş, T.C. Merkez Bankası Mayıs 1981'de döviz kurlarını günlük olarak ilan etmeye başlamış, çoklu kur uygulaması kaldırılmış, 1984'te bankalar dövize ilişkin yükümlülükleriyle orantılı olarak döviz muamelelerinde serbest bırakılmış, Türkiye'ye yerleşmiş olanların döviz hesabı açtırmalarına imkan verilmiş, dış seyahatler ve yabancıların Türkiye'deki yatırımları üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve kolaylaştırılmış (1984), 1984'te bankalar döviz kurlarını T.C. Merkez Bankası döviz kurunun en çok belli bir oranından farklı olabilecek şekilde tespitinde serbest bırakılmışlardır (Toprak 1996).

Finans kesiminde yapılan ikinci yapısal değişim, 1981 yılında faiz oranları üzerindeki devlet kontrolünün kaldırılmasıdır. Faiz oranları üzerindeki devlet denetiminin kaldırılmasının amacı; tasarrufları finansal sisteme çekerek ve finansal kuruluşlar arasındaki rekabeti artırarak, finansal sektörün derinleşmesini sağlamaktır. Ancak, belli başlı büyük

bankalar aralarında bir “centilmenlik anlaşması” imzalayarak faiz oranlarındaki artışı engellemek için ortak bir faiz oranı belirlemişlerdir. Mevduat faizleri için büyük bankalar tarafından belirlenen bu üst değerler, komisyonculardan ve küçük bankalardan da rekabetçi baskılar gelmesi sonucu kademeli olarak artırılmıştır. Bunun sonucunda pek çok komisyoncu ve küçük banka taahhüt ettikleri ödemeleri yapamayarak 1982 ortalarında iflas etmişlerdir. Bunun üzerine, hükümet en büyük dokuz bankaya faiz oranı belirleme izni ve daha küçük bankalara da bu faiz oranına ek bir prim ödeme izni vermiştir. 1983’te Merkez Bankası’na, mevduat faiz oranlarını belirleme ve bu oranları düzenli olarak gözden geçirme yetkisi tekrar verilmiştir. 1987 yılına gelindiğinde, bankalara belli bir üst sınıra kadar faiz oranlarını kendileri belirlemeleri için izin verilmiştir. Bunun üzerine, 12 Ekim 1988’de tüm mevduat faiz oranları serbest bırakılmıştır (Anonim 2002b).

Finans kesiminde yapılan üçüncü yapısal değişim, 1982’de sermaye piyasalarının koşulları ve işleyiş mekanizması üzerinde düzenleme ve denetleme yetkisine sahip olacak ve Sermaye Piyasası Kanunu (1981’de yürürlüğe konmuştur) hükümlerine tâbi olacak “Sermaye Piyasası Kurulu” kurulmuştur. Bu tarihten itibaren bankalar ve diğer finans kurumları, sermaye piyasasında yürüttükleri aracılık faaliyetlerinde Sermaye Piyasası Kanunu hükümleri ve Sermaye Piyasası Kurulu denetimine tâbi tutulmuştur (Anonim 2002b).

Sermaye Piyasasının oluşturulmasının ardından, 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası faaliyete geçmiş ve “Bankalar Arası Para Piyasası” kurulmuştur. 1989’da döviz işlemleri ve sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmış ve Altın Borsası açılmıştır (Karluk 2006).

Finans kesiminde yapılan dördüncü yapısal değişim hükümetin, devlet iç borçlanma senet ihalelerine başlamasıdır. 1985 yılına kadar hükümetler finansal açıklarını kapatmak için devlet iç borçlanma senetleri ihraç etmek yerine yoğun biçimde Merkez Bankası’ndan kısa vadeli avans imkânını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle para politikası da büyük ölçüde maliye politikasına dayalı olmuştur. İlk kez 1985’te hükümet bütçe açıklarını kapatmak için devlet tahvili ve bonusu çıkarmaya başlamıştır. Böylece, kamu açıklarının Merkez Bankası bilançosu üzerindeki olumsuz etkileri bir ölçüde azalmıştır. Hükümetin bono ihalelerinden elde edilen gelirler rekabetçi teklif verme usulüyle belirlendiği ve ihalelerin hacmi de büyük olduğu için belirlenen faiz oranları ekonominin gösterge faiz oranlarından biri kabul edilmeye başlanmıştır. Bu ihalelerin getirileri faiz oranlarının geleceği hakkında piyasalara fikir vermeye başlamıştır. 1994 finansal krizinden sonra Hazine’nin Merkez Bankası’ndan kullandığı kısa vadeli avans miktarı 2001 yılına kadar sürekli düşüş göstermiş

ve 2001 yılında çıkarılan yeni Merkez Bankası Kanunu'yla kısa vadeli borç verme uygulaması tamamen kaldırılmıştır (Anonim 2002b).

Finans kesiminde yapılan beşinci yapısal değişim, Türkiye'de sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi çalışmalarıdır. Türkiye, somut olarak 11 Ağustos 1989 tarihinde "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanuna" dayalı olarak çıkarılan "32 Sayılı Kararname" ile kambiyo rejimini tamamen serbestleştirmiş ve ödemeler dengesinin sermaye hareketleri kalemlerini doğrudan doğruya uluslararası finans sermayesinin spekülasyon hareketlerine açmıştır (Yeldan 2003).

Diğer bir yapısal değişim ise, Türk bankacılık sektöründe gerçekleşmiştir. 1980'lerde uygulamaya konan liberalleştirme politikasının bir yansıması olarak Türk bankacılık sektöründe bir dizi kurumsal ve yasal reformlar yapılmıştır. Bu reformların yapılmasının asıl amacı, bankalar arasında rekabeti teşvik ederek finansal sistemin sağlamlığını ve etkililiğini artırmaktır. Bankacılık sisteminde ardı ardına meydana gelen iflaslar sonucunda sarsılan kamu güvenini yeniden sağlamak ve mevduat sahiplerini bankacılık krizlerinin olumsuz etkilerinden korumak amacıyla, 1983 yılında Merkez Bankası bünyesinde "Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu" (TMSF) kurulmuştur. Bankacılık sistemine, düzenleme ve denetleme sistemi getirmek için gerekli yasal altyapıyı oluşturmak amacıyla 2 Mayıs 1985 tarihinde Birinci Bankalar Kanunu yürürlüğe konmuştur. Daha sonra 18 Haziran 1999 tarihinde İkinci Bankalar Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu Kanuna göre, tüm gerekli tedbirlerin alınmasına rağmen iyileştirilemeyen bankaların, TMSF'ye devredilmesi öngörülmüş ve bankacılık sektöründe etkinliği, sağlamlığı ve rekabeti artırmak, kamu güvenini sağlamak ve bankacılık sektöründen kaynaklanıp ekonomiyi tehdit edebilecek potansiyel riskleri önlemek amacıyla örgütsel ve finansal açıdan özerk bir yapıya sahip "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu" (BDDK) kurulmuştur. Sözü edilen tüm bu kurumsal ve yasal düzenlemelere rağmen, kamu bankalarının finansal yapılarındaki zayıflıklar, bankacılık sistemindeki kırılganlığın devam etmesinde etkili olmuştur. Kamu bankaları uzun yıllar, kamu harcamalarını finanse etmekte olduklarından finansal yapıları daha da kötüleşmiştir. Tahsil edilemeyen "Görev Zararları" ve tahsili gecikmiş alacakların yüksek olması nedeniyle bu bankaların kısa vadeli likidite ihtiyaçları önemli ölçüde artış göstermiştir. Finansal kriz sırasında faiz oranlarındaki ani artış da görev zararlarının katlanarak artmasına neden olmuştur. Kamu bankalarının günlük likidite ihtiyaçlarını karşılayabilmek için genellikle piyasadan daha yüksek faiz oranları vermeleri bankacılık sektöründe rekabeti olumsuz yönde etkilemiştir (Anonim 2002b).

5.3.2.1. Türkiye’de Küresel Kaynaklı Finansal Krizler

Dünyada oluşmuş ve oluşmakta olan büyük sermayenin, kısa vadeli kârlar ve rantlar elde etmek için ülke ekonomilerine giriş ve çıkışları büyük dalgalanmalara neden olmuştur. Dünya ekonomisi incelendiğinde ortalama her on dokuz aya bir kriz düştüğü görülmektedir (Anonim 2004).

Türkiye’de 1978, 1994, 2001 ve 2008 yıllarında önemli sayılabilecek finansal krizler görülmüştür. Ayrıca Asya ve Rusya krizi de Türkiye’yi önemli ölçüde etkilemiştir. 1980 öncesi Türkiye’de yaşanan krizler daha çok Türkiye’de mal ve emek piyasalarının gelişmediği, döviz piyasası ile para piyasalarının mevcut olmadığı ortamlarda doğmuş olan krizlerdir. Bu yapılarıyla, finansal liberalleşmeye bağlı veya küresel kaynaklı olmaktan uzaktırlar (Anonim 2004). Bu nedenle bu bölümde, 1980 sonrası ülkemizde karşılaşılan küresel kaynaklı finansal krizler üzerinde durulacak ve bunları da 1994 Finansal Krizi, Asya Krizi, Rusya Krizi, Kasım 2000-Şubat 2001 Krizi ve 2008 Krizi başlıkları altında inceleyeceğiz.

5.3.2.1.1. 1994 Finansal Krizi

Türkiye’de küresel özellikler taşıyan ilk finansal kriz 1994 yılında ortaya çıkmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren yabancı sermaye girişleri, özellikle de kısa vadeli sermaye girişlerinde artışlar olmuştur. 1993’lerin son çeyreğine gelindiğinde Türk lirası (TL) yabancı paralar karşısında aşırı değerlenmiştir. TL’nin aşırı değerlenmesi ile cari açık, büyük boyutlara ulaşmış ve üretim kapasitesi düşmüştür. Piyasadaki likidite fazlası devalüasyon beklentisi ile 1994 yılı başlarında yüksek bir döviz talebini ortaya çıkarmıştır. Baskı altında tutulan döviz kurları hızlanmaya başlamış ve 1994 yılı başında resmi kur ile serbest kur arasındaki fark %23’ü aşmıştır. Bu gelişmeler sonunda TL devalüe edilmiş ve bu durum Nisan ayına kadar sürmüştür (Afşar 2004). Sonrasındaki gelişmeler ve tedaviye yönelik düzenlemelerin gecikmesi nedeniyle, 5 Nisan Kararları olarak da bilinen bir dizi istikrar tedbirinin alınmasına yol açmıştır. 5 Nisan 1994 Kararları çerçevesinde alınan tedbirler; ekonomik dengeyi kurmak ve istikrarı sağlamak, kamu gelirleri ve giderleri arasında dengeyi sağlamak, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasını sağlamak ve ekonomide yapısal düzenlemeleri gerçekleştirmek olarak belirtilmiştir. Ancak, alınan tedbirler ekonomide kalıcı bir düzenleme sağlayamamış ve kriz iyice derinleşmiştir. 1994 krizi, daha sonraki yıllarda ekonomide karşılaşılan güçlüklerin ve gelecek krizlerin de en önemli kaynağı olmuştur (Demircan 2004).

5.3.2.1.2. Asya Krizinin Türkiye Finans Piyasalarına Yansımaları

Asya’da meydana gelen kriz, ülkemizin daraltıcı ekonomik politikalar uygulamaya başladığı bir döneme rastlamıştır. Asya’da meydana gelen kriz ortamının ilk etkileri Ekim 1997’de Türkiye’ye yansımaya başlamıştır. Yabancılar, hisse senedi piyasasından Ekim 97’de 313.1 milyon dolar ve Ocak 98 ortalarında kriz bölgelerinde yaşanan yeni bir kriz dalgasının etkisiyle net 94.5 milyon dolar çekmişlerdir. Yabancı yatırımcılar, Ekim-1997 ve Ocak-1998 dönemi arasında borsadan toplam net 565.3 milyon dolar çekmişlerdir. Ancak, Türkiye borsalarındaki yabancı plasmanlar, aylık 400-500 milyon dolarlık bir işlem hacmini kapsamaktadır. Bu miktar, uluslararası para piyasaları için henüz geniş çaplı spekülasyon davranışlarda dikkate alınacak boyutta olmadığı için, Asya krizinin Türk mali piyasalarına yansımalarında önemli etkiler görülmemiştir. Ancak, Bölge ülkelerinin devalüasyona gitmesi sonucu rekabet güçlerini arttırmaları, kısa vadede ülkemiz ihracatını olumsuz etkilemiştir (Akdiş 2009).

5.3.2.1.3. Rusya Krizinin Türk Mali Piyasalarına Yansımaları

Rusya krizinin Türkiye ekonomisi üzerinde hem reel, hem de finansal anlamda önemli etkileri olmuştur. Bu krizin, Türkiye ekonomisi üzerindeki öncelikli etkisi reel piyasalarda görülmüş ve kriz sonrasında ihracat olumsuz etkilenmiştir

Rusya’da yaşanan mali kriz gelişmekte olan piyasalardan yabancıların çıkışını başlatmış ve bu gelişmeler sermaye hareketlerini olumsuz etkilemiştir. Türkiye’den 1998 Mart ayında 10.5 milyar dolarlık sermaye çıkışı görülmüştür. Bu miktarın yaklaşık 7 milyar dolarlık bölümü yurtdışında yerleşik kişilerin portföylerini azaltmaları sonucu yapılan döviz transferlerinden meydana gelmiştir. Bu durumun sonucu olarak Ağustos ayında meydana gelen kısa vadeli sermaye çıkışı, bir yandan mali sektörün küçülmesine, diğer yandan kamu kesiminin yüksek borçlanma gereğinden dolayı reel faizlerin yükselmesine sebep olmuştur (Akdiş 2009).

5.3.2.1.4. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri

Türkiye’de ard arda ortaya çıkan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri, Cumhuriyet tarihinde meydana gelen en büyük mali krizlerdir. Bu krizler likidite yetersizliği sonucu ortaya çıkmışlardır. Krizi giderebilmek için önce rezervler kullanılmış, ancak bu uygulama IMF’ye verilen Niyet Mektubu’nda olmadığı için daha sonra vazgeçilmiştir. Sonuçta artan likidite talebi karşılanamadığı için faiz oranlarındaki ve kurlardaki artış hızlanmış ve mali piyasada krizin derinleşmesine yol açmıştır. Kasım Krizinde piyasanın, TL’ye ve dövize olan

talebi hızla yükselmiş ancak artan talep, iç piyasa tarafından karşılanamamıştır. Bunun sonucunda faiz ve kurların beklenmeyen ve istenmeyen bir oranda artmasına yol açmıştır. Piyasanın artan likidite talebini karşılayacak mali kaynağın IMF'den sağlanmasıyla, faiz ve kur artışının önüne geçilmiştir. Aslında kriz önlenmemiş, sadece üstü örtülmüştür (Karluk 2006).

Şubat Krizi tam atlatılmayan Kasım krizinin devamıdır. Bu dönemde Devlet yönetiminde gerçekleşen anlaşmazlık, baskı altında tutulan krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Anlaşmazlığın ekonomiye kriz şeklinde yansımalarının sebebi, ekonominin siyasi iradeden bağımsız olmaması ve ekonominin siyasilerin tutum ve davranışlarına göre yön bulmasıdır. Dolayısıyla ekonomik kökenli olmayan kriz, ekonomik kökenli Kasım krizine göre ekonomide daha fazla tahribata neden olmuştur (Karluk 2006).

Ülkemizde ard arda yaşanan bu krizler nedeniyle bir çok kooperatif ortağı ve dolayısıyla kooperatifler zarar etmişlerdir. Kooperatiflerin iş kapasitelerinde azalmalar olmuş, istihdam edilen personel işten çıkarılmış ve hatta bazı kooperatifler iflas edip kapanmıştır. Örneğin; tüketim kooperatifleri merkez birliği bürosu ve Bursa tüketim kooperatifi bölge birliği, Kayısbirlik ekonomik krizden dolayı kapanmışlardır.

5.3.2.1.5. Mortgage Krizi

Mortgage, ipotekli konut finansmanı sistemi olarak bilinmektedir. Mortgage sistemi uygulandığı ülkelere göre değişiklikler göstermekte ve kuralları da uygulandığı ülkenin ekonomik yapısına göre şekillenmektedir. Türkiye için yeni bir konu olan mortgage, aynı şekilde Türkiye'nin ekonomik yapısına göre uyumlaştırılarak 21 Şubat 2007 tarihinde 5582 sayılı Yasa ile yerini almıştır.

Kelime olarak ipotek anlamına gelen mortgage'a Türkçe'de İKMEK (İpotek Karşılığı Menkulleştirilmiş Krediler) olarak karşılık bulunmuştur. Daha açık ifade ile Mortgage ya da İKMEK; “uzun vadede, sabit veya değişken faiz oranıyla, aylık taksitler halinde ödenmek üzere, bir taşınmazın satın alınmasını ve borç sona erene kadar taşınmazın mülkiyetinin konut finansman kurumunda, kullanımının ise satın alan kişide kalmasını sağlayan ve alacak haklarına dayanarak menkulleştirme işleminin yapıldığı bir kredi sistemi”ni ifade etmektedir (Yalın 2007).

Kısaca, Avrupa ve Amerika'da kullanılan konut finansman modeline “mortgage” denir. 2008 yılında ABD'de birdenbire ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan finansal krizin temel sebepleri (Anonim 2009j);

- 2005'ten itibaren ABD ve Avrupa'da konut fiyatlarının hızla gerilemesi,

- Konut bedelinin birçok ülkede yüzde 95-100'ünün kredilendirilmesi,
- Bazı finansal kuruluşların subprime mortgage kredilerinin yüksek getirilerine heves ederek portföylerinde bu kredilerin ağırlığını aşırı yükseltmeleri,
- ABD'de 2005'ten itibaren konut fiyatlarının hızla gerilemeye başlamasıyla sorunlu konut kredi miktarında ortaya çıkan hızlı artış ve bu evlerin haciz edilerek satılması ile fiyatlardaki düşüşün artarak devam etmesi ve bunun sarmal bir olaya dönüşmesi.

ABD'de yaşanan durumun bir benzeri de Türkiye'de yaşanmaktadır. Türkiye'de bugünkü durumun ana sebepleri; sürekli olarak yaşanan finansman sorunları nedeniyle kredi faizlerinin kronik yüksekliği, ekonomide ortaya çıkan yavaşlama, ayrıca önemli bir konut alıcı kitlesi olan küçük esnaf ve sanatkarların ekonomik dönüşüm sonucu büyük oranda tasfiye olmaları ve satın alma güçlerini kaybetmeleri ve özellikle İstanbul'da bazı semtlerde Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) kaynak yaratma projeleri nedeniyle ortaya çıkan arz fazlasıdır (Anonim 2009j).

2007'nin sonlarında ortaya çıkan ve 2009'da da devam eden bu krizden öz sermayesi yetersiz olan kooperatifleri de olumsuz etkilenmiştir. Örneğin; küresel krizin etkisiyle pamuk fiyatlarında düşme gerçekleşmiştir. Fiyatlardaki düşmeden dolayı Tarış Pamuk Birliği'ne ait "Çiğli İplik Fabrikası" üretime ara vermiş ve 600 işçinin işsiz kalmasına neden olmuştur (Anonim 2009k).

Ülkemizde yaşanan bu ekonomik krizler (2000, 2001 ve 2008 krizleri), kooperatiflerde örgütlenme çalışmalarını olumsuz etkilemiş; kimi kooperatifler ve üst kuruluşları faaliyetlerini durdurmuş kimi kooperatifler ve üst kuruluşlar ise tabela kooperatifleri haline gelmişlerdir.

5.3.3. Dış Ticarete Etkileri

1980 yılına kadar ülkemizde dış ticaret, ithal ikamesine dayalı sanayi politikalarıyla yürütülmüştür. Bu politika, dışardan alınan bazı malların yerli üretimini, döviz tasarrufunu ve yerli üretimin dış rekabete karşı korunmasını esas almıştır (Anonim 2009l). 1980'de, 24 Ocak 1980 kararları çerçevesinde ihracatı teşvik etme politikalarının uygulanması yoluna gidilmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile; ithalat kotaları kaldırılmış, bazı malların gümrük vergilerinde indirim yapılmış, kambiyo denetimi yumuşatılmış, esnek kur sistemine geçilmiş, faizler serbest bırakılmış, piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılmış ve TL ile ihracat ve ithalat serbest bırakılmış, yabancı sermayeye yeni teşvikler sağlanmış, ihracatın teşvik edilmesi amacıyla TL'nin değer kaybetmesine izin verilmiştir (Seyidoğlu 2003). Özet olarak,

1980 yılı Türk ekonomisi ve dış ticaret politikaları açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Çizelge 5.1. 1980-2008 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1980	2.910	7.909	-4.999	10.819
1981	4.703	8.933	-4.230	13.636
1982	5.746	9.235	-3.489	14.981
1983	5.728	9.235	-3.507	14.963
1984	7.134	10.757	-3.623	17.891
1985	7.958	11.343	-3.385	19.301
1986	7.457	11.105	-3.648	18.562
1987	10.190	14.158	-3.968	24.348
1988	11.662	14.335	-2.673	25.997
1989	11.625	15.792	-4.167	27.417
1990	12.959	22.302	-9.343	35.261
1991	13.594	21.047	-7.453	34.641
1992	14.715	22.871	-8.156	37.586
1993	15.345	29.428	-14.083	44.773
1994	18.106	23.270	-5.164	41.376
1995	21.637	35.709	-14.072	57.346
1996	23.224	43.627	-20.403	66.851
1997	26.261	48.559	-22.298	74.820
1998	26.974	45.921	-18.947	72.895
1999	26.588	40.671	-14.083	67.259
2000	27.774	54.503	-26.729	82.277
2001	31.334	41.399	-10.065	72.733
2002	36.059	51.554	-15.495	87.613
2003	47.253	69.340	-22.087	116.593
2004	63.167	97.540	-34.372	160.706
2005	73.476	116.773	-43.297	190.249
2006	85.534	139.576	-54.041	225.110
2007	107.212	170.057	-62.844	277.270
2008	132.003	201,823	-69.820	333.825

Kaynak: Anonim, 2009m

1980-2008 arası döneme ait ihracat ve ithalat Çizelge 5.1’de verilmiştir. Görüldüğü gibi, ihracat 1980 yılında 2.9 milyar dolar iken, 1990 yılında 12.9 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. İhracattaki bu artışın nedenleri; miktar kısıtlamaları yerine tarife uygulamasının ön plana çıkarılmış olması, koruma oranlarının giderek düşürülmesi ve Türk ihracatçılarının dış pazarlarda rekabet gücünü artırmak ve Türkiye’nin ihracata yönelik stratejisini desteklemek amacıyla 1987 yılında Türk Eximbank’ın kurulmasıdır (Anonim 2009m).

İthalatta da 1980 yılında 7.9 milyar dolardan 1990 yılında 22.3 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, 1988 yılında gerçekleşen krizden dolayı hem ihracat hem de ithalatta fazla bir artış gerçekleşmemiştir (Çizelge 5.1.).

Ülkemizde 1990-1993 yılları arasında ihracat artış hızında bir yavaşlama görülürken, dış ticaret açığı -9,3 milyar dolardan -14 milyar dolara yükselmiştir (Çizelge 5.1.). Bunun nedeni; 1990’lı yılların başında başlayan gerek dış faktörler (Körfez Krizi) gerekse iç faktörler (kamu bütçe dengesizliği) Türkiye’yi 1994 yılında bir kriz ortamına sokmuştur. Krizi çözmek amacıyla 5 Nisan 1994’de, 5 Nisan Kararları olarak bilinen bir istikrar paketi yürürlüğe konulmuştur (Balkanlı 2000). İstikrar tedbirleri sonucunda, 1994 yılında dış ticaret açığı -14 milyar dolardan -5,1 milyar dolara düşmüştür.

1995 yılında ithalatta yaşanan artış sonucu dış ticaret açığı, 1993 yılındaki rekor seviyesine geri dönmüştür. Dış ticaret açıkları 1996 ve 1997 yıllarında da devam etmiştir. Bunun nedeni, Türkiye-AB arasında 01.01.1996 tarihinde imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması’dır.

Çizelge 5.1’e göre, 1997-2000 yılları arasında ihracattaki artış hızında yavaşlama görülmüştür. Bunun nedeni; 1997 yılı ortalarından itibaren önce Uzakdoğu ülkelerinin mali piyasalarında başlayan küresel kriz, daha sonra 1998 yılı Ağustos ayında Rusya’ya sıçramıştır. Bu durumlar, ülkemizin ihracatını olumsuz etkilemiştir (Karluk 2006). 2000 yılına gelindiğinde gerek dış faktörler (uluslararası piyasalarda Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhine yaşanan gelişmeler ve ham petrol fiyatlarında gözlenen yüksek artışın maliyetleri artırıcı etkisi) gerekse iç faktörler (Ekonomik Program’ın ilk yılı olması sebebiyle, enflasyon hedefine paralel olarak yürütülmekte olan kur politikası) ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir (Anonim 2009m). Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen 2000 yılında ihracat %4,4’lük bir artışla 27,8 milyar dolara ulaşmıştır.

2001 yılında ithalat bir önceki yıla göre %24,0 oranında düşüş göstermiş ve 41,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.1.). Bunun nedeni; 2001 yılı Şubat ayında yaşanan ekonomik kriz sonrasında serbest kur sistemine geçilmesiyle TL’nin yabancı paralar karşısında değer yitirmesi ve krizin etkisiyle birlikte büyük oranda daralan iç talep sonucunda,

firmalar, krizden çıkış yolu olarak ihracata yönelmeleridir. 2001 yılından sonra, iç talebin canlanması ile ithalatta hızlı bir artış yaşanmıştır (Özkale 2008).

Türkiye ekonomisi, sağlanan ekonomik ve siyasi istikrar sonucunda 2002 yılından sonra ihracata dayalı verimlilik artışı ile desteklenen hızlı ve istikrarlı bir büyüme performansı sergilemiştir. Dünya ekonomisi ile daha fazla entegre olunmuş ve dış ticaret hacminde önemli ölçüde artışlar yaşanmıştır. Ancak, ihracattaki artışın üzerinde gerçekleşen ithalat artışları dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. 2001 krizi sonrasında başlayan yüksek oranlı ekonomik büyüme sürecinde artan ara malı ve sermaye malı ithalatı, YTL'nin değerlendirilmesi ve petrol fiyatlarındaki artışlar dış ticaret açığının büyümesinde etkili olmuştur. Yaşanan büyüme süreci ile birlikte özel sektör yatırımları ve verimlilikte kaydedilen gelişmeler, ihracatı arttırmanın yanı sıra ihracat bileşiminin de değişmesine yol açmıştır. İhracatta emek yoğun sektörlerin payı düşerken sermaye yoğun sektörlerin payı yükselmiştir. Sermaye yoğun sektörlerin ihracatının hızlanması sermaye ve ara malı ile enerji ithalatını arttırarak dış ticaret açığının artmasına yol açmıştır (Karluk 2006).

5.3.4. Üretime Etkileri

Bu bölümde, mali nitelikteki dış yatırımların (Portföy Yatırımlarının) aksine üretime dönük olarak gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar ele alınmıştır.

Doğrudan Dış Yatırımların Türkiye'deki geçmişi Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yabancı sermayeli kuruluşların faaliyetlerine dayanmaktadır. Ancak, Cumhuriyet Dönemiyle birlikte bu kuruluşların gerek devletleştirilmesi gerekse kapitülasyonlardan elde edilen ayrıcalıklarının sona ermesiyle kârları azalmıştır. Bu nedenle, 1923-1932 ve 1933-1939 dönemlerinde (devletçilik politikasının da etkisiyle) yabancı yatırımların ülkeye girmesi sınırlı olmuştur (Saatçioğlu 2009).

II. Dünya Savaşı sonrasında, yabancı sermaye yatırımlarına olumlu bakılmaya başlanmış ve 1950'li yıllardan sonra ise bu tutum daha da belirginleşmiştir. 1954 yılında, 6224 sayılı “Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası” çıkarılmıştır (Bu Kanun bugünde geçerliliğini korumaktadır.). Bu yasa ile, yabancı sermayenin faaliyette bulunabileceği alanlarla ilgili kısıtlamalar kaldırılmış ve yabancı sermaye işletmelerinin, yerli özel girişimcilere açık olan tüm alanlarda faaliyette bulunabileceği kabul edilmiştir (Seyidoğlu 2003).

24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ve sonrasında ise gerek mevzuattaki düzenlemeler gerekse yabancı sermayeye olan bakış açısının olumlu yönde değişmesi ve dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik artan trendin etkisi ile, Türkiye'ye gelen

doğrudan dış yatırımlarda büyük artışlar görülmüştür. Özellikle bu artışın nedenleri; dışa dönük büyüme stratejisi çerçevesinde yabancı sermaye yasasında yapılan düzenlemeler, bürokratik engellerin azaltılması ve gerçekçi kur uygulamalarıdır. Ancak bu dönemde doğrudan dış yatırımlar tamamıyla imalat ve hizmetler sektörü gibi yabancıların kârlı gördüğü alanlara yönelmiştir. Buna karşılık, tarım ve madencilik gibi alanlarda ise, devletin de gerekli düzenlemeleri bu alanlarda yapamamasından dolayı hemen hemen hiç doğrudan dış yatırım gerçekleşmemiştir (Saatçioğlu 2009).

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde yoğunlaşan dış kaynak ihtiyacı, kısa vadeli sermaye ithalini gündeme getirmiştir. 32 Sayılı Kararname ile yabancı sermaye üzerindeki miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve yabancıların Türkiye’deki menkul kıymet piyasasından alım yapabilmelerine izin verilmiştir. Bu Kararname ile, serbestleşme sürecine giren Türkiye’de reel faiz hadlerinin yükselmesinin etkisiyle yabancı sermaye girişlerinde önemli artışlar olmuştur (Anonim 2008).

Türkiye’nin dışa açık büyüme sürecine girdiği 1980 sonrası dönemde yabancı sermaye girişlerinde etkili olan bir diğer gelişme, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesidir. Kamu kuruluşlarının özelleştirilmesinin yabancı yatırımcıya sağladığı en önemli yarar, geniş tüketici kitlesine sahip bir piyasaya doğrudan doğruya özelleştirilen kuruluşların hisse senetlerini satın alarak girmesidir. Türkiye’de özelleştirme faaliyetinden sonra, yabancı sermayeli şirket sayısı artmıştır (Özelleştirme, ilgili bölümde daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır) (Anonim 2009m).

1989 yılından sonra ülkemize giren yabancı sermayenin genellikle spekülatif amaçlı olması, 1989-1994 döneminde ekonomide dengesizliklere neden olmuştur. Ekonomide yaşanan dengesizlikleri gidermek amacıyla alınan 5 Nisan 1994 kararları da yabancı yatırımcıları tatmin etmemiş ve 1995 yılında ülkemize giren doğrudan yabancı sermaye miktarı 935 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak aynı yıl içerisinde diğer gelişmekte olan ülkelere giren doğrudan yabancı sermaye miktarları; Çin’de 37.7 milyar dolar, Malezya’da 5.8 milyar dolar, Singapur’da 5.3 milyar dolar ve Polonya’da 2.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Anonim 2009m). Rakamlar da gösteriyor ki, 1995 yılında Türkiye’nin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından aldığı pay, gelişmekte olan ülkelere kıyasla oldukça düşük gerçekleşmiştir.

Türkiye’ye yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2003 yılından itibaren çok hızlı bir artış göstermiştir. Bu artışın nedeni, ülkemizin geniş bir pazara sahip olması, ucuz işgücü olanakları ve komşu ülkeler ile olan yakınlığı nedeniyle stratejik bir konuma sahip olmasıdır. Ayrıca Türkiye, Türkmenistan-İran-Türkiye doğal gaz boru hattı, enerji santralleri,

serbest bölge projeleri ve Türk Telekom'un satışa çıkarılmasıyla önemli bir yatırım alanına sahip bulunmaktadır (Anonim 2009m). Ancak, ülkemize gelen bu doğruda yabancı yatırımlar; sanayinin tüketim malları sektörüne, turizme, bankacılığa, sigortacılığa yani üretken olmayan, istihdamı daha karlı alanlarına gelmekte ve pek çok firmayı ucuza kapatmaktadırlar. Ayrıca, ülkemizde doğrudan yabancı sermaye yatırımları yeni yatırımlar olmayıp, daha çok mevcut firmaların çok uluslu şirketler tarafından satın alınması şeklinde gerçekleşmektedir. Bunun da, istihdam ve yatırımın artırılmasına yönelik olumlu bir etkisinin olmadığı görülmektedir (Anonim 2009n).

5.3.4.1. Özelleştirme

Özelleştirme kamu işletmelerinin özel sektöre devrinden başka, devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılması piyasa sistemine işlerlik kazandırılması, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde özel sektörden yararlanılması gibi politika ve uygulamaları kapsamaktadır. Özelleştirme politikası ile, devletin rolünün savunma, güvenlik adalet, eğitim, sağlık ve alt yapı gibi kamusal ya da yarı kamusal hizmetlerle sınırlandırılması ve ekonominin genel olarak piyasa mekanizması kuralları içinde yönetilmesi amaçlanmaktadır (Eryılmaz 2005).

Türkiye'de, 1980'den itibaren özelleştirme uygulamaları başlamıştır. Özelleştirmenin yasal alt yapısını oluşturmak amacıyla 1984 yılında 2983, 2929 sayılı Kanunlar ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarılmıştır. Bu yasalara göre, KİT'lerin hisse senedi satışı, işletme hakkı devri, kamusal alt yapıların ise gelir ortaklığı senedi yoluyla özelleştirilmesine olanak sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır (Akdemir 2008). 1986'da 3291 sayılı Kanun çıkarılmış ve kamu kuruluşlarının özelleştirme kapsamına alınması ve uygulanmalarının yürütülmesine ilişkin esaslar belirlenmiştir. Daha sonra, özelleştirmenin kapsamını genişletmek amacıyla 24.11.1994 tarihinde 4046 sayılı yeni bir yasa kabul edilmiştir. Bu yasa ile; Özelleştirme Yüksek Kurulu oluşturulmuş, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı kurulmuş, özelleştirme fonu oluşturulmuş, iktisadi devlet teşekkülleri (İDT) ile bunlara ait kurum ve payların yanı sıra, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının da özelleştirilebilmesine imkan tanıyan düzenlemeler yapılmıştır (Karluk 2006).

Özelleştirmenin ilk uygulama çalışmalarının başladığı 1985 yılından 2008 yılına kadar 246 kuruluşteki kamu hisseleri, 22 yarım kalmış tesis, 393 taşınmaz, 8 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 103 tesis, 6 liman, şans oyunları lisans hakları ile araç muayene istasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır. Bunlardan 23 kuruluşteki kamu payı ve 4 taşınmaz daha sonra çeşitli nedenlerle özelleştirme kapsamından çıkarılmıştır. 1985-2008 arası dönemde kapsama alınan kuruluşların yarısından fazlası tamamen özelleştirilmiştir. İlk özelleştirmeye

konu olan kuruluşlar; Et Balık Kurumu (EBK), Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK), Yem Sanayi Türk A.Ş. (YEMSAN A.Ş.), Orman Ürünleri San. A.Ş (ORÜS A.Ş.) ve Çimento fabrikaları gibi teknolojisi standartlaşmış, piyasa değeri düşük, çalışan sayısı az olan işletme ve yarım kalmış tesislerden oluşmaktadır. Daha sonra özelleştirme, 1994'te 4046 sayılı Kanun ile verimli, etkin ve kârlı çalışan Türkiye'nin en büyük kurumları olan TÜPRAŞ, Türk Telekomünikasyon A.Ş. ve TEKEL gibi piyasa değeri yüksek işletmelerin satılmasıyla devam etmiştir (Akdemir 2008).

Bir ülkede uygulanan politikaların doğru olup olmadığını değerlendirmenin en somut örneği alınan sonuçlardır. Uygulanan özelleştirme politikaları, ilerleyen zaman içerisinde olumlu gelişmeler gösteriyor ise uygulanan politikalar doğru, aksi halde uygulanan politikalar yanlıştır (Serin 2004).

Ülkemizde 1985 yılından beri gerçekleştirilen özelleştirme uygulamaları sonucunda en verimli, kârlı ve stratejik konumdaki kuruluşlar yabancı tekellerin olmuş, üretim düzeyi düşmüş, işsizlik artmış, satış kârlılığı azalmış ve refah seviyesi düşmüştür. Özelleştirme öncesi kârlı ve verimli olmayan işletmelerin özelleştirme sonrasında da aynı durumu sürdürdükleri yada zarara geçtikleri ve hatta kapandıkları görülmüştür (Akdemir 2008).

Özellikle tarımsal KİT'lerin (YEMSAN, TSEK ve EBK) özelleştirilmesi ülkemiz için iyi örnekler olmamış, ekonomik ve toplumsal hiçbir yarar getirmediği gibi, beraberinde olumsuzluklar da getirmiştir (Serin 2004). Bu olumsuzluklar sadece üretici kesimini değil, üreticilerin ürettiği temel gıda maddelerini tüketen tüketicileri de etkilemiştir. Örneğin; milyonlarca üreticinin ve milyonlarca tüketicinin fiyat düzenlemelerinden ve desteklerinden yararlandığı Süt Endüstrisi Kurumu'nun (SEK) özelleştirilmesi gibi.

SEK'e ait 28 işletme 1998'in sonuna kadar özelleştirilmiştir. SEK işletmelerini satın alanların çoğu bunları işletmek üzere değil, fabrikaların kurulduğu arazilerde artmış olan toprak rantını toplamak yada kredi almak amacıyla ele geçirmişlerdir. İşleyici firmaların "alıcı tekeli" (monopson) oluşturmalarından dolayı, süt fiyatı 5-6 firma tarafından belirlenmektedir. 1998 yılında; üreticiden litresi 80 bin TL'ye alınan süt, işlenmiş olarak tüketiciye litresi 300 bin TL'ye satılmıştır. Bu durumdan, küçük üreticiler zarar ederken yoksul tüketiciler de tekrar sağlık koşullarına uygun olmayan sokak satıcılarının sütlerini satın almak zorunda kalmışlardır. SEK'te yaşanan bu olumsuz durum, Et ve Balık Kurumu'nda ve Yem sanayinde de gerçekleşmiştir (Kazgan 2006). Bu durum, ülkemizdeki hayvancılığın gelişmesi için büyük katkıları olan Et ve Balık Kurumu, Yem Sanayi A.Ş. ve Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu özelleştirme adı altında yok edildiğini göstermektedir (Anonim 2008f). Ayrıca, 2001 Tarih

4634 Sayılı Şeker Kanunu'na dayanarak, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin, tüm mal varlıklarıyla bir bütünlük içinde özelleştirilmesi de gündemdedir (Kazgan 2006).

Küreselleşmeye uyum sağlanmak amacıyla ülkemizde ki, tarımsal KİT'lerin ve şeker fabrikalarının özelleştirilmesi gerekiyorsa; kârlı ve verimli çalışan tarımsal KİT'lerin, üreticilerin gerçek sahibi olduğu Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'ne, demokratik bir yapıya sahip çok amaçlı Köy Kalkınma Kooperatifleri ve üst örgütlerine, Su Ürünleri Kooperatiflerine ve üst örgütlerine, şeker fabrikaları da yine üreticilerin gerçek sahibi olduğu Pancar Ekicileri Kooperatifleri'ne verilmesi gerekmektedir. Böylece üreticiler, kooperatifleri sayesinde ürünlerini değer fiyatına satacak ve tüketiciler de daha kaliteli ve daha ucuz mallar satın alacaklardır.

6. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DÜNYADAKİ KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

Kooperatifçilik geniş anlamda ekonomik bir işbirliği modeli olup, ortak amaçlara ulaşmak isteyen kişiler (üretici veya tüketici) tarafından oluşturulan bir örgütlenme modelidir. Bu örgütün emek ve sermaye birikiminin sağlanması, üretim tekniklerinin geliştirilmesi ile üretimin artırılması, ürünlerin değerlendirilmesi, düşük faizle kısa ve uzun vadeli kredi sağlanması, aracılık kazancının azaltılması veya ortadan kaldırılması, ortakların kültür düzeyinin yükseltilmesi, ortaklara kendi kendilerini yönetme yeteneğinin kazandırılması, adil bir gelir dağılımının sağlanması (Anonim 2002a) ve kırsal sanayinin kurulması konusundaki fonksiyonların yerine getirilmesi gibi çeşitli yararları bulunmaktadır (Galor 1999).

Kamu ve özel sektörün yanında üçüncü bir sektör olarak kabul edilen kooperatifler, dünyada 800 milyondan fazla ortağa sahiptirler. Örneğin; Arjantin'de 9.1 milyon, Almanya'da 20 milyon, Endonezya'da yaklaşık 80 milyon, Hindistan'da 239 milyon, Kolombiya'da 3,3 milyon, Malezya'da 5,9 milyon ve Singapur'da 1,6 milyon kişi kooperatif ortağıdır (Anonim 2008b)

800 milyon ortağıyla bu gün yeryüzünün en büyük sosyo-ekonomik hareketi niteliğini taşıyan kooperatifler birçok ülkede önemli başarı düzeylerine ulaşmışlardır (Çıkmın 2007c). Örneğin; Belçika'da eczane kooperatifleri pazar payının %19,5'ne sahiptir. İngiltere'de kooperatifler ülkenin en iyi gezi ve dinlenme örgütünü kurmuşlardır. Kanada isfendan (akça ağaç) şeker kooperatifi, dünyanın isfendan (akça ağaç) şekeri üretiminin %35'ini üretmektedir. Kenya'da kooperatifler kahve piyasasının %70'ine, mandıra piyasasının %76'sına ve pamuk piyasasının %95'ine sahiptirler. Kıbrıs'ta kooperatifler; bankacılık hizmet pazarının %30'unu ve bütün tarımsal ürün pazarının %35'ini oluşturmaktadırlar. Yeni Zelanda'da kooperatifler; mandıra pazarının %95'ine, et pazarı ve gübre pazarının %70'ine, toptan ilaçların %75'ine ve perakendeci piyasanın %62'sine sahiptirler. Görüldüğü gibi, gelişmiş veya gelişmekte olan tüm dünya ülkelerinde kooperatifler çeşitli sektörlerde faaliyet göstermektedirler. Çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren kooperatifler, yeryüzünde 100 milyonun üzerinde insanı istihdam etmektedir. Bu da ÇUŞ'lerin istihdam ettiği kişi sayısından %20 daha fazladır (Anonim 2008b).

Kooperatif çeşitleri ilk baştaki gelişim safhalarına bağlı olarak, dünyanın farklı yerlerinde farklılık göstermektedir. Örneğin; az gelişmiş ülkelerde tarım kooperatifleri daha yaygın olup, tarım kooperatifleri içerisinde kredi kooperatiflerinin oranı daha fazladır. Hemen hemen tüm gelişmiş ülkelerde, tüketim kooperatifleri daha güçlü yapılanmaya sahip olup, bunu sırasıyla tarım ve sigorta kooperatifleri izlemektedir. Dünyada ki kooperatiflerin önemli bir bölümü (%33'ü) tarım kooperatiflerinden oluşmaktadır (Doğaner ve ark. 2007). Özellikle,

nüfusun büyük çoğunluğunu tarımla uğraşanların oluşturduğu gelişmekte olan ülkelerde ise, tarım kooperatifleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Tarımsal üretimdeki gelişmeler sonucu tarıma dayalı endüstri etkilenmekte, bununla birlikte endüstri de tarıma girdi sağladığı için toplumun sosyo-ekonomik gelişmesini hızlandırmaktadır. Yetersiz toprak, ilkel tarım metotları sonucu düşük üretim, kalabalık nüfus ve dolayısıyla gelir azlığının meydana getirdiği müşterek ekonomik ve sosyal problemler köy insanını doğal olarak karşılıklı yardıma zorlamaktadır. Bu yapısal özelliğin de etkisiyle gelişmekte olan ülkelerde tarımsal kooperatiflerin diğer kooperatif türlerine göre daha yaygın olduğu görülmektedir (Anonim 2006d).

Özellikle küreselleşmenin etkisiyle son 20 yılda dünya genelinde tarımsal alanda görülen hızlı değişim ve değişimin beraberinde getirdiği liberal politikalar, bu sektör içerisindeki üreticileri ve sosyo-ekonomik örgütler olan tarımsal kooperatifleri de etkilemiştir. Küreselleşmenin etkisinin yoğun bir şekilde görüldüğü günümüzde tarımsal kooperatifçilik hareketi, geleneksel kooperatifçilik hareketini şirket değerleriyle birleştiren işletme ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür. Küreselleşme etkisiyle ortaya çıkan işletme ağırlıklı kooperatifçilik, günümüzde üreticinin ürünlerinin işlenerek pazarlanması yoluyla üretimin katma değeri yüksek gelirlere dönüşmesine imkân sağlamaktadır (Anonim 2009o).

6.1. Küreselleşme Sürecinde Kooperatif İlkeleri

Küreselleşme kavramı, kooperatifçilik düşüncesini ve uygulamasını çok çeşitli şekillerde etkilemiştir. Özellikle küreselleşmenin ekonomik yansıması olan rekabet, etkin yönetim, sermaye yoğunluğu, iletişim ve işbirliği stratejileri konularında, kooperatif işletmeler yoğun bir baskı altında kalmışlardır. Bunun sonucunda bazı kooperatifler büyük sıkıntılar içerisine düşmüş, bazı kooperatifler ise faaliyetlerini sona erdirmek zorunda kalmışlardır. Küreselleşmenin ekonomik boyutunu temsil eden çok uluslu şirketler ve bunların uluslararası yayılma stratejileri özellikle yerel düzeydeki ya da küçük ölçekli ekonomik yapıdaki kooperatif işletmeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca, bir çok ülkede işletmelerin, yatay ve dikey bütünleşmeler yoluyla faaliyet ölçeklerini büyütmesi, kooperatifler için önemli bir tehdit unsuru haline gelmiştir (Güloğlu ve Korkmaz 2000). Bunun üzerine mal ve hizmet piyasalarında artan rekabet ve değişen ekonomik koşullara uyum sağlayabilmek ve mevcut piyasa şartlarında rekabet edebilmek amacıyla, 1995 yılında Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından kooperatifçilik ilkelerinde revizyon yapılmıştır. Bunun sonucunda kooperatifçilik ilkelerinin bazıları tarihsel süreç içinde anlamlarını yitirmiş (peşin satış gibi), bazıları teorik önemlerini korumuş (serbest giriş,

demokratik yönetim, eğitim), bazıları da ekonomik ve sosyal gelişmelere paralel olarak yeni anlamlar kazanmıştır (risturn verilmesi, sermayeye sınırlı faiz verilmesi). Bunun yanında, ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve küresel gelişmelere paralel olarak yeni ilkeler de kabul edilmiştir (kooperatifler arası işbirliği, toplumsal sorumluluk) (Güloğlu ve Korkmaz 2000). 1995 yılında ICA tarafından değiştirilen bu ilkeler;

1. Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi
2. Ortağın Demokratik Yönetim İlkesi
3. Ortağın Ekonomik Katılım İlkesi,
4. Özerklik ve Bağımsızlık İlkesi
5. Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi
6. Kooperatifler Arası İşbirliği İlkesi
7. Toplumsal Sorumluluk ilkesi

Gönüllü ve serbest giriş ilkesi, kooperatiflerin büyümelerini, bütünleşmelerini ve büyük ölçek etkisini yakalamalarını teşvik etmektedir (Güloğlu ve Korkmaz 2000). Böylece kooperatifler, tıpkı şirketler gibi küreselleşmeden, teknolojik gelişmelerden ve müşterilerin değişen gereksinimlerinden oluşan benzer sorunlarla mücadele edebilecek duruma gelebileceklerdir.

Kooperatif işletmeler, büyüme ve bütünleşme hareketlerini gerçekleştirirken demokratik yönetim ilkesinin uygulanmasını sarsmayacak bir şekilde yapmalıdırlar. Kooperatifler varlıklarını devam ettirebilmeleri ve ÇUŞ'ler ile rekabet edebilmeleri için mutlaka yönetimin profesyonelleşmesi gerekmektedir. Ancak, kooperatiflerin profesyonel yöneticileri kooperatifin gerçek sahibi olan kooperatif ortaklarının çeşitli sorunlarına eğilmeli ve görüşlerine değer vermelidir.

Kooperatiflerin amacı kâr olmayıp, ortaklarına hizmet etmektir. Ancak, kooperatiflerin görevlerini yerine getirebilmeleri için finansal yönden güçlü olmaları gerekmektedir. Bunun için de yıllık gelir gider farkının pozitif olması gerekmektedir. Ekonomik katılım ilkesine göre, yıllık gelir gider farkı; yedek akçelere, ortaklara alış-veriş oranlarında dağıtılmak üzere risturn ve ortakların uygun gördüğü herhangi bir faaliyette kullanılmak üzere ayrılır. Gelir gider farkı ne kadar fazla olursa öz kaynaklar da o kadar fazla olacaktır (Mülayim 2006). Böylece finansal yönden güçlü duruma gelen kooperatifler, ÇUŞ'ler ile rekabet edebileceklerdir.

Kooperatiflerin bağımsızlığı ekonomik ve yönetsel bağımsızlıktır. Yönetsel bağımsızlık, kooperatifi onu oluşturan ortakların yönetmesi, ekonomik bağımsızlık ise kooperatif sermayesini ortakların oluşturmasıdır. Kooperatifler ancak, yönetsel ve ekonomik

bağımsızlık sayesinde küresel dünyadaki aktif rekabet olgusu ile baş edebilirler (Güloğlu ve Korkmaz 2000). Tüm ilkelerin uygulanabilmesi için eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesinin uygulanması gerekmektedir.

Günümüzün rekabet ortamında kooperatiflerin ortaklarına ve topluma etkili hizmetler sunabilmesi için “kooperatifler arası işbirliği ilkesi”nden yararlanarak aralarında mahalli, milli, bölgesel ve uluslar arası düzeyde işbirliği yapmaları diğer bir ifadeyle geniş anlamda entegrasyona gitmeleri gerekmektedir. Toplumsal sorumluluk ilkesine göre; kooperatif ortaklarının ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılarken, faaliyette buldukları toplumun kalkınması ve çevrenin korunması için de çalışmalar yapmaları öngörülmüştür. (Güloğlu ve Korkmaz 2000).

6.2. Küreselleşme Sürecinde Avrupa Birliği Ülkelerindeki Kooperatifçilik Hareketi

Dünyada modern anlamda kooperatifçilik hareketinin başlangıç noktası, Avrupa kıtasıdır. Avrupa kıtasında gelişmiş iki ülke olan İngiltere ve Almanya’da, işçi sınıfının ağır çalışma koşullarından kurtulması ve ekonomik olarak daha iyi şartlarda yaşayabilmeleri amacıyla kooperatifleşme yoluna gidilmiştir. İngiltere’de tüketim kooperatifliği ve Almanya’da kredi kooperatifçiliği uygulamaları başlamıştır. Daha sonra, kooperatifçilik hareketi Avrupa kıtasındaki diğer ülkelere de yayılmıştır (Anonim 2002a).

Avrupa Birliği’nde, özellikle tarımsal girdi tedariki, kredi ve bankacılık, tüketim ve konut kooperatifçiliği önemli gelişmeler göstermiştir. Ancak, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde, özellikle tarımsal amaçlı kooperatifler çok gelişmiş ve belli ürünlerde, kooperatifler piyasaya hakim duruma gelmişlerdir (Anonim 2002a). Örneğin; 2003 yılında yapılan bir araştırmaya göre; Avusturya sütte %94, ette % 20, Tahılda % 60; Belçika sütte %50, meyve-sebzede %80, ette %25, girdide ve tahılda %40; Danimarka sütte %97, meyve-sebzede %30, ette %90, tahılda %80; Finlandiya sütte %97, ette %74; Fransa sütte %37, tahılda %74; Almanya sütte %68, meyve-sebzede %45, ette %35; İrlanda sütte %97, ette %70, girdide %65; Hollanda sütte %85, meyve-sebzede %60; Portekiz sütte %65; İspanya, sütte %40, meyve-sebzede %15-45, ette %25-35, girdide %70, tahılda %35 ve İsviçre sütte %90, ette %30 ve tahılda %70 pazar payına sahiptirler (Igual ve Melia 2007).

Avrupa Birliği bünyesinde çiftçileri mesleki boyutuyla temsil etmek amacıyla 6 Eylül 1958 tarihinde “Avrupa Tarımsal Örgütler Komitesi” (COPA) kurulmuştur. COPA’nın kuruluşundan bir yıl sonra 24 Eylül 1959 tarihinde Avrupa Topluluğu tarım kooperatifleri üzerinde ve tarım kooperatiflerinin şemsiye örgütü olan “Avrupa Tarımsal Kooperatifçilik Komitesi” (COGECA) kurulmuştur. 1 Aralık 1962 tarihinde COGECA’nın sekreteryası,

COPA ile birleşmiş ve “AB Tarım Kooperatifleri Genel Konfederasyonu” adını almıştır. Bu üst örgüt, bünyesinde tüm tarım ve balıkçılık kooperatiflerini içermekte olup, bugün 35 tam üyesi ve 36 ortak üyesi bulunmaktadır (Anonim 2008h). COGECA’nın amaçları (İnan 2008);

1. Ortak Tarım Politikasının gelişimi ile ilgili olarak CPA ile her konuda işbirliği ve inceleme yapmak,
2. Tarımsal kooperatifçilik sektörünün özel ve genel ilgi alanlarını kamuoyuna bir bütün olarak sunmak
3. Tarım ve balıkçılık kooperatiflerine ait girişimlerin yasal, ekonomik, finansal, sosyal ve diğer alanlardaki çalışmalarını yürütmek,
4. Ortak sorunlara çözüm bulmak,
5. Avrupa’da kurulan sosyal amaçlı tüm örgütlerle ve komisyon otoriteleriyle ilişkileri sürdürmek ve geliştirmek.

AB ülkelerindeki kooperatifler ve üst örgütleri, 1995 yılında ICA toplantısında kabul edilen uluslararası kooperatifçilik ilkelerini uygulamaktadırlar. Ayrıca, AB’nin kooperatifçilik ile ilgili kararlarını ve ILO’nun Tavsiye Kararlarını da dikkate almaktadırlar. Diğer yandan, AB’de ki kooperatifler küreselleşmeden etkilenmeye başladıkları için, ulusal ve uluslar arası alanlarda birleşme yoluna gitmektedirler (İnan 2008). Oysa ki, ülkemizdeki birim kooperatifler sayısal olarak daha fazla bulunmaktadır. Hatta, bazı kooperatiflerin üst örgütleri bile yoktur. Bu da, ülkemizdeki kooperatiflerin ulusal ve uluslararası alanlarda rekabet şanslarını düşürmektedir. Ayrıca ülkemizdeki kooperatiflerde çoğu kooperatif ilkeleri genelde uygulanmamaktadır. Örneğin, “özerklik ve bağımsızlık ilke”si ve “ortağın demokratik yönetim ilke”si gibi kooperatifçik açılarından önemli olan ilkeler, siyasi iktidarların yönetimlerine atamalarla müdahale ettiği tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerinde ve özellikle üst örgütlerinde zedelenmektedir (İnan 2008).

AB üyesi ülkelerdeki kooperatifçilik ile ilgili yasal düzenlemeler açısından, birbirlerinden büyük farklılıklar göstermektedirler. Avrupa Birliği ülkelerindeki kooperatifleri tek bir yasa altında toplamak amacıyla 2003 yılında “Avrupa Kooperatif Statüsü” kabul edilmiştir. Bu yasa ile birlikte kooperatiflerin, uluslararası alanda ekonomik olarak daha dinamik kuruluşlar olmasına ve çiftçiler lehine pazar rekabetinin sağlanmasına da imkân sağlamış olacaktır (Anonim 2002a).

Oysa ki ülkemizde tarım kredi ve tarım satışların ayrı ayrı yasaları bulunmaktadır. Bu durum, mevzuat sorununa neden olmaktadır. Mevzuat sorununun çözümü için, tıpkı AB ülkelerindeki gibi ülkemizdeki kooperatiflerin de tek bir demokratik yasa altında toplanması

gerekmektedir. Böylece ülkemizdeki kooperatiflerin, ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabetleri artmış olacaktır.

6.2.1. Avrupa Kooperatif Statüsü

Roma Antlaşmasınının 48. maddesinde kooperatifler açık bir şekilde bir çeşit “şirket veya firma” olarak tanımlanmıştır. Bu yüzden, üye ülkelerdeki kooperatifçiliğe bakış açısı ve kooperatifçilik uygulamaları şirketlerden farklı değildir.

AB üyesi ülkelerdeki kooperatifçilik uygulamaları birbirlerine çok benzemektedir. Ancak, kooperatifçilik ile ilgili yasal düzenlemeler açısından, birbirlerinden oldukça büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin, kooperatifçilik ile ilgili belirli yasaları olan ülkeler: Portekiz ve İtalya, kooperatifçilik ile ilgili genel yapıya ilişkin resmi düzenlemelerin bulunduğu, ancak özel bir kooperatifler kanununun bulunmadığı ülkeler: İngiltere, Fransa, Almanya ve kooperatifçilik ile ilgili herhangi bir yasası olmayan ülke: Danimarka’dır (Anonim 2003a).

Son yıllarda üye ülke kooperatifleri kendi aralarında, AB’ye girmeye aday ve AB’ye üye olmayan ülke kooperatifleri arasında birleşme yoluna gitmişlerdir. Ancak bazı durumlarda değişik üye ülkeler kooperatiflerinin birleşmeleri sırasında hukuki engellerle karşılaşmıştır. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla Avrupa Komisyonu, Ekonomik ve Sosyal Komitenin de görüşünü alarak resmi bir belge olan “Avrupa Şirket Statüsü”ne benzeyen ve sınır ötesi işlemler için bir “Avrupa Kooperatif Statüsü” tasarı metnini hazırlamıştır. Uzun süren müzakereler sonucunda 22 Temmuz 2003 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından, “Avrupa Kooperatif Anasözleşmesi” (Statut de la Société Coopérative Europ’enne) kabul edilmiştir. Anasözleşmenin amacı, “kooperatiflere sınır ötesi ve ülkeler arası faaliyetlerini kolaylaştırmak için yeterli hukuki dayanak sunmaktır” (Anonim 2003a).

Avrupa Kooperatif Statüsü, Giriş dışında 9 bölüm ve toplam 80 maddeden oluşmaktadır. Statü hükümlerinin AB üyesi ülkelerdeki kooperatifçilik uygulamaları ile büyük benzerlikler göstermektedir. Örneğin, çoğu üye ülkede kooperatifler için en az sermaye haddi getirilmiş ve yönetmeliğin 3. maddesi ile taahhüt edilen sermayenin 30.000 Euro’dan az olamayacağı hüküm altına alınmıştır. Diğer taraftan, aynı yönetmeliğin 59. maddesinde, her ortağın sahip olduğu hisse sayısına bağlı olmaksızın bir oy hakkı bulunmaktadır. Ancak, kooperatifin kayıtlı merkezinin bulunduğu ülkenin kanunlarının izin vermesi durumunda bir ortağın sermaye katkısından dolayı hak kazandığı oyunun yanında, kooperatif faaliyeti ile belirlenen çok sayıda oy sahibi olabileceği belirtilmiştir. (bir çok üye ülkede de bir ortağın birden fazla oy hakkına sahip olması imkan dahilindedir).

Böyle bir belge ile SCE'ler, Avrupa Şirketi (SE) ile eşit koşullarda rekabet edebileceklerdir. Bir SCE'nin temel hedefi sermaye yatırımının kârlılığı değil, ortakların ihtiyaçlarının tatmini veya ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin geliştirilmesidir (Anonim 2002a).

6.2.2. Avrupa Birliği Ülkelerinde Kooperatif Hareketi

6.2.2.1. Almanya

Almanya'nın faal nüfusunun %2,7'si tarım sektöründe istihdam edilmekte ve bu oran yıllar itibari ile sürekli azalmaktadır. Ülke topraklarının %80'i tarım ve ormancılık için kullanılmakta olup, bunun % 40'ı ormanlık alanları, %20'si mera ve yeşil alanlar, geri kalan alanlar ise tarım arazisini oluşturmaktadır. Buna karşılık, dünyada en çok tarımsal ürün ithal eden ülke durumundadır (Anonim 2003a).

Almanya, dünyada kredi kooperatifçiliğinin öncülüğünü yapmıştır. Kooperatifçilik hareketi, 19. yüzyılın ortalarında esnafa kredi bulmak ve tarımda çalışanlara kredi sağlamak amacıyla doğmuştur. Bu hareketin öncüleri; F.Wilhelm Raiffeisen ve Hermann Schulze-Detitzsch'tir. Raiffeisen tarımda çalışan küçük çiftçilere kredi sağlamak amacıyla tarım kredi kooperatiflerini, Hermann Schulze ise küçük esnafın kredi gereksinimini karşılamak üzere esnaf kredi kooperatiflerini kurmuştur. Bu iki öncünün kooperatifçilik hareketine kazandırdığı "Kendi Kendine Yardım" "Kendi Kendini Yönetim" ve "Kendini Denetim" değerleridir. Gerek kırsal kesimde kurulan çok amaçlı tarımsal kooperatifler ve gerekse esnaf ve sanatkarların örgütlendiği kooperatifler, bugün Alman ekonomisinde önemli yatırımcı ve işveren durumundaki işletmelerin sahibidirler (İnan 2008).

Almanya'da tarım ve tarım dışı kooperatifler, üst örgütlenmelerini tamamlamışlardır. Tarımsal kooperatifler "Alman Raiffeisen Ulusal Birliği"ni, tarım dışı kooperatiflerde "Schulze-Detitzsch Kooperatifleri Ulusal Birliği"ni oluşturmuşlardır. Ayrı ayrı fakat birbirine paralel olarak gelişen tarım ve tarım dışı kooperatifler 1971'de bir araya gelerek, üst örgütleri olan federal nitelikli "Kooperatifler ve Raiffeisen Alman Kooperatifleri Federasyonu"nu kurmuşlardır (Çıkın ve Karacan 1994).

Almanya'da ilk tüketim kooperatifi 1845'te kurulmuş, ancak başarılı olamamıştır. Gerçek anlamda ilk tüketim kooperatifi 1864 yılında Stuttgart'da Dr. E. Preiffer tarafından kurulmuştur (Çıkın ve Karacan 1994) Başlangıçta zayıf olan tüketim kooperatiflerinin gelişimi; 1894'de "Tüketim Kooperatifleri Toptancı Mağazası" ve 1903'de "Alman Tüketim Kooperatifleri Merkez Birliği"nin kurulması ile gerçekleşmiştir. Toptancı Mağazası fabrikalarında unlu mamuller, meyve, sebze ve balık konserveleri, dondurulmuş gıda

maddeleri, kahve, kakao, okolata, alkol, tütün, güzellik ve temizlik malzemeleri üretilmekte ve paketlenmektedir (Mülayim 2006).

Konut kooperatiflerinin gelişimi, tüm Avrupa lkelerinde olduğu gibi II. Dünya Savaşından sonra ciddi bir konut sıkıntısının yaşanması ile başlamıştır (Anonim 2009). “Kr amacı gütmeyen şirketler” olarak ortaklarının barınması için örgütlenen konut kooperatifleri, her ne kadar bir konutun mülkiyetini de satın almak için ortak olunabilirse de, Alman Konut Kooperatiflerine ortaklık %95 oranında “kiralama” esasına dayanmaktadır. Bu kiralama ortak ile kooperatif arasında gerçekleşmektedir (Anonim 2003a). Almanya da yaklaşık 2.000 konut kooperatifi (Batıda 1.200 ve Doğuda 800) bulunmakta olup, Alman nüfusunun %60’ı konut kooperatiflerine ortaktır (Anonim 2009).

Almanya’da devlet, kooperatiflerin yönetimlerine hiçbir zaman müdahale etmemiş ve kooperatifler, uluslararası kooperatifçilik ilkelerine göre hareket etmişlerdir. Kooperatifler de, şirketler gibi piyasalarda çalışmak ve rakip firmalarla rekabet etmek durumunda olduklarından, özel ve özerk kuruluşlardır (İnan 2008).

6.2.2.2. Avusturya

Avusturya’da toprakların, %90’ı tarım ve orman arazisi olarak kullanılmaktadır. Tarım işletmelerinin %31’i tüm gelirlerini tarımdan elde eden işletmelerdir. Ülkenin, tarım sektöründeki faal nüfusu devamlı olarak düşmekte ve işletme sayıları da azalmaktadır. (İnan 2008). İşletme sayılarının azalmasına karşılık, işletmelerin iş hacimleri artmaktadır.

Avusturya kırsal kesim kooperatifçiliği, Almanya’daki kırsal kesim kooperatifçiliğinin kurucusu “F.W.Raiffeisen”den etkilenmiş ve hatta 1886’da kurulan ilk banka “Raiffeisenbank” adı ile tescil edilmiştir (İnan 2008).

Avusturya’da, kırsal kesimde ilk kooperatif 1886 yılında kurulmuştur. Bu kooperatif, üreticilere kredi temin eden bir kooperatif bankasıdır. lke, 1995 yılında AB’ye tam ye olarak kabul edilmesi ile tarım sektöründe hızlı bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılanma aynı zamanda tarımsal kooperatiflerde de grlmştir (ıkın ve Karacan 1994). Mevcut kooperatifler, kendi aralarında birleşerek rasyonel büyüklüğe ve süt işletmelerinde teknolojik yeniliklere gitmiştir. Kasım 1995’de iki yeni merkezi süt kooperatifi kurulmuş ve süt toplama, işleme konularında önemli bir gelişme sağlanmıştır. Daha önceleri güney ve güneybatı yöresi, ham sütü işlemek üzere İtalya’ya gönderirken (toplam sütün %16.3’), yeniden yapılanma ile ham süt, süt üreticilerinin sahibi olduğu yeni işletmelerde işlenmeye başlamıştır (İnan 2008).

lke’nin tarım sektöründe, önemli bir gelişme de girdilerin temini ve çiftçiye ulaştırılmasındaki yeniden yapılanma çalışmaları ve örgütlenmelerinde görülmektedir. Tarım

girdileri, “Raiffeisen-Emtia Alım ve Satım” kooperatiflerince sağlanmaktadır. Bu kooperatiflerin sayılarında, birleşmeden dolayı her geçen gün azalma olmuştur. 1995’de Almanya’da “Bavyera-Münih Raiffeisen Tarımsal Ürünleri Değerlendirme ve Pazarlama Kooperatifleri Birliği A.Ş.” (şirketin hisseleri birim kooperatiflerindedir.) ile Avusturya’da ki aynı hizmeti yapan kooperatifler kendi aralarında işbirliğine gitmiş ve birlikte ortak yatırım yapmışlardır.

Son yıllarda Avusturya’da ekolojik ürünlerin pazar payı devamlı artış göstermiştir. Bunun üzerinde, “Eko-Ürün” üreticileri kendi aralarında kooperatif şirketler altında örgütlenmeye başlamışlardır (Anonim 2003a).

6.2.2.3. Belçika

Avrupa kıtasının kuzey batısında yer alan Belçika, tıpkı diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, faal nüfusun tarım sektöründeki payı yıllar itibari ile sürekli düşüş göstermiştir (İnan 2008). Ayrıca tarımsal kooperatifler birleşme yoluna giderek sayıları azalmaya başlamıştır. Ancak birleşmeden ötürü iş hacminde bir artış gerçekleşmiştir (Çıkın ve Karacan 1994). Bu durum küresel şirketlerle olan rekabetlerini artırmıştır.

Örgütlenme 19. yüzyılda, tarımsal mesleki kuruluşların örgütlenmesi sonucu başlamıştır. Belçika’nın en önemli ve en etkin çalışan kuruluşu “Boernverband” 1890’da (Çıkın ve Karacan 1994) ve ilk tarımsal amaçlı kooperatifi 1891 yılında kurulmuştur. İlk kurulan tarım kooperatifleri, tarımsal girdilerin temini ve dağıtımını hizmetini yapmış ve kısa zamanda güçlenmişlerdir. Belçika’da tarımsal amaçlı kooperatifler zamanla ihtisaslaşmaya doğru gitmişlerdir. Örneğin; süt ürününü işleyen ve pazarlayan kooperatifler; sebzeçilik, meyvecilik ve çiçekçilik gibi bahçe ürünlerini pazarlayan “mezat” istasyonlarını işleten kooperatifler ve hayvan pazarlama işlemlerini yapan toplama ve pazarlama kooperatifleridir. Belçika’da kooperatifçilik hareketinin başladığı yıllardan itibaren, kooperatifler üst örgütlenmelerini de tamamlayarak güçlü bir yapıya kavuşmuşlardır (Anonim 2003a).

6.2.2.4. Danimarka

Danimarka’da toplam arazi içerisinde kullanılan tarım alanı %65 olup, faal nüfusun %4’ü tarım sektöründe çalışmaktadır.

Danimarka’da kooperatifçilik hareketinin temeli, 19. yüzyılda köylerde “Halk Okullarının” kurulması ile atılmıştır. Teknolojideki gelişmelerle büyük kapasiteli süt ve süt ürünleri işletmeleri kurulmuştur. Bunun üzerine, ham sütün temini için süt üretimi yapan

üreticiler, kooperatif çatısı altında örgütlenmeye başlamışlardır. Modern anlamda ilk kooperatif 1882 yılında kurulmuştur.

Danimarka'da 1960 yılına kadar, çok amaçlı tarımsal kooperatifler kuruluş ve kısmen gelişim sürecini tamamlamışlardır. Bu tarihten sonra diğer AB ülkelerinde olduğu gibi Danimarka'da da küçük ve güçsüz kooperatifler yatay ve dikey bütünleşmelerini tamamlamışlardır. II. Dünya Savaşından sonra dünyadaki teknolojik gelişmeler ve uluslararası pazarlama teknik ve yöntemlerinin yoğunlaşması, özellikle yiyecek mallarının pazarlanmasındaki yenilikler Danimarka'da ki kooperatifleri de süratle bu duruma uyum sağlamaya zorlamıştır (Anonim 2003a).

Danimarka'da üretilen ve pazarlanan toplam süt, et ve balık ürünlerinde kooperatiflerin payı % 90'ın üzerindedir. (süt ve ürünlerinde % 93, domuz etinde % 96, sığır etinde % 66, hububat ve hayvan yeminde % 87, balık ununda % 99 ve gübre temininde % 64 gibi). Danimarka'da tarımdan elde edilen ürünlerin üçte ikisi ihraç edilmekte olup, kooperatifler belli üründe belli markaları ile hem iç hem de dış pazarda önemli yere sahiptirler. Örneğin; süt ve ürünlerinde "MD FOODS", et ve ürünlerinde "Danish CROW" bir dünya pazar markalarıdır (İnan 2008). Bu da gösteriyor ki, Danimarka'da ki kooperatifler küresel şirketler karşısında oldukça güçlü durumdadırlar.

Danimarka, tarımsal amaçlı kooperatifçiliğin dışında tüketim kooperatifçiliğinde de dünya'nın en güçlü ülkeleri arasında yer almaktadır (İnan 2008).

6.2.2.5. Finlandiya

Finlandiya topraklarının büyük kısmı orman arazisi olup, hemen hemen her çiftçinin kendisine ait orman arazisi bulunmaktadır.

Finlandiya'da tarımsal amaçlı kooperatiflerin gelişmesinde tüketim kooperatiflerinin önemli rolleri bulunmaktadır. Tüketim kooperatifleri, tarımsal kooperatif işletmelerinde işlenmiş tarımsal ürünleri uygun koşullarda satın alarak direkt tüketiciye ulaştırmaktadırlar.

1995 yılında AB'ne tam üyelik sonrasında Finlandiya'da ki kooperatifler için uyum hareketi ve "Ekonomik Rasyonalizasyon" süreci başlamıştır. Böylece, AB tarım ürünleri fiyatları ile ilgili hukuksal düzenlemelere aykırı olan yapı değiştirilmiştir (Anonim 2003a).

Küçük ve daha çok iç pazar için üretim yapan kooperatif kuruluşları, AB içerisinde rekabet edebilmek için son zamanlarda daha çok yeni pazarlama teknikleri ve tüketiciye dönük çalışmalar yapmaktadır (İnan 2008).

Finlandiya'da tüketim kooperatifleri ulusal düzeyde örgütlenmelerini tamamlamışlardır. "Kooperatif E teşkilatı" olarak bilinen ulusal örgüt, daha çok işçiler

tarafından oluşturulmuştur. Bir Avrupa ülkesi olan Finlandiya’da tüketim kooperatiflerinin pazar payı %32,6 olup, diğer AB ülkeleri ortalamasının üzerinde gerçekleşmektedir (Mülayim 2006).

6.2.2.6. Fransa

Fransa’da tarımsal kooperatifçilik hareketi oldukça eskilere gitmektedir. Ancak gerçek anlamda tarımsal kooperatifçilik 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Fransa, AB ülkeleri içerisinde tarımsal kooperatifçilik hareketinin en gelişmiş olduğu ülkelerden biridir. Bunun nedeni; Fransa tarımının büyük bir gelişme göstermesi ve ülkede tarımsal kooperatifçilik bilincinin yerleşmesinin çok eski tarihlere dayanmasıdır (Çıkın ve Karaca 1994).

Fransa’da tarımsal amaçla kurulan kooperatifler tarımın her alanında faaliyet gösteren çok amaçlı hizmet kooperatifleridir. Kooperatifler, ortaklarının tarımsal faaliyetleri için gerekli olan her türlü girdi ihtiyaçlarını karşılamakta ve ortakların ürünlerini pazarlamaktadırlar. Bunun yanında, kırsal kesimin finansman ihtiyacını karşılamak için bankacılık ve sigortacılık hizmeti de vermektedirler.

Tarımsal kooperatifler bir çok alanda faaliyet göstermektedirler. Özellikle süt, şarap ve hububat konusunda yoğun faaliyetlerde bulunmaktadır. Ayrıca, son yıllarda taze ve dondurulmuş sebze ürünleri ve et üretimi konusunda da kooperatiflerin faaliyetleri görülmektedir.

Fransa’da kooperatifler yatay ve dikey bütünleşmelerini tamamlamışlardır. Tarımsal kooperatifler birleşme ve bütünleşmeden dolayı yıllar itibariyle sayıca azalma göstermektedirler. Ancak sayıca azalmalarına rağmen iş hacimleri bakımından yıllar itibariyle artış göstermişlerdir (İnan 2008).

6.2.2.7. Hollanda

Hollanda’da tarımsal amaçlı kooperatifler, kırsal kesimde kadın ve erkek üreticilerin rekabet koşullarını iyileştirmek ve piyasada belli bir yere sahip olabilmek amacıyla 19. yüzyılın ortalarından günümüze kadar gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Hollanda’da ki tarımsal amaçlı kooperatiflerin en önemli özelliklerinden biri, devlet yardımı almadan bizzat üreticiler tarafından kurulup gelişmeleridir (Çıkın ve Karacan 1994).

Tarımsal amaçlı kooperatifler, ortaklarına kredi ve tarımsal girdi temininde bulunan ve üreticinin ürününü işleyerek pazarlayan çok amaçlı kooperatiflerdir. Kırsal kesimde üretilen et, süt ve süt ürünleri, yumurta, meyve ve sebzenin büyük bir kısmı kooperatifler tarafından

üreticilerden satın alınıp, işlenmekte ve pazarlanmaktadır. Ülkede üretilen şekerpancarının tamamına yakını tek bir kooperatif tarafından değerlendirilmektedir. Bunun yanında, patates üretiminin de %100'ü yine kooperatif işletmeleri tarafından işlenmektedir. Dünyanın en büyük nişasta üretimini gerçekleştiren bu kooperatifler, dünya pazarının %24'üne sahiptirler (İnan 2008).

Son yıllarda tarım kooperatifleri birleşme yoluna giderek sayıları azalmaya başlamıştır. Böylece birim maliyetler düşmüş, kalite ve verim yükselmiş ve pazar payları artmıştır. Sayıları giderek azalan kooperatifler olmasına karşılık, ülkede yeni konularda çalışan kooperatifler kurulmaktadır. Örneğin; ekolojik ürün üretmek ve pazarlamak amacıyla "Nautilus" adı ile kurulan ekolojik tarım yapan kooperatifler ve çevrenin kirlenmesini önlemek ve gelecek nesillere daha temiz bir çevre bırakmak amacıyla kurulan "Çevreyi Koruma Kooperatifleri"dir (İnan 2008).

Hollanda da tüketim kooperatifleri, diğer Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi perakende ticaret sektöründe köklü değişimlerin başladığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. İlk tüketim kooperatifi 1876'da Rochdale ilkeleri üzerine kurulmuş olan kooperatiflerdir. Bu kooperatifler kısa zamanda üst örgütlenmelerini tamamlamışlar ve merkez birlikleri "Co-op Niderlandı" kurmuşlardır. Birliğin ilk üretim tesisi, 1900'de kurulan bir sabun fabrikasıdır. Daha sonra gıda ve diğer tesisler de kurulmuştur (Çıkın ve Karacan 1994).

6.2.2.8. İngiltere

İngiltere'de ilk tüketim kooperatifi 1844 yılında Rochdale kasabasında 28 dokuma işçisinin bir araya gelerek kurdukları "Rochdale" kooperatifidir. Bu kooperatif kısa zamanda büyük bir gelişme göstermiş ve sağladığı başarı Rochdale tipi bir çok kooperatifin kurulmasını teşvik etmiştir (Çıkın 2007b). Bu kooperatiflerin kurulması ile beraber ülkenin her yerinde kooperatifler kurulmaya başlamıştır. Bu kooperatifler dünyada modern anlamdaki kooperatifçiliğin temelini oluşturmuştur.

İngiltere'de ilk tarımsal kooperatifler tarımsal girdi temininde bulunmak amacıyla 1867 yılında kurulmuştur. Ancak, II. Dünya Savaşı sonuna kadar gelişme gösterememişlerdir. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra ulusal tarım politikalarının önem kazandığı dönemde, tarımsal amaçlı kooperatifler yeniden yapılanarak tarımsal sanayinin kurulması ve gelişmesini gerçekleştirmişlerdir. Bu kooperatifler, ortağın her türlü tarımsal girdisinin teminini ve üretimin işlenerek ülke içi ve dünya pazarlarında pazarlanmasını sağlamışlardır (Çıkın ve Karacan 1994).

İngiltere’de toplam 565 tarımsal amaçlı kooperatif faaliyette bulunmaktadır. Bu kooperatiflerin %65’i ortakları olan üreticilerden satın aldıkları tarımsal ürünleri işleyerek ya da paketleyerek pazarlamaktadırlar (İnan 2008).

Ülkede daha çok ürün ya da ürün grubu bazında uzmanlaşmış tarımsal pazarlama kooperatifleri mevcuttur. Bu kooperatifler, ürün pazarlamanın yanısıra ortaklarının tarımsal girdi ihtiyaçlarını da karşılamaktadırlar (İnan 2008). İngiltere’de ayrıca, tarım sektöründe oldukça yeni gelişen bir örgütlenme türü (diğer AB ülkelerinde uzun yıllar önce başarı ile uygulanmıştır.), tarım makinelerinin müşterek kullanımını düzenleyen “Machinery Rings” adlı örgütlerde bulunmaktadır. Bu örgütlere, makine kullanma kooperatifleri de denilmektedir (Anonim 2003a).

Son yıllarda İngiltere’de kooperatif işletmeler arasında etkinliği arttırmak ve maliyeti düşürmek için birleşme yoluna gidilmiştir. Böylece kooperatif işletmelerin verimliliği ve ortak sayıları artmıştır (İnan 2008).

6.2.2.9. İrlanda

İrlanda’da kooperatifçilik hareketi 19. yüzyılın sonlarında Sir Horace Plunkett ile başlamıştır. Sir Horace Plunkett, tarım sektörünün gelişmesi amacıyla 1889 yılında “İrlanda Tarımsal Organizasyon” şirketini kurmuş ve kooperatifçiliğin gelişmesi ve korunması çalışmalarını başlatmıştır. Aynı yıl içerisinde tarımsal amaçlı ilk sütçülük kooperatifi ve 1895’de tarımda çalışan üreticiye uygun koşullarda kredi sağlamak amacıyla ilk kredi kooperatifi kurulmuştur (Anonim 2007c). Kuruldukları yıllardan itibaren hızlı bir gelişme süreci içerisine giren tarımsal amaçlı birim kooperatifler, üst örgütlenmeye giderek yatay ve dikey bütünleşmesini tamamlamışlardır. İrlanda, bir yandan ICA’ya üye ülke olarak evrensel kooperatifçilik ilkelerini uygularken, bir yandan da AB üyesi olarak Avrupa normlarını da uygulamaktadır (İnan 2008).

Kooperatiflerin üst örgütü olan, İrlanda Kooperatif Örgütü bir Limited Şirket şeklinde kurulmuş olup, daha çok kooperatiflerin genel sorunları, kooperatif politikaları, eğitim ve yayım faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Bu organizasyon, ticari faaliyetlerde bulunmamaktadır. Ticari faaliyetler, pazarlama kooperatifleri tarafından yapılmaktadır (Anonim 2007c).

Yatay ve dikey bütünleşmelerini tamamlayan kooperatifler, etkin oldukları üretim dallarında pazar paylarını devamlı artırmışlardır. Örneğin; süt toplama ve işlemede ülke üretiminin %100’üne ve işlenmiş domuz eti üretiminin %68’ine sahiptirler (Anonim 2007g).

6.2.2.10. İspanya

İspanya’da 1931-1936 yılları arasında kooperatifçilik hareketinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, 1936-1939 arası dönemde ülke içindeki savaşlar nedeniyle, kooperatiflerin birçoğu faaliyetlerine son vermiştir. 1980’li yıllara gelindiğinde ülkede demokratik kooperatifçilik hareketi tekrar canlanmaya başlamıştır. Bunun üzerinde, 1985 yılında ulusal düzeyde kooperatifler üst örgütlenmeye giderek “İspanya Tarım Kooperatifleri Birliği”ni kurmuşlardır. Günümüzde İspanya tarım kooperatifleri çeşitli bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretimi ve pazarlanması, ortaklarına üretim için gerekli her türlü girdi tedarikinin sağlanması, ormancılık ve orman yan ürünleri ile tarımsal kredi gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar (Çıkın ve Karacan 1994).

İspanya’da tarım sektöründe çağdaş teknolojinin kullanılması, özellikle meyve-sebze üretiminde kullanılan teknoloji sayesinde üreticinin gelirinde belirgin iyileşmeler olmuştur. Üretim türlerinin çeşitlenmesi ve turfanda sebze türleri konusunda Avrupa ve dünya pazarlarında yerini güçlendirmiştir. Özellikle, AB’ne üye olduktan sonra dünya piyasalarına ürünlerini daha kolay pazarlamaya başlamıştır. Örneğin; şarap, sebze-meyveleri ABD ve Japonya pazarlarına, zeytinyağını İtalyanlara satmaktadırlar. Ayrıca kesme çiçekçilikte kooperatiflerin pazarlardaki yeri her geçen yıl artmaktadır (Anonim 2003a).

6.2.2.11. İsveç

İsveç’te kooperatifçilik hareketi 19. yüzyılda başlamıştır. İlk tarımsal kooperatif, kırsal kesimde üreticinin girdilerini temin etmek ve üretilenlerin pazarlanmasını sağlamak amacı ile 1850 yılında kurulmuştur. 1895’de kooperatif yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ile beraber, kooperatifler sermaye şirketlerinden farklı bir kuruluş olarak kabul edilmiş ve ülkede kırsal kesimde tarımsal amaçlı “Tedarik ve Pazarlama Kooperatiflerinin” sayısı hızla artmaya başlamıştır. Birim kooperatifler 1905 yılında üst örgütlenmeye giderek Bölge Birliklerini, bölge birlikleri de üst örgütlenmeye giderek Merkez Birliğini kurmuşlardır (Anonim 2003a). Yatay ve dikey bütünleşmesini tamamlayan İsveç tarım kooperatifleri, kendi markalı ürünlerini pazarlamakta ve tarımsal ürünlerde giderek artan rekabet koşullarına uyum için daha büyük işletmeler kurmaktadırlar (İnan 2008). İsveç’de tarımsal amaçlı kooperatifler; et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri temin ve pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler (Anonim 2003a).

İsveç’te 1899 yılında “Kooperativa Förbundet, KF” İsveç Tüketim Kooperatifleri Ulusal Birliği kurulmuştur. KF’nin ekmeke, un, makarna, et, yağ, konserve, ayakkabı, elbise, süperfosfat, lastik, porselen, hesap makinesi ve ampul fabrikaları bulunmaktadır. Ayrıca,

tüketim kooperatiflerinin, birçok araba ve benzin servis istasyonları ve restoranları vardır. İsveç'teki diğer tarım dışı kooperatifler; 1872 yılında kurulan konut kooperatifi ve 1923 yılında kurulan esnaf kefalet kooperatifleridir (Mülayim 2006).

6.2.2.12. İtalya

İtalya'da kooperatifçilik hareketi 19.yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve günümüze kadar gelişimini sürdürmüştür. Ülkede özellikle üretim, tüketim ve kredi kooperatifçiliği gelişme göstermiştir. 1856 yılında birim kooperatifler üst örgütlenmeye giderek bölge birliği'ni kurmuşlardır. 1866 yılında kooperatiflerde, üreticinin verimini artırmak ve daha fazla gelir elde etmesini sağlamak amacıyla, modern tekniğin kullanılmasına başlanmıştır. 1892 yılına gelindiğinde ise İtalya tarımsal kooperatifleri ulusal federasyonu olan "Federconsorzi" kurulmuştur (Anonim 2003a). Federasyon, İtalya tarımsal kooperatiflerini temsil eden en önemli organizasyondur. Bu federasyondan başka, Confcooperative ve Lega üst örgütleri de mevcuttur. Tarımsal kooperatifler bu üst örgütlerin çatısı altında özellikle girdi tedarikinde, işlenmiş meyve ve sebze ürünlerinde, bağıcılıkta ve hububatta etkinleşmişlerdir (Çıkın ve Karacan 199).

İtalya'da ilk konut kooperatifi 1884'de Bologna'da tütün fabrikasının işçileri tarafından kurulmuştur. 1800'lerin başlarından 1920'lere kadar geçen süre içerisinde binlerce konut kooperatifi kurulmuştur. Ancak, kurulan bu kooperatifler II. Dünya Savaşından sonra kapanmışlardır. Savaşın sona, konut kooperatif hareketi tekrar canlanmaya başlamış ve 1990-2007 arası dönemde konut kooperatiflerinde çok fazla bir artış görülmüştür (Anonim 2008ı).

6.2.2.13. Lüksemburg

Bir Avrupa Birliği üyesi olan Lüksemburg'ta, kooperatifçilik hareketi 1873 yılında köy kooperatiflerinin kurulması ile başlamıştır. Lüksemburg kooperatiflerinin üst örgütlenmeye gitmesi ve güçlenmeye başlaması, II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Küçük ve güçsüz kooperatifler kısa sürede birleşerek rasyonel ekonomik büyüklüklere ulaşmışlardır. Böylece, süt ürünleri ve şarapçılık kooperatifleri, satın alma ve pazarlama kooperatifine dönüşmüşlerdir. Çiftçilerin menfaatini koruyan "Çiftçi Birlikleri" bu gelişmelerde önemli rol üstlenmişlerdir. Özellikle, Çiftçi Birliklerinin %100 kontrolünde olan holdingleşme hareketi kooperatiflerin yaşayabilir büyüklüklere ulaşmasının nedeni olmuştur (Anonim 2003a).

Pazarlama konusunda üreticiden son tüketiciye giden yolu kontrol eden merkezi bir kuruluşlar zinciri vardır. Örneğin; üreticinin ihtiyacı olan girdileri tohum, gübre, hayvan yemini toptancı kuruluşlar birim kooperatifler adına alırlar, depolarlar ve sevk ederler. Hububatın değerlendirilmesinde de yine merkezi pazarlama kooperatif kuruluşları tarafından yapılmaktadır. Ayrıca, besicilikte kooperatif ortağının yemini, damızlığını ve kesimini üstlenen bir merkezi üst kuruluş vardır. Ülkedeki tarım sektöründe üretilen sütün %80'i, hububatın %70'i, yemin %50'si, gübrenin %75'i, tohumun %95'i, şaraplık üzümün %70'i ve suni tohumlamanın %70'i kooperatifler aracılığı ile pazarlanmaktadır (Anonim 2003a).

Son yıllarda rekabete açılan tarım ürünleri piyasalarında yarışabilmek ve yeterli iş hacmine ulaşabilmek amacıyla ülkedeki tarım kooperatiflerinde ciddi çalışmalar yapılmaktadır (İnan 2008).

6.2.2.14. Portekiz

Portekiz'de tarım, ulusal ekonomi içerisinde önemli bir paya sahip değildir. Ancak, ülke tarımı çeşitli üretim dallarında önemli katma değerler yaratabilecek konumdadır. Bu üretim dalları arasında hububat, sebzeçilik, meyvecilik, şarapçılık ve zeytinyağı üretimi ve hayvansal ürünlerde et ve et ürünleri ile süt ve süt ürünleri tarımsal ekonomi içerisinde büyük paya sahiptirler.

Portekiz'de kooperatifçilik hareketi 1970'li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Özellikle, tarımsal örgütlenme 1974 yılından sonra gelişme göstermiş ve 1975 yılında "Portekiz Çiftçiler Konfederasyonu" kurulmuştur. Bu konfederasyonun amacı, ulusal düzeyde üreticileri temsil etmek ve onların menfaatlerini savunmaktır. Tarımsal kooperatifçilik hareketindeki diğer gelişmeler; 1978 yılında kurulan "Ulusal Tarım Konfederasyonu" (Çıkin ve Karacan 1994) ve 1985 yılında kurulan tarım kooperatiflerinin ulusal düzeyde en üst örgütü olan "Tarım Kooperatifleri Konfederasyonu"dur (CONFAGRI). Tarım Kooperatifleri Konfederasyonuna; süt ve süt ürünleri, kredi, meyve, zeytin ve orman kooperatiflerinin Merkez Birlikleri bağlı bulunmaktadır (İnan 2008).

6.2.2.15. Yunanistan

Yunanistan kooperatifçiliğinin tarihi gelişimi oldukça eskiye dayanmaktadır. İlk kooperatifçilik hareketi 1780'li yıllarda ilkel tarzda kurulmuştur. Daha sonra, Rochdale ilkeleri ile modern anlamda kooperatifler kurulmaya başlamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra tarımsal amaçlı kooperatiflerin sayıları hızla artmıştır. Üretici çiftçinin gübre ihtiyacının hemen hemen tamamı kooperatifler tarafından karşılanmaktadır. Ülkede

elde edilen toplam sütün %20'si, meyve ve sebzenin %12 ile %51'i, etin %5 ile %30'u, şarabın %40'ı ve diğer tarımsal ürünlerin %50'si kooperatifler tarafından değerlendirilmektedir (Anonim 2003a).

6.2.3. Küreselleşmenin Avrupa Birliği Ülkelerindeki Kooperatiflere Etkisi

Küreselleşmenin birinci dalgası olan merkantil kapitalizmin yaşandığı dönemde, İngiltere'de kapitalizmin düzenleyicisi olan kooperatifler doğmuştur. Daha sonra tüm İngiltere'ye ve diğer ülkelere yayılmıştır.

Avrupa Birliği'nde ülkelerdeki kooperatifler, küreselleşmenin avantajlarından yararlanmak ve tehditlerini en aza indirmek amacıyla yatay ve dikey bütünleşmelerini tamamlamışlardır. Yatay ve dikey bütünleşmelerini tamamlayan kooperatifler küresel şirketlerle olan rekabet şanslarını arttırmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, AB ülkelerindeki kooperatiflerin pazar payları oldukça yüksektir. Bu durum kooperatif ortaklarının aracı ve tefecilerden korunduğunu göstermektedir.

Bilgi, iletişim ve ulaşım alanındaki teknolojik gelişmeler sonucu kooperatifler ortaklarına daha iyi hizmetler sunma imkanına kavuşmuşlardır. Örneğin; üretimde verimlilik ve kalitenin artması; internet üzerinden satışlar ve kârların artması; ortaklar, yönetim ve personel arasında daha hızlı bilgi akışı gibi imkanlar sağlamaktadır.

6.3. Küreselleşme Sürecinde Amerika Birleşik Devletlerindeki (ABD) Kooperatifçilik Hareketi

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1867 yılında "Grange" isimli çiftçi organizasyonları kurulmaya başlamıştır. Bu çiftçi organizasyonları genel örgütlenme modelini oluşturmasına rağmen taşıma, depolama ve pazarlama ile ilgili kooperatif örgütlerinin de kurulmasını teşvik etmiştir. Diğer bir çiftçi örgütü ise, "Çiftçi Birlikleri"dir. Çiftçi Birlikleri ilk olarak 1902 yılında Teksas'ta "Çiftçi Eğitim ve Kooperatif Birliği" adıyla kurulmuştur. Bu ve bundan sonra kurulan çiftçi kuruluşları hem alım hem de pazarlama kooperatiflerinin gelişmesinde aktif bir rol oynamışlardır. İlk kurulan kooperatiflerin bazıları kısa ömürlü, bazıları ise başarılı olmuştur. Yerel kooperatifler, zaman içerisinde bölgesel ve ulusal düzeyde gelişmeye başlamışlardır. 1870'li yıllarda sütçülük, meyve, pamuk ve hayvancılık kesiminde kooperatifler kurulmuştur. Ancak kurulan bu kooperatiflerin birçoğu, gerçek kooperatifçilik ilkelerinin uygulanmaması ve özel kesimin de baskısı sonucunda başarılı olamamışlardır. 1895-1920 dönemi kooperatiflerin gelişmesinin giderek arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde hububat siloları veya depolama ofisleri ve sütçülük kooperatifleri kurulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında düşük ürün fiyatları nedeniyle, kooperatifler hızlı bir gelişme göstermişlerdir. 1930'lardan sonra, yeni düzenlemelerin de etkisi ile kooperatif sayısında çok fazla bir artış olmasa da kooperatif organizasyonu genişlemiş ve güçlenmiştir (Anonim 2007d).

ABD'de kooperatifler; kırsal kesimin aydınlanması ve elektrik enerjisi temini, tarım ve diğer ürünlerin pazarlanması, çocuk bakımı, finansal hizmetler, gıda perakendeciliği ve dağıtımı, sağlık, sigorta, konut, telefon, alet-ekipman çiftlik gereçleri, internet, uydu ve kablolu TV. hizmetleri, cenaze ve anma servis planlaması gibi alanlarda faaliyet göstermektedirler (Anonim 2009p).

ABD'de çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 21.367 kooperatif ve 130,5 milyondan fazla ortak bulunmaktadır. Ayrıca bu kooperatifler, 500.000'den fazla kişiyi istihdam etmekte olup, toplam yıllık gelirleri 229,7 milyar doları geçmektedir. Kırsal alanlarda elektrik hizmeti veren 930 elektrik kooperatifi, 65.000 kişiyi istihdam etmektedir. Ayrıca bu kooperatifler tarafından, 47 eyalette 37 milyon kişiye elektrik hizmeti verilmektedirler. Konut kooperatifleri büyük kentsel yerlerde (Newyork, Washington, Chicago, Miami, Minneapolis, Detroit, Atlanta, San Francisco) bulunmakta olup 7.500 kooperatif, 1,2 milyon ortak ve 7.000 kişiyi istihdam etmektedir (Anonim 2005). Konut kooperatiflerinin içerisinde 165'in üzerinde öğrenci konut kooperatifi bulunmaktadır. Bu kooperatiflerin sayıları her geçen gün artmakta olup, 10.000'den fazla ortağa sahiptirler. Konut kooperatifleri ayrıca evli öğrencilere ve yüksek lisans öğrencilerine de hizmet vermektedir (1997) (Anonim 2009r).

ABD'de ki tarım ve tarım dışı kooperatifler, her konuda faaliyet göstermekte olup iyi bir örgüt yapısına sahiptirler. Ayrıca kooperatifler, istihdam sağlama açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında küreselleşmenin yarattığı işsizlik sorununa da iyi bir çözüm oldukları görülmektedir. Ayrıca, ABD'deki kooperatifler küresel şirketlerle rekabet edebilmek amacıyla birleşme yoluna gitmişler ve pazar paylarını arttırmışlardır. Kooperatifler teknolojik gelişmeleri de yakından takip etmekte ve yeni teknolojileri kooperatiflerinin hizmetine sunmaktadırlar. Böylece, üretimde verimliliğin ve kalitenin artmasına neden olmuştur. Teknolojinin tüm faydalarından yararlanan kooperatifler daha öncede bahsedildiği gibi, internet üzerinden ürün satışı gerçekleştirmektedir. Ticaretin küreselleşmesi sonucu, ABD'deki kooperatiflerin hem ülke içinde hem de ülke dışında ticaret hacimleri artmıştır.

7. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

Türk örf, adet, gelenek ve görenekleri incelendiğinde kooperatifçilik benzeri faaliyetler ülkemiz için yabancı faaliyetler olmadığı görülmektedir. Eski zamanlardan beri ortak çamaşırhane ve ortak fırın kullanma, ortak çoban tutma v.b. faaliyetlere rastlanmaktadır (Kara 2003).

Türkiye’de kooperatifçilik hareketi, 1863 yılında Mithat Paşa tarafından kurulan ve geliştirilen Memleket Sandıkları denemesi ile başlamıştır. Ancak, kurulan Sandıklar görevlerini gereği gibi yerine getiremediklerinden dolayı kaldırılmışlardır. Gerçek anlamda bugünkü kooperatifçilik hareketi, Cumhuriyetin ilanından sonra 1935 yılında Büyük Önder Atatürk’ün öncülüğünde 2834 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunlarının çıkartılmasından sonra başlamıştır.

Ülkemizde, 1935 yılından itibaren kooperatif sayısı sürekli olarak artış göstermiştir. Özellikle bu artış, tarım kredi, tarım satış, tarımsal kalkınma, pancar ekicileri, yapı, tüketim ve esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatiflerinde gerçekleşmiştir. Diğer kooperatif türleri olan; tarım sigorta, tarım muhasebe, arazi kullanma, yapay tohumlama, köyleri elektrikleendirme, toprak reformu gibi kooperatifler ise ülkemizde henüz kurulmamıştır. Ayrıca tarım işleme, alım, makine kullanma kooperatifleri ise birim olarak 1163 sayılı Kooperatifler Kanuna göre çeşitli bölgelerde çoğu kez başka isimler altında kurulmuşlar, fakat ülke çapında esaslı bir gelişme gösterememişlerdir (Mülayim 2006).

Türk kooperatifçiliğinin gelişmesi bütün yönleriyle incelendiğinde, gelişmenin daha çok sayısal olarak gerçekleştiği, ancak kalite yönünden gelişmenin yeterli olmadığı görülmektedir. Hatta kurulmuş olan bir çok kooperatif bile, gerçek anlamda kooperatif değildir. Bir kooperatifi gerçek anlamda kooperatif yapan, onun kooperatif adını taşıması değil, kooperatifçilik ilkelerini uygulayıp uygulamadığıdır (Mülayim 2006).

Ülkemizde hem tarım kooperatifleri hem de tarım dışı kooperatiflerin bir çoğu kooperatif ilkelerinin pek azını uygulamaktadır. Kooperatiflerde sadece “Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi” tüm kooperatiflerde tam olarak uygulanmakta iken, diğer kooperatif ilkeleri bir çok kooperatifte ya kısmen uygulanmakta ya da hiç uygulanmamaktadır (İnan 2008).

Ülkemizdeki kooperatiflerin, küresel rekabetle baş edebilmek için daha kaliteli ve daha ucuz üretim yapması, teknolojiyi takip etmesi, yöneticilik bilgisine sahip kişileri istihdam etmesi ve her şeyden önce kooperatifçilik ilkelerinin uygulaması gerekmektedir.

7.1. Türkiye’de ki Kooperatifçiliğin Tarihi Gelişimi

7.1.1. Cumhuriyet Öncesi Kooperatifçilik

Cumhuriyet öncesi kooperatifçilik denilince ilk akla Mithat Paşa gelmektedir. Mithat Paşa 1863 yılında, üretim ve tüketim kooperatifçiliğini birleştirerek köylüye kredi sağlanması amacıyla Memleket Sandıklarını kurmuştur. 1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesi yürürlüğe girmiş ve Sandıklar ülkenin her yerinde kurulmaya başlanmıştır (Çevik 1999). Ancak bir süre sonra Sandıkların görevlerini yerine getirmemeleri, nizamnameye uygun hareket etmemeleri, borçlarını zamanında temin edememeleri ve denetimden yoksun olmalarından dolayı iyi çalışan sandıkların sayıları giderek azalmaya başlamıştır. Bunun üzerine, 1883 yılında Sandıkların sermayesi olan Aşar Vergisi %10’dan % 11’e çıkartılmıştır. Aşar’a yapılan bu %1’lik ilaveye “Menafi Hissesi” denildiğinden Sandıkların ismi “Menafi Sandıkları” olarak değiştirilmiştir. Ancak, Menafi Sandıkları da görevlerini gereği gibi yerine getirememişlerdir. Böylece Sandıkların iyi işlememesi ve tarım kesiminde kredi ihtiyacının sürekli artmasından dolayı, 1888 yılında Sandıklar tamamen kaldırılarak yerine Ziraat Bankası kurulmuştur (Mülayim 2006).

Memleket Sandıkları ne bugünkü tarım kredi kooperatiflerine, ne de o yıllarda Avrupa’da kurulmuş olan kredi kooperatiflerine benzemektedir (Mülayim 2006).

Ülkemizde Mithat Paşa’dan Cumhuriyet dönemine kadar geçen sürede gerçekleşen kooperatifçilik hareketleri; 1911 yılında İzmir’de incir ihracatçılarının kurduğu “Fig Packers” adlı bir tröste karşı, incir üreticilerinin birleşerek kurmuş olduğu “Aydın Himayei Zürra Anonim Şirketi”; üreticilerin mali bağımsızlığını sağlamak amacıyla kurulan “Milli Aydın Bankası”; 1912’de İstanbul’da kurulan istihlak (tüketim) kooperatifi; 1914’te Mili Aydın Banka’sının katkılarıyla, İzmir bölgesinde incir mahsulünün satışı işlerinde işbirliği yapmak üzere kurulan “Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi” isimli ilk tarım satış kooperatifidir. Ancak, kurulan bu kooperatifler başarısızlıkla sonuçlanmışlardır (Çevik 1999).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kooperatifçilik hareketi daha çok bazı devlet adamlarının ve bazı aydınların öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu kişiler, kooperatiflerle toplumun ekonomik sorunlarını çözmeye çalışmışlar ancak, uygulamalar genelde halkın katılımından yada halktan kaynaklanan bir hareket olmadığı için etkileri sınırlı kalmıştır. Bunun yanında İmparatorluğun sürekli savaşlar içerisinde bulunması, sanayi devrimini gerçekleştirememesi, kooperatifçilik konusundaki eğitim seviyesinin düşük olması gibi birçok nedenden dolayı, Osmanlı Döneminde kooperatifler gelişme gösterememişlerdir (Bilgin ve Şaban 2008).

7.1.2. Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası Kooperatifçilik

Türkiye’de bu günkü anlamıyla ilk kooperatifçilik hareketi, Cumhuriyet döneminde ulu önder Atatürk’ün katkılarıyla başlamıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra, 1924 yılında 498 sayılı "İtibari Zirai Birlikleri (Kooperatifleri) Kanunu" çıkartılmış ve bu kanuna dayanarak, "İtibari Zirai Birliği" adıyla ilk kooperatifler kurulmaya başlamıştır. 1925 yılında Ankara'da Atatürk'ün de kurucu ortağı olduğu "Ankara Memurin Erzak Kooperatifi" adı altında ilk tüketim kooperatifi kurulmuştur. İtibari Zirai Birlikleri beklenen başarıyı gösteremedikleri için, 1929'da çıkarılan 1470 sayılı Kanun ile kaldırılmışlardır. Yeni kabul edilen bu kanun ile "Zirai Kredi Kooperatifleri" kurulmuştur (Kara 2003).

1931 yılında Atatürk’ün direktifleri doğrultusunda, bilimsel olarak kooperatifçiliğin yayılması, kökleşmesi ve gelişmesi için gereken her türlü çabayı harcamak ve bu konuda faaliyet gösteren kuruluşları desteklemek amacıyla, 20 Mayıs 1931 tarihinde İstanbul Üniversitesi bünyesinde "Türk Kooperatifçilik Cemiyeti" kurulmuştur. Daha sonra ismi "Türk Kooperatifçilik Kurumu" olarak değiştirilmiş ve merkezi Ankara'ya taşınmıştır (İnan 2008).

1935 yılı, Türk kooperatifçiliği açısından önemli bir yıl olmuştur. Bu yılda, hem 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" ve hem de 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkartılmış ve yürürlüğe konmuştur. Bu özel yasalara dayanarak, ülkenin her yerinde tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri kurulmaya başlamıştır (Mülayim 2006).

1951 yılında Adapazarı'nda "Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri" ve aynı yıl içerisinde Ankara'da "Esnaf Kefalet Kooperatifi" ve 1958 yılında Ankara'da Halk Bankasının öncülüğünde "Birlik Sigorta Kooperatifi" kurulmuştur (Çevik 1999). Planlı dönem olan 1960'lı yıllarda kooperatifçilik konusu ilk defa Anayasada yer almış olup, 1961 Anayasa'sının 51. maddesinde "Devlet kooperatifçiliğinin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır" hükmüne yer verilmiştir. Bu yıldan sonra da beş yıllık kalkınma planlarında kooperatifçiliğe yer verilmeye başlanmıştır (Bilgin ve Şaban 2008).

1969 yılında 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, kooperatiflerin ve üst örgütlerin demokratik olarak örgütlenmelerini ön görmektedir. Türkiye’de küreselleşmenin başladığı 1980 yılında, askeri darbe ile kooperatifler ve üst örgütlerinin demokratik gelişimleri sona ermiştir. Ancak 1990'lı yıllardan sonra kooperatif ve ortak sayılarında artış görülmeye başlamıştır (Mülayim 2006)

7.2. Kooperatiflerin Sınıflandırılması

Kooperatifler; konularına, iş hacimlerine, ortak sayılarına, faaliyet alanlarına, teşkilatlanma durumuna ve buldukları yerlere, hukuki amaçlarına ve bağlı buldukları bakanlıklara göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadırlar (Çevik 1999).

Bu araştırmada kooperatifler;

- Tarımsal (kırsal) kooperatifler
- Tarım dışı (kentsel) kooperatifler olmak üzere iki grup altında incelenmiştir.

7.2.1. Tarım Kooperatifleri

Türkiye’de, 100 dekardan küçük araziye sahip işletmelerin toplam tarım işletmeleri içerisindeki payı %85’tir (İnan 2001). Bu oran, ülkemizdeki tarım işletmelerinin büyük bir çoğunluğunun ekonomik olmayan küçük ölçekli işletmelerden oluştuğunu göstermektedir.

Günümüzde tarım kesimi giderek artan oranlarda girdilerini tarım dışı kesimlerden sağlamak ve çıktılarını tarım dışı kesimlere satmaktadır. Bu nedenle tarım kesimi ekonomik olarak tarımsal girdi ve çıktı sanayileri ile bütünleşmek zorundadır. Bu bütünleşme sonucunda çiftçilerin karşısına bazı sorunlar çıkmaktadır (Anonim 2003a). Bu sorunlar; tarımsal üretimin doğal koşullara bağlı olması, risk ve belirsizliğinin çok olması, kesikli ve mevsimsel olması gibi. Bu sorunlardan dolayı, küçük ölçekli tarım işletmeleri tasarruf edememekte ve sermaye sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Sermaye yetersizliğinden dolayı, küçük tarım işletmeleri modern araç ve gereçleri yeterince kullanamamakta, sulama, kimyasal gübre ve mücadele ilacı gibi girdilerin çoğunu sağlayamamaktadırlar. Bunun sonucunda küçük tarım işletmelerinde üretim, verim ve gelirler düşük olmaktadır (Ürper 1985). Oysa ki, bazı girdilerin (mücadele ilacı gibi) ve modern makine ve aletlerin bireysel kullanımı yerine, toplu kullanımı daha etkin ve yararlı sonuçlar vermekte ve birim alana düşen masraflar düşmektedir (İnan ve ark. 1999).

Küçük ölçekli tarım işletmelerinin diğer bir sorunu da pazarlamadır. Bu işletmeler, pazarda hem birbirleriyle hem de rekabet gücü yüksek büyük işletmelerle rekabet etmek zorundadırlar (İnan ve ark. 1999). Pazarlama aşamasında üretilen ürünlerin fiyatları, üreticiden tüketiciye gelinceye kadar aracılardan aracılık kazançlarından dolayı yükselmektedir. Bu durumdan hem ürünlerini düşük fiyattan sattığı için üretici, hem de ürünleri yüksek fiyattan aldığı için tüketici zarar görmektedir.

Ayrıca, tarım kesiminde teknik bilgilerin yetersiz olması, ulaştırma düzeninin bozuk olması, ekilebilir araziden istenilen biçimde yararlanılamaması gibi sorunlar da bulunmaktadır (Ürper 1985).

Tüm bu sorunları ortadan kaldırmak amacıyla ülkemizdeki küçük ölçekli tarım işletmelerinin birlikte hareket ederek kooperatifleşme yoluna gitmeleri gerekmektedir. Kooperatifleşme yolu ile küçük tarım işletmelerinin tek başlarına yapamadıkları işleri (düşük faizli kredi temini, ucuz fiyatlarla girdi ve modern araç-gereç temini, ürünlerin değerlendirilmesi, pazarda rekabet etme olanağı gibi) kooperatifleri aracılığı ile yapma olanağına kavuşmuş olacaktırlar.

Ülkemizde ki tarım kooperatifleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır (İnan 2008):

I. Tek Amaçlı Tarım Kooperatifleri

- Pancar Ekicileri Kooperatifleri
- Sulama Kooperatifleri
- Tarım Kredi Kooperatifleri
- Tarım Satış Kooperatifleri

II. Çok Amaçlı Tarım Kooperatifleri

- Köy Kalkınma Kooperatifleri
- Su Ürünleri Kooperatifleri

Tek Amaçlı Tarım Kooperatifleri; uzmanlaşmış ve ortaklarının belli bir konudaki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş kooperatiflerdir. Tek amaçlı kooperatifler, özellikle kalkınmış ülkelerde oldukça yaygındır.

Çok Amaçlı Tarım Kooperatifleri; ortaklarının tüm konulardaki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan kooperatiflerdir. Çok amaçlı kooperatiflere, genelde az gelişmiş ülkelerde rastlanmaktadır. Bu kooperatifler, genelde tek bir alana yoğunlaşmayıp, bunun yanında değişik alanlara da yönelmektedirler (Kara 2003).

Türkiye’de tarımsal amaçlı kooperatifler ve ortak sayıları Çizelge 7.1’de verilmiştir. Değişik konulardaki tarımsal amaçlı birim kooperatif sayısı toplam 12.671 olup, birinci sırayı tarımsal kalkınma kooperatifleri almaktadır. Bunun nedeni, tarımsal kalkınma kooperatifleri adı altında beş tip kooperatifin (Köy Kalkınma Kooperatifleri, Tarım, Orman Köyleri Kalkındırma Kooperatifleri, Hayvan Üreticileri Tedarik ve Pazarlama Kooperatifleri ve Çay İstihsal ve Satış Kooperatifleri) mevcut olmasındandır. Birim kooperatif sayısı bakımından ikinci sırayı sulama kooperatifleri alırken, üçüncü sırayı tarım kredi kooperatifleri almaktadır.

Çizelge 7.1.’e göre, kooperatiflerin toplam ortak sayıları 4.652.597 olup, en fazla ortak sayısı pancar ekicileri kooperatifinde (1.587.697 ortak) olduğu görülmektedir. Pancar ekicileri kooperatifinin ortak sayısının fazla olmasının nedeni, Türkiye’de her şeker fabrikasının bir kooperatif olması ve pancarlarını işlemek üzere şeker fabrikasına getiren şeker pancarı üreticilerinin, kooperatife ortak olmak zorunda olmalarından kaynaklanmaktadır (İnan 2008).

Çizelge 7.1. Türkiye’de Tarımsal Amaçlı Kooperatifler ve Ortak Sayıları

(Haziran 2008)

Kooperatif Türü	Tabii Olduğu Yasa	Birim Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Birlik Sayısı	Merkez Bir. Sayısı
1. Tarımsal Kalk.	1163	7.485	789.911	83	4
- Köy Kalk.	1163	1.535	200.094	15	1
- Tarım	1163	383	45.398	10	0
- Hayvancılık	1163	1050	120.153	33	1
- Ormancılık	1163	1410	166.711	18	1
- Çay	1163	52	82.600	7	1
2. Sulama	1163	2.424	286.155	12	1
3. Su Ürünleri	1163	522	28.185	14	1
4. Pancar Ekic.	1163	31	1.587.697	1 *	0
5. T. Kredi	3223	1.879	1.285.577	16	1
6. T. Satış	4572	330	675.072	17	0
Toplam	-	12.671	4.652.597	143	7

Kaynak: Anonim, 2008i

* Pancar Ekicileri Kooperatiflerine ait Birlik, ayrıca Merkez Birliği olarak da görülmektedir.

Kooperatif ortakları ancak üst birlikler şeklinde örgütlenebildikleri zaman büyük şirketlerden, aracılardan, tefecilerden korunabilecek; sosyal, ekonomik ve siyasi yönden güçlenebilecek ve ulusal veya uluslararası yatırımlara girebileceklerdir (Kara 2003). Çizelgeden de görüldüğü gibi, tarım satış kooperatifleri dışındaki diğer kooperatifler, üst örgütlenmelerini tamamlamışlardır. Küreselleşme sürecinde, küresel şirketler ile rekabet edebilmek için; tarım satış kooperatiflerinin demokratik olarak üst örgütlenmeye gitmeleri gerekmektedir.

7.2.1.1. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri

Tarımsal (köy) kalkınma kooperatiflerinin, devletin vesayeti dışında gelişen bağımsız kooperatifler olması ve köylerde yatırıma yönelik faaliyet göstermesi ülkemizde ki önemini her geçen gün daha da artırmaktadır.

1960 yılından sonra devlet tarafından Almanya'ya yoğun işçi akımının başlamasıyla köy kalkınma kooperatiflerinin kurulması teşvik edilmiştir. Burada amaç, tarımı geliştirmekten çok, Almanya'ya işçi göndermektir. Böylece, 1965 yılında köy kalkınma kooperatifleri kurulmaya başlamıştır. Sayıları 58 olan köy kalkınma kooperatiflerinin, yurt dışına işçi göndermelerinde kooperatiflere öncelik tanınması projesi kapsamında hem sayılarında hem de ortak sayılarında artış görülmüştür (Mülayim 2006).

Köy kalkınma kooperatifleri, 1969 yılında çıkarılan 1163 Sayılı Kooperatifler Yasası ile demokratik olarak üst örgütlenmeye gitmiş ve iller düzeyinde bölge birliklerini, bölge birlikleri de birleşerek 1971 yılında Ankara'da "Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Merkez Birliği"ni (Köy-Koop Merkez Birliği) kurmuşlardır (Anonim 1998). Köy-Koop Merkez Birliği, 1975 yılına kadar maddi olanaksızlıklar nedeniyle, Ankara'ya gelen ortak kooperatif yöneticilerinin uğrak yeri olmuştur. 1975-1980 yılları arasında Köy-Koop Merkez Birliği, büyük bir gelişme göstermiş; Romanya'dan on iki bin beş yüz adet Universal marka traktör ithal edilerek piyasa fiyatının yaklaşık yarısına çiftçiye ulaştırılmış, 12 katlı merkez binası satın alınmış, Uluslararası Kooperatifler Birliğine üye olunmuş, "Taban" adlı bir kooperatifçilik dergisi çıkartılmış ve Bağcılar Bankasının %98 hissesi satın alınmıştır. Başlangıçta devlet bu kooperatifleri desteklemiş ve yönetimlerine karışmamıştır. Ancak, 12 Eylül 1980'deki askeri müdahaleden sonra Köy-Koop Merkez Birliği kapatılmış ve bir çok bölge birliğinin de faaliyetleri durdurulmuştur (Kozanoğlu 1995).

1989 yılında Köy Kalkınma Kooperatiflerinin adı "Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri" olarak değiştirilmiştir. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri adı altında "Köy Kalkınma Kooperatifleri", "Orman Köyleri Kalkındırma Kooperatifleri", "Hayvan Üreticileri Tedarik ve Pazarlama Kooperatifleri" ve "Çay İstihsal ve Satış Kooperatifleri" olmak üzere dört farklı kooperatif bir araya toplanmıştır (Mülayim 2006). 1999 yılında faal olan bazı Köy-Koop Birlikleri tarafından "Tarımsal Amaçlı Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Merkez Birliği" (Köy-Koop Merkez Birliği) yeniden kurulmuştur (Mülayim 2006).

Köy kalkınma kooperatiflerinin büyük bir kısmının, hem öz sermayelerinin yetersiz olması hem de kredi bulamamaları nedeniyle yatırımları yoktur. Yatırım projeleri gerçekleşmiş ve faaliyete geçmiş olan köy kalkınma kooperatiflerinin sayısı ise çok azdır. Bu kooperatiflerin, yatırım projelerini desteklemek amacıyla 1967 yılında "Devlet Yardımı Yönetmeliği" çıkarılmıştır. Daha sonra Yönetmelikte değişiklik yapılmış ve sadece kooperatiflerin projelerine değil, ortaklarının da yatırım projelerinin desteklenmesi ve kooperatifin kefaleti ile ortakların kredilendirilmesi ön görülmüştür. Bu son değişikliğe göre

kooperatif mülkiyetindeki yatırım projelerinden ziyade, kooperatif ortaklarının mülkiyetinde olan yatırım projeleri desteklenecektir (İnan 2008). Köy kalkınma kooperatiflerinin bir çoğu finansman yetersizliğinden dolayı, büyük şirketlerle ve holdinglerle rekabet edebilecek güçte değildirler. Bazı köy kalkınma kooperatifleri, ortaklarının ürettiği ürünü işleyip pazarlamasını gerçekleştiremeden, işlenmemiş ürünü düşük fiyatla firmalara satmaktadırlar.

- Orman Köyleri Kalkınma Kooperatifleri

Ülkemizde ki, orman köylülerinin büyük bir çoğunluğu küçük üreticilerden oluşmakta olup, bu küçük üreticiler geçimlerini bitkisel ve hayvansal üretim ile ormancılık faaliyetlerinden karşılamaktadırlar. Genellikle orman işçiliği, sürekliliği olmayan bir yan gelir kaynağı olup, tüm orman köylüsüne yeterli iş olanağı sağlayamamaktadır. Ayrıca, çoğu köyde orman ürünlerinin pazarlanması ve orman sanayinin tek tek orman köylerinde kurulmasının da olanağı bulunmamaktadır (Hazar 1990). Bütün bu nedenlerden dolayı, yeter miktarda arazi ve topraktan yoksun orman içi ve orman bitişiği köylülerinin geçimlerini ve bu yörelerin kalkınmasını sağlayacak orman köyleri kalkınma kooperatiflerinin kurulması gerekmektedir (Mülayim 1998).

Ülkemizde ormancılık konusunda faaliyet gösteren kooperatifler, 1988 yılına kadar köy kalkınma kooperatifleri adı altında kurulup işlemekteydiler. Ancak, 1988 yılında 3476 sayılı yasa ile Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan tip ana sözleşmeye göre ormancılık konusunda faaliyet gösteren kooperatifler, tarımsal kalkınma kooperatif tip ana sözleşmesine göre kurulmaya başlamıştır (Mülayim 2006).

Kuruldukları yıllardan itibaren sayıları artan orman kooperatifleri, üst örgütlenmeye giderek önce iller düzeyinde bölge birliklerini ve bölge birlikleri de 1997 yılında üst örgütlenmeye giderek Ankara'da "Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği"ni (OR-KOOP) kurmuşlardır. Orman köylüsünün ekonomik ve sosyal haklarını savunan demokratik bir halk hareketi olan, Merkez Birliğinin faaliyetlerini şöyle sıralayabiliriz; Üretim ve pazarlama, ağaçlandırma, eğitim ve örgütlenme, kırsal kalkınma ve kooperatifçilik faaliyetleridir (Anonim 2008j).

7.2.1.2. Sulama Kooperatifleri

Tarımda su, en önemli girdi kaynaklarından bir tanesi olup, bitki için gerekli nemi temin ederek verimin artmasını, gübrenin dağılımını, üretimin çeşitlenmesini ve birim alandan daha fazla ürün alınmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, kurak yörelerde sulama tesislerinin kurulması çok önemlidir. Eğer, sulama tesisi, bir çok çiftçinin aynı su kaynağından

yararlanmasını sağlıyorsa; her çiftçinin kullanacağı su miktarını belirlemek ve su alma sırasını düzenlemek amacıyla bir sulama kooperatifinin kurulması gereklidir (Mülayim 2006).

Ülkemizde genellikle tarımla ilgili büyük sulama tesislerinin kurulması ve işletilmesi Devlet tarafından yapılmaktadır. Ancak, bazı yörelerde su kapasitesi ve arazi miktarı devletin tesis yapmasına uygun büyüklükte olmamaktadır. Bu durumda yörede kooperatiflerin kurulması daha uygundur (Çıkın ve Karacan 1994).

Ülkemizde sulama kooperatifleri ilk olarak 1962 yılında Eskişehir’de, “Toprak Su Kooperatifi” adı altında kurulmuştur. Daha sonra bu kooperatiflerin adı Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından “Sulama Kooperatif”leri olarak değiştirilmiş ve yeni bir ana sözleşme hazırlanmıştır (Çıkın ve ark., 1994). Bu ana sözleşmeye göre, kooperatifler; “devletçe yaptırılan tesislerden veya yeraltından çıkarılacak suyun tarımda kullanılması ile ilgili tarla içi sulama tesislerini kurar veya mevcut tesisleri işletir ve bakımını yapar” şeklinde görevlendirilmişlerdir (İnan 2008). Mevcut sulama kooperatifleri, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu kapsamında üst örgütlenmeye gitmişler ve 2000 yılında “Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği”ni (TÜSKOOP-BİR) kurmuşlardır (Anonim 2008k). Bugün Merkez Birliği’ne bağlı 12 ilde faaliyet gösteren Bölge Birlikleri mevcut olup, ortaklarına sulama tesisinin kurulmasından bakımına kadar, tüm konularda hizmet vermektedir.

7.2.1.3. Su Ürünleri Kooperatifleri

Üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemiz, yer altı ve yer üstü su kaynakları bakımından oldukça zengin bir su potansiyeline sahiptir. Buna karşılık yıllık su ürünleri üretimi, yıllara göre farklılık gösterse de yaklaşık 550 bin ton civarındadır. Ülkemizde üretilen su ürünlerinin %80’den fazlası insan gıdası olarak tüketilmekte, geriye kalan kısmı ise; balık unu, balık yağı ve diğer amaçlar için kullanılmaktadır (Yunus 2007). Bu durum da gösteriyor ki, ülkemizin su ürünleri üretimi ve tüketimi oldukça düşük seviyelerdedir. Üretimin ve tüketimin bu kadar az olmasının nedenleri; balık avının hava koşullarına bağlı olmasından dolayı riskin yüksek olması, elverişsiz depolama koşulları, örgütlenmemiş bir pazarın olması ve büyük fiyat dalgalanmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda da, hem üreticiler hem de tüketiciler zarar görmektedir. Özellikle kıyı ve iç denizlerde karşılaşılan bu güçlükleri ortadan kaldırmak amacıyla, küçük balıkçıların kooperatifleşme yoluna gitmeleri gerekmektedir (Helm 1976).

Türkiye’de ilk su ürünleri kooperatifi, 11.02.1943 yılında İstanbul’da “Balık Avcıları İstihsal, Kredi, İşletme ve Satış Kooperatifi” adı ile kurulmuştur. Daha sonra 1163 sayılı Kooperatifler Kanunundan yararlanarak üst örgütlenmeye gitmişler ve iller düzeyinde Bölge

Birliklerini kurmuşlardır. 2004 yılı başında Doğu Karadeniz, İstanbul, Çanakkale, Balıkesir, İzmir, Muğla ve Mersin Su Ürünleri Kooperatif Bölge Birlikleri bir araya gelerek Ankara’da kısa adı SÜRKOOP olan “Su Ürünleri Kooperatifleri Merkez Birliği”ni kurmuşlardır (Anonim 2008I).

Su ürünleri kooperatifleri kurulduğu yıldan itibaren ortak sayısı olarak artış göstermiş; 2000 yılında 356 su ürünleri kooperatifi ve 19.265 ortağı, 2005 yılında 413 su ürünleri kooperatifi ve 21.719 ortağı varken, 2008 yılında 522 su ürünleri kooperatifi ve 28.185 ortağa yükselmiştir (Anonim 2006e). Ancak bu artış diğer tarımsal kooperatiflerin artışı kadar gerçekleşmemiştir. Özellikle Merkez Birliği’nin uzun yıllar kurulamamış olması, bu kooperatiflerin diğer tarımsal kooperatifler kadar güçlü bir örgütlenme yapısına sahip olmadığını göstermektedir.

7.2.1.4. Pancar Ekicileri Kooperatifleri

Pancar üreticilerinin kooperatif şeklinde örgütlenmesi, 16-07-1951 tarihinde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin (TŞFAŞ) öncülüğünde gerçekleşmiştir. Şeker fabrikalarının kurulması için gerekli sermayenin oluşumu ve şeker endüstrisinin üretim faaliyetlerini meydana getirmek amacıyla, çiftçi potansiyelinden de yararlanmak üzere pancar üreticileri tarafından pancar ekicileri kooperatifleri kurulmaya başlamıştır (Anonim 2006d). İlk olarak 1951’de Kocaeli, Eskişehir, Turhal, Amasya ve Kütahya’da; 1952’de Akşehir-İlgın, Uşak-Afyon, Alpullu ve Konya’da; 1953’de Kayseri, Burdur-Isparta, Balıkesir-Bursa, Erzincan, Erzurum’da; 1954’te Elazığ ve Malatya’da; 1962’de Ankara’da; 1963’de Kastamonu’da ve 1969’da Dinar’da pancar ekicileri kooperatifleri kurulmuştur. Bu kooperatifler 1972 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’na göre üst örgütlenmeye giderek, “Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği’ni” (PANKOBİRLİK) kurmuşlardır. Pankobirlik’in kurulmasından sonra 1980’de Afyon, 1983’de Muş, 1984’de Ağrı, 1986’da Elbistan, 1990’da Samsun, Çorum ve Ereğli, 1991’de Erciş ve 2000’de Sivas, Yozgat ve Kırşehir pancar ekicileri kooperatifleri kurulmuştur (Özel 2007). Bugün sayıları 31’e ulaşan bu kooperatifler, 64 ili kapsayan geniş bir alanda faaliyet göstermektedirler. Pancar ekicileri kooperatifleri, şeker fabrikalarıyla yakın ilişki ve işbirliği içinde olduklarından kooperatif merkezleri, genellikle bu fabrikaların kuruldukları yerlerde bulunmaktadır (Anonim 2006d).

Pancar ekicileri kooperatifleri, ülkemizde 1953-1956 arası dönemde kurulan 11 özel şeker fabrikasından, 5’nin sermayesine önemli derecede katılmışlardır (Kayseri Fabrikası’nın %88,96’sı, Konya Fabrikası’nın %74,92’si, Amasya Fabrikası’nın %69,45’i, Adapazarı Fabrikası’nın % 34,50’si ve Kütahya Şeker Fabrikası’nın % 25,25’idir) (Hazar 1990). Bugün

ise, ülkemizde pancar şekeri üretiminin %30'unu karşılayan Amasya, Kayseri, Konya ve Çumra şeker fabrikalarının tümüyle sermayesine sahip olup, Adapazarı ve Kütahya şeker fabrikalarında ise hissedar bulunmaktadır (Mülayim, 2006). Pankobirlik'in iştirakleri: TARPAM A.Ş., LIBERTY (Şeker) Sigorta A.Ş., BETA Ziraat Ve Ticaret A.Ş. Pancar Motor San. ve Tic. A.Ş. PANEK A.Ş. Kömür İşletmeleri A.Ş. ve Şekerbank T.A.Ş.'dir (Anonim 2009h).

Pancar ekicileri kooperatifleri, diğer tarım kooperatif türlerine göre sayısal bakımından az olsa da, finansal bakımından oldukça iyi durumdadırlar. Finansal yapı olarak güçlü olan pancar ekicileri kooperatifleri 2000, 2001 ve 2008'de yaşanan ekonomik krizlerinden diğer kooperatif türleri gibi fazla etkilenmemişlerdir. Küreselleşen finans piyasaları sayesinde Konya şeker fabrikası, Çumra şeker fabrikaları ve Kayseri şeker fabrikaları uluslararası sermaye piyasalarından kredi temin ederek ileri teknoloji içeren bir yatırım gerçekleştirmişlerdir (Özel 2007). Ayrıca, pancar ekicileri kooperatifleri bilgi, iletişim ve ulaşım alanında yaşanan teknolojik gelişmelerin sağlamış olduğu tüm avantajları ortaklarının hizmetlerine sunmaktadırlar. Ancak, daha öncede belirtildiği gibi, 2001 yılında çıkarılan 4634 Sayılı Şeker Kanunu ile (Şeker Kanunu Türkiye-Uluslar arası Para Fonu ile olan ilişkiler bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır) nişasta bazlı şeker kotalarının artırılması ve bunun sonucunda pancar kotalarının daraltılması, hem pancar üreticilerini hem de pancar ekicileri kooperatiflerini olumsuz yönde etkilenmiştir.

7.2.1.5. Tarım Kredi Kooperatifleri

Ülkemizde, küçük çiftçilerin sayısı oldukça fazla ve bu çiftçiler yıllık tüketimlerini ancak karşılayabilecek durumdadırlar. Dolayısıyla yeni üretim için genellikle kendi tasarruflarından avans yatırımları olanaksızdır. Tarım Kooperatifleri konusunda da belirtildiği gibi, küçük çiftçiler kredi bulma konusunda güçlük çekmekte ve mağdur duruma düşmektedirler. Bu nedenle küçük çiftçilere en uygun koşullarda kredi sağlayan, tarım kredi kooperatiflerinin ülkemiz için önemli bir yeri bulunmaktadır (Mülayim 2006).

Türkiye'de tarım kredi kooperatiflerinin tarihi, Osmanlı döneminde Mithat Paşa'nın kurmuş olduğu Memleket Sandıklarına kadar gitmektedir. Ancak o yıllarda, Sandıkların işleyişlerindeki bozulmalardan dolayı, sandıklar tamamen kaldırılmış ve yerine 15 Ağustos 1888 tarihinde modern finans kuruluşu olan Ziraat Bankası kurulmuştur. Bundan sonra çiftçilerin kredi gereksinimleri Ziraat Bankası tarafından karşılanmaya başlanmıştır (Anonim 2007e). Daha sonra 1929'da kabul edilen 1470 sayılı Kanun ile tarım kredi kooperatifleri kurulmaya başlamıştır. Kurulan bu kooperatifler, çiftçi ile Ziraat Bankası arasında bir köprü

olmuştur. Ancak, yasada bazı aksaklıklar görülmüş ve aksaklıkların giderilmesi amacıyla, Atatürk'ün de direktifleri ile 1935 yılında 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkartılmıştır (Mülayim 2006). Bu Kanun ile beraber tarımsal kredi ile ilgili konularda faaliyet gösterecek olan tarım kredi kooperatifleri ülkenin her yerinde kurulmaya başlamıştır.

Ülkenin her yerinde kurulan tarım kredi kooperatifleri, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunundan yararlanarak üst örgütlenmeye gitmiş ve önce iller düzeyinde bölge birliklerini ve daha sonra 1977 yılında 16 Bölge Birliğinin üst örgütlenmeye gitmesi sonucu "Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği"ni (TÜRK-KOOP Merkez Birliği) kurmuşlardır (Mülayim 2006).

Tarım Kredi Kooperatiflerinin iştirakleri; Güven Sigorta, Güven Hayat Sigorta, GÜBRETAS, Tareks A.Ş., Elit Gıda Hayvancılık Tarım Petrol Ürünleri Depolama ve Danışmanlık İthalat İhracat Sanayi Tic. A.Ş., Bafay Yağ Un Gıda Tarım ve Makineleri Gübre Sanayi Tic. A.Ş., İmece Prefabrik, TARNET, İmece Plastik, Poyraz Yem'dir. Bu iştirakler; yem, gübre, gıda, pazarlama ve hizmet, plastik, sigorta, tarımsal ilaç, tarım alet ve makine ve lastik sektöründe faaliyet göstermektedirler (Anonim 2007e).

Tarım kredi kooperatifleri, ortaklarına bir yıla kadar işletme kredisi ve üç yıla kadar da yatırım kredisi vermektedir. Ortaklara verilen bu kredi ile; ortakların ürünlerinin üretilmesinden pazarlanmasına kadar geçen sürede, tüm finansman ihtiyaçlarının uygun faiz ve vade seçenekleri ile karşılanması ve onların mali durumlarını güçlendirerek rekabet edebilir düzeye getirilmesi amaçlanmaktadır (Anonim 2007e). Son yıllarda yaşanan bir yandan küresel ısınma bir yandan da küresel kriz nedeniyle ortaklar kooperatiftan aldıkları krediyi geri ödeyemez duruma gelmişlerdir. Bunun üzerine, çiftçi borçlarının yeniden yapılandırılması yoluna gidilmiş ve katlanan borçlar 1/3 oranında azaltılmıştır. Ancak, bu durumdan bazı tarım kredi kooperatifleri zarar etmişlerdir.

7.2.1.6. Tarım Satış Kooperatifleri

Tarım ürünlerinin pazarlanması oldukça masraflı ve uzmanlık gerektiren bir iştir. Özellikle kırsal kesimde dağınık olarak yaşayan ve ekonomik olarak güçsüz durumda olan çiftçiler, açısından pazarlama faaliyeti oldukça zor olmaktadır. Bundan dolayı çiftçiler, ürünlerini aracilar kanalı ile pazarlamaktadır. Üretilen ürünlerin hem çabuk bozulabilen ürünler olması hem de çiftçilerin piyasa konusunda bilgi sahibi olmamalarından dolayı, çiftçiler ürünlerini değer fiyatının altında satmaktadırlar. Diğer taraftan, aracılık kazancının fazla olmasından dolayı tüketici de ürüne daha fazla para ödemektedir. Bu durumdan hem üreticiler hem de tüketiciler zarar görmektedir (İnan 2001). Çiftçiler bu sorunları ortadan

kaldırmak amacıyla pazarlama kooperatifleri şeklinde örgütlenme yoluna gitmelidirler. Pazarlama kooperatifleri, üreticileri bir araya getirerek onların ürünlerini en iyi şekilde değerlendirmekte, üreticileri pazar ve üretim hakkında bilgilendirmekte, tüketicinin ödediği fiyatın fazla kısmını üreticiye dönmesini sağlamakta ve ürün piyasalarını düzenlemektedir (Çıkmın ve Karacan 1994).

Cumhuriyet öncesi kooperatifçilik bölümünde de bahsedildiği gibi, bugünkü tarım satış kooperatiflerinin temeli 27 Mart 1914'de "Aydın İncir Hümayeri Zürra A.Ş." ile atılmıştır. Ancak bu kooperatif beklenen görevi yerine getiremeyince bir süre sonra piyasadan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra, 1935 yılında 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" çıkarılmıştır. Bu Kanuna dayanarak 1937 yılında tarım satış kooperatifleri ve birlikleri kurulmaya başlamıştır. Ancak, 2834 sayılı yasa sadece üst birliklere kadar örgütlenmesini zorunlu kılarken, merkez birliğinin kurulmasına olanak vermemektedir. Böylece tarım satış kooperatifleri 1163 sayılı Kooperatifler Kanunundan yararlanarak üst örgütlenmeye gitmişler ve Ankara'da "Tarım Satış Kooperatifleri Merkez Birliği"ni (TARKO) kurmuşlardır. Ancak TARKO, pazarlama görevi yanında perakendecilik görevini de üstlendiği için 1980 sonrası kapanmış ve bir daha da kurulamamıştır (Mülayim 2006). Tarım Satış Kooperatiflerini 2008 yılı itibariyle; 17 Bölge Birliği, 330 birim kooperatif ortağı ve bunlara bağlı 675.072 üretici ortağı mevcuttur. Bunun yanında ülkemizde, 23 tarım satış kooperatifi de (tütün, bal gibi ürün konularında) herhangi bir birliğe bağlı olmaksızın faaliyet göstermektedir (Anonim 2002a).

Ülkemizde, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, tarım ürünlerinin ticareti ve sanayinde önemli rol oynamaktadırlar. Tarım satış kooperatiflerinin pazar payları; "pamukta %49, incirde %28, kuru üzümde %18, ayçiçeğinde %32, fındıkta %37, gülçiçeğinde %24, yerkıstığında %5, bakliyatda %1, yaş ipek kozasında %20, tiftikte %12, narenciyede %2 ve yumurta da %1 olarak saptanmıştır." (Mülayim 2006).

Tarım Satış Kooperatifleri Bölge Birlikleri ürün alımları ve ürün ticareti dışında, sanayi sektörü içerisinde de faaliyet göstermektedir. Birincil ve bazıları ikincil ve hatta üçüncül işleme tesis ve işletmelere sahiptirler. Bununla birlikte, Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu sıralamasında; "Trakyabirlik 2005 yılında 126., 2006 yılında 118.; Tariş Pamuk ve Yağlı Tohumlar Birliği 2005 yılında 111., 2006 yılında 141.; Marmarabirlik 2005 yılında 475., 2006 yılında 364.; Tariş Üzüm Birliği ise 2006 yılında 439. olarak listeye girmişlerdir" (Anonim 2002a).

Görüldüğü gibi, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Türk tarımı ve sanayisine mevcut ve olası katkıları bulunmaktadır. Ancak, pazar payları dikkate alınırsa Avrupa Birliği

ülkeleri ile karşılaştırıldığında pazar payı bakımından oldukça geride olduğu görülmektedir. Tarım satış kooperatiflerinin ve birliklerinin küresel şirketler ile rekabet edebilmeleri ve piyasadaki pazar paylarını artırabilmeleri için, tüccar gibi faaliyet göstermelerinin sağlanması gerekmektedir.

7.2.2. Tarım Dışı Kooperatifler

7.2.2.1. Tüketim Kooperatifleri

Ekonomik ve sosyal hayatın gelişmesi, teknolojinin piyasaya devamlı yeni ürünler arz etmesi, işletmelerin çoğalması gibi faktörler malların ve hizmetlerin çeşitliliğini arttırmıştır. Böylece, tüketiciler alternatifler arasında tercih yapabilecek duruma gelmişlerdir. Ancak, üretici ile tüketici arasında yer alan aracılardan var olması, tüketicilerin vermiş olduğu paranın karşılığını değer miktar ve kalitede almadıkları görülmektedir. Böylece gereksiz aracılardan ortadan kaldırmak veya aracılık kazancını en aza indirmek, tüketicinin daha ucuz ve daha sağlıklı malları satın almasını sağlamak ve onların haklarını korumak amacıyla tüketicilerin tüketim kooperatifleri şeklinde örgütlenmeleri gerekmektedir (Özçelik 1997).

Ülkemizde tüketicilerin tüketim kooperatifi içerisinde örgütlenmeleri üç dönemde gerçekleşmektedir (Mülayim 2006);

1. İkinci Meşrutiyet Dönemi (1912/13)
2. Mütareke Dönemi (1921/22)
3. Cumhuriyet Dönemi ve Sonraki Dönem (1924/25'den günümüze kadar)

Bunlardan ilk iki girişim başarısızlıkla sonuçlanırken, Cumhuriyet döneminde gerçekleşen tüketim kooperatifçiliği günümüze kadar devam eden bir hareketin başlangıcını oluşturmuştur (Mülayim 2006).

Ülkemizde, ilk tüketim kooperatifi 1913 yılında İstanbul Çırçır'da kurulmuş ve daha sonra sayıları giderek artmaya başlamıştır. Ancak kurulan bu tüketim kooperatifleri, savaş zamanında resmi bir dairenin erzak dağıtma görevini yüklenmeleri ve savaş sonrasında da korumadan yoksun bırakılmaları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Anonim 2007d).

Tüketim kooperatifçiliğinin ikinci denemesi, 1921 yılında İstanbul'da "Memurlar Erzak Kooperatifi" adıyla kurulan memurlar tüketim kooperatfidir. Kooperatif, İstanbul'da ki memurların geçim sıkıntısı çekmeleri üzerine kurulmuş ve kuruldukları ilk günlerde başarılı olmuşlardır. Ancak bu kooperatifler, hem yönetmeliklerindeki boşluk hem de gıda maddeleri satmalarından dolayı başarısız olmuşlardır.

Tüketim kooperatifçiliğinin üçüncü denemesi ise, 1925 yılında "Ankara Memurlar İstihlak Kooperatifi" adıyla kurulan tüketim kooperatfidir. Bu dönemden sonra tüketim

kooperatifçiliği hareketi yayılmaya başlamış ve bugünkü tüketim kooperatifçiliğinin temelini oluşturmuştur (Çıkin ve Karacan 1994).

1950-1960 yılları arasında hükümetin ilgisizliği nedeniyle tüketim kooperatifçiliği hareketi çok durgun bir dönem yaşamıştır. Ancak, 1969 yılında çıkarılan 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun bu kooperatifleri de kapsamına alması ile, tüketim kooperatifleri gelişmeye başlamıştır (Eroğlu 1997). Tüketim kooperatifleri, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunundan yararlanarak önce 1992’de Bölge Birliklerini, daha sonra 1994’de Ankara’da “Tüketim Kooperatifleri Merkez Birliği”ni kurmuşlardır (Mülayim 2006). Ancak Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri, Merkez Birliği’nin finansman sorunu yaşamasına neden olmuş ve Ankara’daki bürosu kapanmıştır. Şuan, Merkez Birliği’nin büro faaliyetleri İstanbul’da ki Bölge Birliği tarafından yürütülmektedir.

Ülkemizde tüketim kooperatifçiliği, çok fazla gelişme gösterememiştir. Bunun nedeni, ülkemizde çoğunlukla tarıma dayalı küçük aile işletmelerinin var olması tüketim kooperatiflerinin gelişimini etkilemektedir. Çünkü, küçük köylü işletmeleri ya kendi tüketimlerini karşılayacak kadar üretim yapmakta ya da ürettikleri ürünlerin az bir kısmını yerel pazarlarda satmaktadırlar. Bundan dolayı, tüketim kooperatifleri içerisinde örgütlenme ihtiyacı duymamaktadırlar. Oysa ki, ülkemizde aracılık kazancı oldukça fazladır. Pek çok malda tüketicinin ödediği fiyatın sadece %20-25’i üreticiye gitmekte, %75-80’ini ise aracılara kalmaktadır (Mülayim 2006). Bu durumdan, hem üreticiler hem de tüketiciler zarar görmektedir. Ülkemizde ki aracılık kazancını azaltmak için, tüketim kooperatifleri ile üretim kooperatiflerinin “Kooperatifler Arası İşbirliği İlkesi”nden yararlanarak birlikte hareket etmeleri sağlanmalıdır.

Ülkemizdeki tüketim kooperatiflerini tehdit eden diğer bir unsur da, çok uluslu şirketler ve süper marketlerin varlığıdır. Çoğunlukla işyeri düzeyinde örgütlenen tüketim kooperatifleri, işyerindeki mağazalarında ana ihtiyaç maddelerini piyasa fiyatına yakın ya da daha da pahalıya satmaktadırlar. Albenisi ve fiyat avantajı daha fazla olan çok uluslu şirketler ve süper marketler karşısında tüketim kooperatiflerinin rekabet şansları az olmaktadır (Anonim 2002c). Bunun yanında, 13.06.2006 tarihinde TBMM’de kabul edilen 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu’nun Muafiyetler başlıklı 4. maddesi (k) bendi “Tüketim” kooperatiflerini muafiyet kapsamı dışında bırakmıştır (Anonim 2009o). Bu durum, tüketim kooperatiflerinin küresel şirketler karşısında rekabet şanslarını düşürmüştür.

7.2.2.2. Konut Kooperatifleri

Konut kooperatifleri, dar ve orta gelirli kişilerin konut gereksinimlerini olabildiğince ucuz bir fiyatla karşılamak amacıyla kurulan kooperatiflerdir (Mülayim, 2006). Türkiye’de konut kooperatifçiliği, 19 yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Ancak, gerçek anlamda konut kooperatifçiliği denilince Cumhuriyet döneminde kurulan konut kooperatifleri akla gelmektedir. İlk konut kooperatifi 1934 yılında Ankara’da Bahçelievler Yapı Kooperatifi adı altında evi olmayan memurları ve benzer durumdaki vatandaşları konut sahibi yapmak amacıyla kurulmuştur (Hazar 1990). 1934 yılında başlayan konut kooperatifçiliği yıllar itibariyle sayısal gelişme göstermiş olup, bugün 10.520 kooperatife sahiptir.

Ülke genelinde ve özellikle büyük şehirlerde giderek artan konut açığının kapatılmasını ve kooperatif yaklaşımı ile kurulan örgütlerin aktif olarak devreye sokulmasını sağlamak amacıyla, 1985 yılında 14 Bölge Birliği’nin üst örgütlenmeye gitmesi sonucu “Türkiye Yapı Kooperatifleri Merkez Birliği” (TÜRK-KONUT) kurulmuştur. TÜRKONUT’un, bugün 15 bölge birliği, 1.347 kooperatifi ve 200.000 ortağı bulunmaktadır. Konut kooperatiflerinin ikinci Merkez Birliği, 1988 yılında kısa adı Türk-Kent olan “Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği” kurulmuştur. Türk-Kent’in, bugün 28 Bölge Birliği ve 615 kooperatifi mevcuttur (Mülayim 2006).

2006 yılında çıkarılan 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu’nun Muafiyetler başlıklı 4. maddesi (k) bendinde “Tüketim” ve “Taşımacılık” kooperatiflerinin Kurumlar Vergisi muafiyetinden yararlanma imkanı tamamen ortadan kaldırılırken yapı kooperatifleri için de özel şartlar getirilmiştir. Yeni Kanun’da yapılan değişikliğin gerekçesinde; kooperatiflerde üyelerin meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarının, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma ile sağlanmasının esas olduğu vurgulanarak, kooperatif görüntüsü altında yürütülen ticari faaliyetlerin vergilendirme kapsamı dışına çıkmasını önlemek, özellikle günümüzde yapı kooperatifi adı altında faaliyet gösteren ancak, gerçekte “Yap-Sat İnşaat” faaliyetinde bulunarak haksız rekabete ve vergi kaybına yol açan ve kooperatifçilikten beklenen sosyal amaçlarla örtüşmeyecek şekilde faaliyet gösteren oluşumların da vergilendirilmesinin amaçlanmasıdır (Anonim 2009o). Bu durum yapı kooperatiflerinin gelişebilmesi haksız rekabetin ortadan kaldırılması açısından oldukça önemlidir. Ancak, TOKİ’lerin varlığı yapı kooperatiflerinin önünü tıkamaktadır. Hükümet her şeyi özelleştirirken konut yapımını devletleştirmektedir. TOKİ’nin mevcut uygulamaları Türkiye’nin konut sorununu çözemeyeceği gibi kuruluş amacına da aykırıdır. TOKİ’nin görevi konut yapımcısı her kuruluşu konut üretim sürecine sokmaktır. Ancak, kendisi üretim sürecine girmektedir. Konut yapı kooperatifleri hükümetin konut yapımı politikasını TOKİ ile yürütmesi ve kooperatiflerin

arsa ihtiyaçlarına sahip çıkmaması sonucu birçok konut yapan proje birliklerinin devre dışı kalmasına yol açmıştır (Anonim 2007f). Ülkemizdeki konut sorunu ancak konut kooperatifleri ile giderilebilir. Bunun için devletin konut kooperatiflerine destek vermesi gerekmektedir.

7.2.2.3. Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri

Yeni işletme kurmak veya işletmesini büyütmek isteyen küçük bir esnaf, ticari bankalara maddi güvence veremediği için, doğrudan doğruya kredi alamamaktadır. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için, küçük esnafların kooperatifleşme yoluna gitmeleri gerekmektedir (Çıkın ve Karacan 1994). Böylece, esnaf sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatifleri, ortakları olan küçük esnaf adına ticari bankalara kefil olur ve uygun koşullarda ve düşük maliyetlerde krediyi ortaklarına sağlayabilirler (Hazar 1990).

Ülkemizde, ilk esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatifi 1951 yılında Ankara'da kurulmuştur. 1951 yılında kurulan bu kooperatiflerin sayıları gittikçe artmış ve birim kooperatiflerin üst örgütlenmeye gitmesi sonucu 1954 yılında Ankara'da "Esnaf Kefalet Kooperatifleri Birliği" kurulmuştur. Ancak Birlik, kendisinden beklenen görevleri yerine getirememiş ve kapanmıştır. Esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatifleri, 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun çıkması ile gerçek anlamda üst örgütlenmeye gitmişler ve 1970 yılında Ankara'da "Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği"ni (TESKOMB) kurmuşlardır (Mülayim 2006).

Ülkemizde kurulan esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatifleri, yabancı ülkelerde olduğu gibi ortaklarına doğrudan doğruya kredi vermemektedirler. Ortaklarının ihtiyacı olan krediyi, T.C. Halk Bankası'na kefil olmak koşulu ile ortaklarına sağlamaktadırlar (Mülayim 2006). Bu kooperatiflerin yaklaşık %10'u; ortaklarına verdikleri kredilerin %30'unu öz kaynaklardan ve %70'ini Halk Bankasından karşılamaktadır, %90'ı ise; ortaklarına kullandırdıkları kredilerin %100'ünü Halk Bankası'ndan temin etmektedirler.

Küreselleşme, esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatiflerini bir yandan olumlu etkilerken diğer yandan da olumsuz etkilemektedir. Örneğin; teknolojinin gelişmesi kooperatif ortaklarının daha yeni teknolojiler kullanmasını, iletişimin daha kolay ve daha hızlı olmasını, kooperatifler tarafından ortaklara verilen hizmetin kalitesinin artmasını sağlamıştır. Ancak, son yıllarda yaşanan krizler ise kooperatif ortaklarının zarar etmesine hatta bazı esnafın iflas etmesine neden olmuştur. Ayakta kalan çoğu esnaf, kooperatiftan aldığı kredileri geri ödeyemez duruma gelmişlerdir. Bu durum, bazı esnaf ve kefalet kooperatiflerini de olumsuz etkilemiştir.

7.2.2.6. Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri

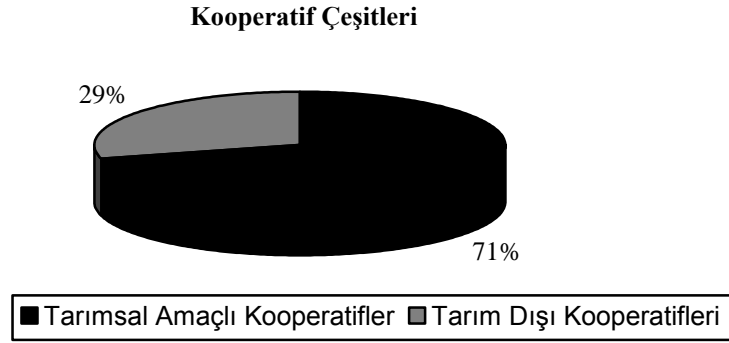
Motorlu taşıyıcılar kooperatifleri, taşıyıcılığı fiilen meslek edinen kişiler (minibüsçüler, taksiciler, otobüsçüler, kamyoncular, deniz motorcuları gibi) tarafından kurulmaktadır. Bu kooperatiflerin amaçları; ortaklarının taşıma hizmetlerini pazarlamak ve ortaklarının ihtiyacı olan her türlü araç, gereç ve makineyi imal ve tedarik etmek, çalışma alanları ile ilgili konuda yardımlarda bulunmak, ortakların kredi ihtiyacını karşılamak, diğer kooperatiflerle işbirliği yapmak, sigorta ihtiyaçlarına aracılık yapmak, ortaklar ve personel için yardım fonları oluşturmak ve konu ile ilgili eğitim, yayın ve araştırma faaliyetlerinde bulunmaktır (Hazan 1990).

Motorlu taşıyıcılar kooperatiflerinde, tabandan gelen bir kooperatifçilik anlayışı söz konusudur. 1960'lı yıllarda kurulmaya başlayan bu kooperatiflerin sayıları 1980'de 1.067'ye, 1990'da 1.994'e, 2003'de 4.565'e ve 2008'de 5.356'ya yükselmiştir. 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununa göre kurulan Motorlu Taşıyıcılar Kooperatiflerinin bu gün 18 Bölge Birliği ve 1 Merkez Birliği bulunmaktadır (Anonim 2007f). Bu kooperatifler sayısal olarak gelişme göstermelerine ve üst örgütlerini tamamlamalarına rağmen, finansman bakımından yetersiz durumdadırlar. Bir yandan finansman yetersizliği bir yandan da 2006 yılında çıkarılan 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun Muafiyetler başlıklı 4. maddesi (k) bendi gereğince muafiyet kapsamı dışında bırakılmaları, bu kooperatiflerin özel işletmeler karşısında rekabet gücünü düşürmektedir.

8. KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE'DEKİ KOOPERATİF ÜST ÖRGÜTLERİNİ ETKİLEMESİNE İLİŞKİN BULGULAR

8.1. Kooperatif Üst Örgütlerinin (Bölge Birliklerinin) Kooperatif Çeşitlerine Göre Dağılımları

Araştırma kapsamında incelenen Bölge Birliklerinin kooperatif çeşitleri Şekil 8.1'de verilmiştir. Görüldüğü gibi, Bölge Birliklerinin %70,7'si tarımsal amaçlı kooperatiflerden, %29,3'ü tarım dışı kooperatiflerden oluşmaktadır. Bu durum, ülkemizdeki tarım kooperatiflerinin tarım dışı kooperatiflerine göre, sayısal olarak daha fazla geliştiğini anlaşılmaktadır.

Şekil 8.1. Bölge Birliklerinin Kooperatif Çeşitleri

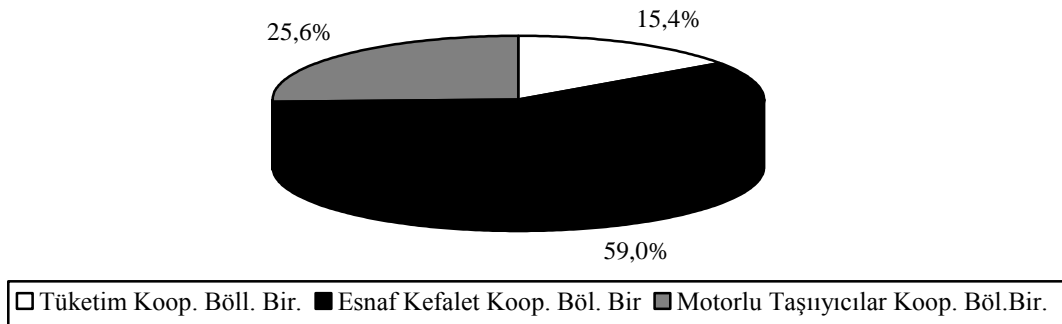
Tarımsal amaçlı kooperatif birlikleri içerisinde en büyük payı %19,1 ile hayvancılık kooperatifleri bölge birlikleri (Hay-Koop Bölge Birlikleri) alırken, en az payı %4,2 ile çay ekicileri istihsal ve satış kooperatifleri bölge birlikleri (Çay-Koop Bölge Birlikleri) almaktadır (Çizelge 8.1.). Çay ekicileri istihsal ve satış kooperatifleri bölge birliklerinin diğer kooperatif çeşitlerine göre daha az olmasının nedeni; Türkiye'de çay ürününün Rize ili ve çevresinde yetiştiriliyor olması, bu kooperatiflerin sadece bu yörede kurulmuş olmasıdır.

Çizelge 8.1. Tarımsal Amaçlı Kooperatif Birliklerinin Çeşitlerine Göre Dağılımları (%)

Tarımsal Amaçlı Kooperatifler	Oran(%)
Hay-Koop	19,1
Köy-Koop	14,8
Orman	15,9
Tarım kredi	13,7
Sulama	8,5
Su Ürünleri	8,4
Çay-Koop	4,2
T.Satış Koop.	14,3
Toplam	100,0

Tarım dışı kooperatiflerinin %59'unu esnaf kredi ve kefalet kooperatifleri bölge birlikleri, %25,6'sını motorlu taşıyıcılar kooperatifleri bölge birlikleri ve %15,4'ünü tüketim kooperatifleri bölge birlikleri oluşturmaktadır (Şekil 8.2). Tüketim kooperatiflerinin sayıca bu kadar az olmasının nedeni; ülkemizdeki tüketicilerin kooperatifleşme bilincinin yetersiz olması ve tüketim kooperatiflerinin finansman yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Tarım Dışı Kooperatif Bölge Birlikleri

Şekil 8.2. Tarım Dışı Kooperatif Birliklerinin Çeşitleri

8.2. Kooperatif Yöneticileri ve Çalışanların Sosyo-Ekonomik Nitelikleri

Kooperatif yöneticilerinin ve çalışanlarının sosyo-ekonomik nitelikleri olan yaş, cinsiyet, eğitim durumları, icra ettikleri görevleri ve çalışma süreleri bu başlık altında ele alınmaktadır.

8.2.1. Yaş

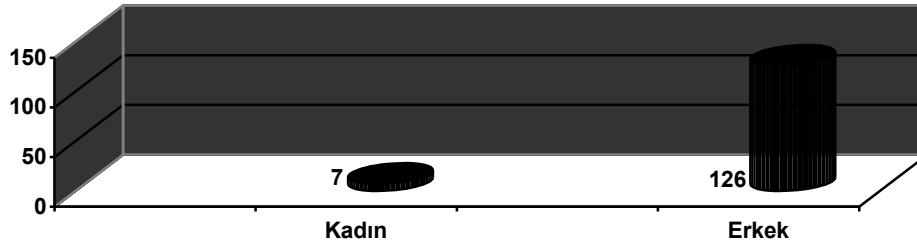
Araştırmaya konu olan tarım ve tarım dışı kooperatif üst örgütlerinde ortak ve çalışanların %40'ı 41-50 yaş grubunda; %25'i 31-40 yaş grubunda; %23,4'ü 51-60 yaş grubundadır (Çizelge 8.2.). Ankete katılanların %50'sinden fazlasını 31-50 yaş grubunun oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, her iki kooperatif çeşidinde de alınan kararların uygulanması, yaşanan sorunların daha çabuk atlatılması, kooperatif faaliyetlerinin daha hızlı gerçekleşmesi ve teknolojiye ayak uydurulması açısından oldukça önemlidir.

Çizelge 8.2. Ankete Katılan Ortak ve Çalışanların Yaşlarına Göre Dağılımları (%)

Yıl	Oran (%)
20-30 yaş	6,1
31-40 yaş	25,0
41-50 yaş	40,0
51-60 yaş	23,4
61 - + yaş	6,1
Toplam	100,0

8.2.2. Cinsiyet

Ankete katılan ortak ve çalışanların cinsiyeti dağılımları Şekil 8.3'de verilmiştir. Ankete katılan 133 kişiden; 126'sı (%94,7) erkeklerden, 7'si (%5,3) ise kadınlardan oluşmaktadır. Türkiye'de çalışan kadın sayısının ve kadın kooperatiflerinin artış gösterdiği günümüzde, araştırmaya konu olan bölge birliklerinde istihdam edilen kadın sayısının oldukça az olduğu gözlenmiştir.

Şekil 8.3. Ankete Katılan Ortak ve Çalışanların Cinsiyeti

8.2.3. Eğitim durumu

Kooperatife ortak ve kooperatifte çalışanların eğitim durumları incelendiğinde, katılımcıların %37,6'sı lise mezunu, %31,6'sı lisans mezunu, %16,5'i ilköğretim mezunu, %10,5'i ön lisans mezunu ve %2,3'ü yüksek lisans mezunudur (Çizelge 8.3). Görüldüğü gibi, ankete katılanların yarısından fazlasını ön lisans ve lisans mezunu oluşturmaktadır. Bu durum ankete katılanların eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Çizelge 8.3. Ankete Katılan Ortak ve Çalışanların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı (%)

Eğitim durumu	Oran (%)
İlköğretim	16,5
Lise	37,6
Ön Lisans	12,0
Lisans	31,6
Yüksek Lisans	2,3
	100,0

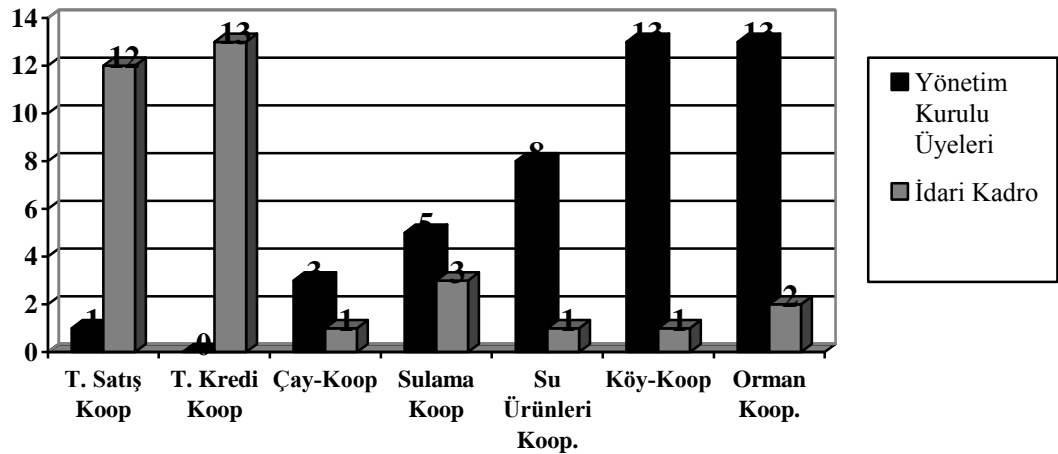
8.2.4. Görevleri

Ankete katılanların kooperatifteki görevlerine göre dağılımları Çizelge 8.4'de verilmiştir. Tüm kooperatiflerin ortalaması dikkate alındığında %51,9'unu başkan, %34,6'sını müdür ve %13,6'sını müdür yardımcısı, başkan yardımcısı, yönetim kurulu üyeleri ve diğer grubu (Ziraat mühendis, şef ve memur) oluşturmaktadır.

Çizelge 8.4. Ankete Katılanların Kooperatifteki Görevlerine Göre Dağılımı (%)

Kooperatifteki Görevi	Tüm Kooperatifler (%)	Tarım Kooperatifleri (%)	Tarım Dışı Kooperatifler (%)
Başkan	51,9	56,4	41,0
Başkan yardımcısı	1,5	1,1	2,6
Yönetim kurulu üyesi	2,3	1,1	5,1
Müdür	34,6	28,7	48,7
Müdür yardımcısı	5,3	7,4	-
Diğer (.....)	4,5	5,3	2,6
Toplam	100,0	100,0	100,0

Şekil 8.4'e göre, genelde tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri bölge birliklerinde görev yapanların idari kadrodan; diğer tarım kooperatifleri bölge birliklerinin ise başkan, başkan yardımcısı ve yönetim kurulu üyelerinden oluştuğu gözlenmiştir. Bunun nedeni, tarım satış ve tarım kredi kooperatiflerinin diğer tarım kooperatiflerine göre daha büyük ölçekli yapıda olması ve yıllarca devlet yardımlarından dolayı finansman olanaklarının daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 8.4. Tarım Kooperatiflerinde Çalışanların ve Ortakların Kooperatifteki Görevleri

8.2.5. Çalışma Süreleri

Ankete katılanların kooperatife ortak olma ve kooperatifte çalışma sürelerine ilişkin dağılımları Çizelge 8.5’de verilmiştir. Tüm kooperatif ortalaması dikkate alındığında, ankete katılanların %47,4’ü 1-10 yıl arasında; %30,3’ü 11-20 yıl arasında; %18,4’ü 21-30 yıl arasında ve %4,6’sı 31-50 yıl arasında kooperatife ortak oldukları ve kooperatifte çalıştıkları gözlenmiştir. Kooperatife ortak olma ve kooperatifte çalışma süreleri kooperatif çeşitlerine göre incelendiğinde; tarım kooperatiflerinin %52,6’sı 1-10 yıl arasında iken, tarım dışı kooperatiflerde bu oran %34,2’dir. Öte yandan tarım dışı kooperatiflerin %47,4’ünde çalışma ve ortak olma süresi 11-20 yıl arasında iken, bu oran tarım kooperatiflerinde %23,2’dir. Buna göre, tarım dışı kooperatiflerde ankete katılanların kooperatifte çalışma ve ortak olma süreleri, tarım kooperatiflerine göre daha uzundur. Bu durum, kooperatif hakkında geleceğe yönelik kararlar verilmesi açısından önem arz etmektedir.

Çizelge 8.5. Ankete Katılanların Kooperatife Ortak Olma ve Kooperatifte Çalışma Sürelerine İlişkin Dağılımları (%)

Yıl	Tüm Kooperatifler (%)	Tarım Kooperatifleri (%)	Tarım Dışı Kooperatifler (%)
1-10 Yıl	47,4	52,6	34,2
11-20 Yıl	30,3	23,2	47,4
21-30 Yıl	18,4	18,9	15,8
31-+	4,6	5,3	2,6
Toplam	100,0	100,0	100,0

8.3. Bölge Birliklerinde Kooperatifçilik İlkelerinin Uygulanmasına İlişkin Analiz

Araştırma kapsamında kooperatifçilik ilkelerinin, kooperatif üst örgütlerinde uygulanıp uygulanmadığını incelemek için 5’li likert ölçeğinden yararlanılmıştır (5:Tam olarak uygulanıyor, 1:Hiç uygulanmıyor). Çizelgenin değerlendirilmesi ortalamaların yorumlanması ile yapılır. Eğer ortalama 3’ün üzerinde bir değer çıkarsa sonuç olumlu, 3’ün altında bir değer çıkarsa sonuç olumsuz yorumlanır.

Analiz sonuçlarına göre oluşturulan Çizelge 8.6’da kooperatifçilik ilkelerinin kooperatiflerde uygulanmaları, uygulanmalarının ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir.

Çizelge 8.6. Kooperatifçilik İlkelerini Uygulamalarına İlişkin Betimsel İstatistik

Kooperatif İlkeleri	Tam Olarak Uygulanıyor	Uygulanıyor	Kısmen Uygulanıyor	Çok Az Uygulanıyor	Hiç Uygulanmıyor	$\bar{X}$	Standart Sapma
	fi	Fi	Fi	Fi	fi		
	% fi	% fi	% fi	% fi	% fi		
Gönüllü ve Serbest Giriş	86	35	3	7	-	4,53	0,788
	65,6	26,7	2,3	5,3	-		
Demokratik Ortak Kontrolü	75	42	6	7	1	4,40	0865
	57,3	31,6	4,5	5,3	0,8		
Ortağın Ekonomik Katılımı	56	52	10	13	1	4,13	0,976
	42,1	39,1	7,5	9,8	0,8		
Özerklik ve Bağımsızlık	60	46	10	12	3	4,13	1,048
	45,8	35,1	7,6	9,2	2,3		
Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme	38	68	9	15	1	3,97	0944
	29,0	51,9	6,9	11,5	0,8		
Kooperatifler Arası İşbirliği	52	59	8	13	-	4,14	0,914
	39,4	44,7	6,1	9,8	-		
Toplumsal Sorumluluk	46	56	19	9	1	4,05	0,919
	35,1	42,7	14,5	6,9	0,8		

Anket sonuçlarına göre, kooperatifçilik ilkeleri ankete konu olan tüm kooperatiflerde uygulanmaktadır. Ancak, ortalama ve standart sapmalarına göre değerlendirildiğinde, en çok uygulanan ilkenin 4,53 ortalama ile “Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi” olduğu görülmektedir. Buna karşılık, olumlu olarak bakılan ancak en az ağırlığının olduğu ilke 3,97 ortalama ile “Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi”dir.

Bilgin ve Şaban (2008) yaptıkları çalışmalarında “Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi”nin kooperatiflerde uygulanma yetersizliğini ortaya koymak amacıyla, kooperatif bilinci konusunda 1950’de yabancı bir uzman olan Colombain tarafından hazırlanan rapordan yararlanmışlardır. Colombain, raporunda tarım satış kooperatifleri hakkındaki düşüncelerini

şöyle belirtmiştir; “çiftçi bu teşkilatları, mahsulleri için asgari fiyat temin etmek maksadıyla hükümet tarafından kurulmuş bir nevi sigorta olduğuna inanır. Fakat tüccar tarafından bir parça fazla fiyat teklifi karşısında kendini serbest kabul ederek bu serbestliği kullanır ve bilmeden kendi kooperatifini ihmal eder. Ne mevzuat ne de eğitim, kooperatifin sermayeler birliği değil, bir insanlar birliği olduğu fikri yerleştirememiştir”. Araştırma sırasında da gözlemlenmiştir ki, ortakların kooperatifini bu şekilde ihmal etmeleri sadece tarım satış kooperatiflerinde değil, üretim ve pazarlama işi ile uğraşan tüm kooperatiflerde gerçekleşmektedir. Bu da, yeterli ürün alamayan kooperatif işletmenin kapasitesinin altında çalışmasına ve ileriye dönük olarak zarar etmesine neden olmaktadır. Böylece ortaklar, kısa zamanda kârlı çıksalar da uzun zamanda zarar edeceklerdir. Bu durum, kooperatifçilik bilincinin oluşmamasından yani “Eğitim Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi”nin uygulanma yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Kooperatifçilik bilincinin ortaklarda oluşması için, üst örgütler tarafından birim kooperatif ortaklarına kooperatifçilik eğitimi verilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, 2005 yılında “Tarım Reformu Uygulama Projesi” (ARİP) kırsal kalkınma alt bileşenlerinden olan, “Çiftçi Örgütlerinin Kurumsal Güçlendirilmesi Projesi” (IRFO) yürürlüğe konmuştur (Anonim 2009). Bunun yanında, kooperatif çalışanlarına ve halka yönelik de eğitim verilmesi gerekmektedir.

Kooperatif yöneticilerine ve kooperatif çalışanlarına verilecek eğitimin amacı; kooperatife rehberlik edebilmek için, yönetimden sorumlu kişilerin yetiştirilmesinin sağlanması ve halka yönelik verilecek eğitimin amacı ise, kooperatifçiliğin gerçek anlamda halka tanıtılması, halkın kooperatifçiliği benimsemesinin sağlanması, kooperatifçilik genel kültürünün halka verilmesi, kooperatifçilik fikrinin yaygınlaştırılması ve kooperatifçiliğin ülke kalkınmasına ne gibi katkılar yapabileceğinin anlatılması şeklinde olmalıdır. Kooperatiflerin bu faaliyetleri gerçekleştirebilmeleri için, bir fon kurmaları gerekmektedir (Çıkmın ve Karacan 1994). Bu amaçla, 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun 94. maddesinde kooperatifçiliği tanıtmak, eğitim ve organizasyonlarında yol göstermek, öğütleriyle yönetim ve faaliyetlerine yardımda bulunmak gibi hizmetler için kooperatiflerin yıllık bilançolarına göre hasıl olan müspet gelir gider farkının %1’i ilgili bakanlık emrinde bir fona yatırılması öngörülmüştür. Ancak, kooperatiflerin yıllık gelir gider olumlu farklarının %1’inin eğitim araştırma ve yayın faaliyetlerinde kullanılmak üzere “Türkiye Milli Kooperatifler Birliği”ne yatırılması gerekmektedir (Anonim 2007f).

8.4. Bölge Birliklerinde Karşılaşılan Temel Sorunlar

Bölge Birliklerinde karşılaşılan temel sorunların önem sırasına göre dağılımları Çizelge 8.7’de verilmiştir. Öngörülen sorunların sıralamasında ağırlıklı ortalama puanlar etkili olmuştur. Bu puanların hesaplanmasında; en önemli sorun için en yüksek katsayı, en önemsiz görülen sorun için de en düşük katsayı verilmiştir. Anketlere verilen cevaplar ışığında her bir sorun için elde edilen frekanslar kendisine ait katsayı ile çapılarak ağırlıklı puan elde edilmiştir. Elde edilen puan sorun sayısına bölünerek ortalama puanlara ulaşılmıştır.

Tüm kooperatifler incelendiğinde kooperatiflerin temel sorunu “Finansman” olarak görülmektedir. Bunu “Mevzuat” ve “Ortakların İlgisizliği” izlemektedir. Yönetimden kaynaklanan yetersizlikler ise önemsiz sorun olarak görülmektedir.

Düzenleyici Etki Analizi çalışmaları çerçevesinde, kooperatifçilik sektörüne yönelik problemlerin tespiti ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi amacı ile kooperatif üst kuruluşları (Bölge Birliklere) ile 17/01/2008-01/03/2008 tarihleri arasında yapılan anket çalışmasında da “Finansman” sorunu en önemli sorun olarak görülmüştür.

Çizelge 8.7. Bölge Birliklerinde Karşılaşılan Temel Sorunların Önem Sırasına Göre Dağılımları

Karşılaşılan sorunlar	Tüm Kooperatifler		Tarımsal amaçlı Kooperatifler		Tarım Dışı Kooperatifler	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
Finansman	1	111,71	1	81,9	1	31,1
Mevzuat	2	80,29	3	57,6	2	25,9
Ortakların İlgisizliği	3	75,00	2	59,3	3	19,8
Eğitim ve Araştırma Yapılmaması	4	53,71	4	43,4	4	15,5
Rekabet Yetersizliği	5	45,43	5	39,4	6	11,5
Üst Örgütlenme	6	34,43	6	28,6	7	10,1
Yönetim Yetersizliği	7	30,43	7	24,8	5	13,5

Bölge Birliklerinde karşılan sorunların önem sırasına göre dağılımları kooperatif çeşitlerine göre ayrı ayrı incelendiğinde, tarım dışı kooperatiflerde karşılan sorunlar; birinci sırada “finansman” sorunu, ikinci sırada “mevzuat” sorunu ve üçüncü sırada “ortakların ilgisizliği” gelmekte olup, en önemsiz olarak gördükleri sorun ise “üst örgütlenme” sorunudur. Tarım kooperatiflerinde ise, birinci sırada “finansman” sorunu, ikinci sırada “ortakların ilgisizliği” ve üçüncü sırada “mevzuat sorunu” gelmektedir. En önemsiz sorun olarak “yönetim yetersizliği” görülmektedir. Tarım satış kooperatiflerinin önemli

sorunlarından bir tanesi ulusal düzeyde üst örgütlerinin olmamasıdır. Buna rağmen üst örgütlenme sorunu, 13 tarım satış kooperatifinden 9'u tarafından yanıtlanmazken, diğer 3'ü bu sorunu 4 ve 5. sıraya koymuşlardır. Bu durum tarım satış kooperatifleri yöneticilerinin, üst örgütlenmenin yararlarını bilmediklerini göstermektedir. Oysa ki, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin kendisinden beklenen görevleri yerine getirebilmesi ancak, Merkez Birliklerinin kurulması ile gerçekleştirilebilir.

Ülkemizdeki kooperatiflerin etkin bir şekilde çalışabilmeleri ve küreselleşmenin yarattığı fırsatlardan yararlanıp tehditlerini en aza indirmeyi gerçekleştirebilmek için, kooperatiflerin bu sorunları bir an önce çözümlene yoluna gitmesi gerekmektedir.

8.5. Bölge Birliklerinde Karşılaşılan Temel Sorunların Nedenleri

Bölge Birliklerinde karşılaşılan temel sorunların kaynağının önem sırasına göre dağılımları Çizelge 8.8'de verilmiştir. Tüm kooperatiflerde karşılaşılan sorunların nedenleri incelendiğinde “finansman yetersizliği” en önemli neden olarak görülmektedir. Bunu sırasıyla, “mevzuat yetersizliği ve karmaşıklığı”, “devletin kooperatifçiliğin gelişimini desteklememesi” izlemektedir. Tarım dışı kooperatiflerde de sorunların nedenleri aynı sırada gerçekleşirken, tarımsal amaçlı kooperatiflerde “devletin kooperatifçiliğin gelişimini desteklememesi” 2. sırada yer alan neden olarak belirtilmiştir. Bunda, devletin yıllardan beri tarım kooperatiflerine olan bakış açısı etkili olmaktadır. Kooperatifçiliğe siyasetin karıştırılması ve hükümetlerin izledikleri popülist politikalar nedeniyle, kooperatifçiliğin “Ortağın Demokratik Yönetimi” ve “Özerklik ve Bağımsızlık” ilkelerinin zedelenmesine neden olmaktadır. Özellikle yıllarca devlet güdümünde olan tarım satış ve tarım kredi (tarım kredi kooperatifleri 1995 yılında çıkarılan 553 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile oldukça demokratikleşmişlerdir) kooperatiflerine hükümet tarafından kooperatifçilik ve işletmecilikten anlamayan kişiler atanmış ve bunun sonucunda kooperatifçiliğin gelişimi engellenmiştir. Anayasada belirtilmesine rağmen, devletin kooperatifçiliği destekleyen politikaları yoktur. Beş yıllık kalkınma plan ve programlarında, tarımla ilgili oluşturulan yasalarda örgütlenmenin ve kooperatiflerin önemi belirtilse de, uygulamada kooperatifçilik politikası olarak ortaya çıkmamaktadır. Oysa Avrupa Birliği ülkelerinde kooperatifler gibi demokratik, özerk ve bağımsız örgütler kendilerine has karakteristikleri korunarak her açıdan desteklenmektedirler (İnan 2008). Devlet kooperatiflerin gelişimini engellememeli tersine kuruluşundan gelişimine kadar geçen süre içerisinde onlara destek vermelidir. Ancak devlet, kooperatiflerin “Ortağın Demokratik Yönetim İlkesi”ni ve “Özerklik ve Bağımsızlık İlkesi”ni zedeledikten destek vermelidir.

Çizelge 8.8. Bölge Birliklerinde Karşılaşılan Temel Sorunların Kaynağının Önem Sırasına Göre Dağılımları

Karşılaşılan sorunlar	Genel		Tarımsal amaçlı Kooperatifler		Tarım Dışı Kooperatifler	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
Öz Sermaye ve Kredi Olanaklarının Yetersizliği	1	98,38	1	71,6	1	26,8
Mevzuat Yetersizliği ve Karmaşıklığı	2	81,50	3	58,6	2	22,9
Devletin Kooperatifçiliğin Gelişimini Desteklememesi	3	81,25	2	59,5	3	21,8
Ortaklarda Örgütlenme Bilincinin Olmaması	4	72,50	4	52,6	4	19,9
Eğitim Yapılmaması	5	48,00	5	34,6	5	13,4
Yönetimin Profesyonel Anlayışa Sahip Olmaması	6	43,38	6	30,8	6	12,6
Ortakların Yönetime Katılmaması	7	38,63	7	28,6	7	10,0
Diğer (.....)	8	1,88	8	2,1	8	0,0

Kooperatifler ekonomik işletmeler olup, faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla finansmana ihtiyaç duyarlar. Ancak, gerek öz kaynaklarının yetersizliği gerek kredi olanaklarının yetersizliği nedeniyle finansman sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Kooperatiflerin öz kaynaklarının yetersizliği; ortakların düşük ortaklık payı yüklenmeleri, yüklenmiş oldukları bu düşük ortaklık paylarını bile tam olarak ödememeleri ve kooperatiflerde sermaye birikimini özendirici unsurların sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Kooperatiflerin kredi olanaklarının yetersizliği ise; kooperatifleri yeterli krediyle destekleyecek ve böylece kredi gereksinimlerini karşılayacak özel bir finansman kuruluşlarının olmaması ve finansman kuruluşları vasıtası ile mevduat kabul edememeleridir. Finansman sorununun çözümü için; ortaklık paylarının yasanın ön gördüğü oranlarda artırılması ve ödenmeyen ortaklık paylarının ödenmesi için ortaklara eğitim verilmesi, yönetim ve finansmanına kooperatiflerin ve üst örgütlerinin sahip olacağı bir “Kooperatifler Bankası”nın kurulması gerekmektedir (Mülayim 2006).

Kooperatif üst örgütlerinde yaşanan diğer önemli bir sorun mevzuat yetersizliği ve karmaşıklığıdır. Ülkemizde kooperatifçiliği düzenleyen yasalar yetersiz, karışık ve önemli bir kısmı ise antidemokratiktir. 1935 yılında 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ve 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” çıkarılmıştır. Bu yıldan itibaren tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri devlet güdümlü kooperatifçiliği öngören bu iki özel

yasaya göre kurulup işlemişlerdir. Ancak yasalarda demokratikleşme yönünde bazı değişiklikler yapılmıştır. Tarım kredi kooperatiflerinde 1972 yılında çıkarılan 1581 sayılı Yasa ile devlet güdümü kısmen kaldırılmış ve daha sonra 1995 yılında 1581 sayılı yasada 553 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) de yapılan bazı değişikliklerle oldukça demokratikleşmişlerdir. Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri ise, devlet güdümü 2000 yılında çıkartılan 4572 sayılı Yasa ile oldukça azaltılmıştır. Ancak yasayla oluşturulan Yeniden Yapılandırma Kurulu nedeniyle tümünden ortadan kaldırılmamıştır. Ancak eskiye göre devlet güdümü biraz daha azaltılmıştır. Ülkemizde tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri dışındaki tarım ve tarım dışı kooperatifler 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı Yasaya göre demokratik kooperatifler olarak kurulup işlemektedirler. Bütün bu değişik yasalardan dolayı, ülkemizde “devlet güdümlü” ve “demokratik” olmak üzere iki farklı tip kooperatif gelişmektedir. Bu durum, karışıklıklara neden olmaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de tarım ve tarım dışı tüm kooperatiflerin tek bir demokratik Kooperatifler Yasasına göre kurulup işlemesi gerekmektedir. Bu amaçla 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun demokratik yapısına dokunulmadan kooperatifçilik ilkelerini içerecek biçimde düzenlenmesi gerekmektedir (Mülayim 2006).

8.6. Küreselleşme Sürecinin Bölge Birlik Faaliyetlerini Etkileme Düzeyi

Küreselleşme sürecinin Bölge Birlik faaliyetlerini etkilemesinin önem sırasına göre dağılımları Çizelge 8.9’da verilmiştir. Küreselleşme sürecinden en çok etkilenen faaliyet “finansman bulma ve finansmanı yönetme” olmuştur. Kooperatifin yaşamını sürdürebilmesi bakımından önem arz eden finansman tedariki gelecekte de kooperatiflerin en çok sıkıntı duyacakları konular arasındadır. Bunu sırasıyla pazarlama, üretim, yönetim ve denetim faaliyetleri izlemektedir.

Çizelge 8.9. Küreselleşme Sürecinin Bölge Birlik Faaliyetlerini Etkilemesinin Önem Sırasına Göre Dağılımları

Kooperatiflerin faaliyetleri	Genel		Tarımsal amaçlı Kooperatifler		Tarım Dışı Kooperatifler	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
Finansman	1	104,67	1	73,2	1	42,8
Pazarlama	2	75,17	2	59,7	2	21,8
Üretim	3	55,50	3	45,7	3	14,5
Yönetim	4	35,83	4	26,8	4	13,3
Denetim	5	24,17	5	18,3	5	9,5
Diğer (.....)	6	3,33	6	0,5	6	3,8

8.7. Bölge Birliklerinin Başarısını Etkileyen Faktörler

Bölge Birliklerinin başarısını etkileyen faktörler Şekil 8.10’da verilmiştir. Kooperatiflerin başarısını etkileyen çok sayıda faktör olmasına karşılık, en olumsuz etkileyen faktör %42,1 ile “finansman yetersizliği”dir. Bunu sırasıyla “devlet politikaları”, “kooperatifin rekabete açık olmaması”, “özel şirketlerin sıkı rekabeti”, “küreselleşme” ve “yeniliklerin izlenemeyişi” izlemektedir.

Çizelge 8.10. Bölge Birliklerinin Başarısını Etkileyen Faktörlere Göre Dağılımları (%)

Etkileyen Faktör	Oran (%)
Finansman yetersizliği	42,1
Devlet politikaları	36,8
Kooperatifin rekabete açık olmaması	6,8
Özel Şirketlerin sıkı rekabeti	5,3
Küreselleşme	4,5
Yeniliklerin izlenemeyişi	4,5
Toplam	100,0

Kooperatifler, hem kuruluşları sırasında hem de kurulduktan sonra faaliyetlerini gerçekleştirebilmek, büyüyüp, gelişebilmek için finansmana ihtiyaç duyarlar. Ancak, kooperatifçilik hareketi çok küçük birimlerin hakim olduğu fakir kesimlerin bünyesinde

doğduğundan, yatırım ve işletme sermayeleri az ve yetersizdir (Çıkın ve Karacan 1994). Bu nedenle finansman yetersizliği, kooperatifin başarısını olumsuz etkilemektedir. Kooperatiflerin başarısını etkileyen ikinci faktör olan devlet politikaları ise, hükümetten hükümete farklılık göstermektedir. Zaman zaman kooperatifçilik, hükümet programlarında ağırlıklı olabilirken, kimi zaman fazla önemli bulunmamaktadır. Devlet ile kooperatifler arasındaki ilişkiler istikrarlı olmadığından, kooperatif hareketin gidişatında büyük inişler çıkışlar görülmektedir. Devletin kooperatiflerle olan ilişkileri; birim kooperatiflerin işlerini düzenlemek, yönlendirmek ve kontrol etmek olmayıp, eğitim programlarının sürdürülmesi, finansman kaynaklarının kurulup geliştirilmesi ve kooperatif üst örgütlerinin gelişimini sağlayıcı tedbirlerin alınması ve yasal düzenlemelerin yapılması şeklinde olmalıdır (Çıkın ve Karacan 1994).

8.8. Kooperatif Üst Örgütlerinde Küreselleşmenin Optimum Kullanımı

Küreselleşmenin olumsuzluklarını en aza indirip, küreselleşmeden en fazla fayda sağlamak için yapılması gerekenlerin önem sırasına göre dağılımları Çizelge 8.11’de verilmiştir.

Çizelge 8.11. Kooperatif Üst Örgütlerinde Küreselleşmenin Optimum Kullanımının Önem Sırasına Göre Dağılımları

	Genel		Tarımsal Amaçlı Kooperatifler		Tarım Dışı Kooperatifler	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
Kooperatif bankasının kurulması	1	83,67	1	60,0	2	33,0
Kooperatifleri koruyan mevzuat değişikliği yapılmalı	2	81,17	2	57,5	1	34,3
Üst örgütlenmeye gidilmelidir	3	71,67	3	51,2	4	22,5
Profesyonel yöneticiler çalıştırmalı	4	66,67	4	48,8	3	25,2
Dikey bütünleşme	5	42,50	5	30,8	5	18,7
Diğer (.....)	6	1,50	6	0,5	6	1,3

Çizelge 8.11’e göre, küreselleşmenin avantajlarından kooperatiflerin daha iyi yararlanabilmesi için “kooperatifler bankasının kurulması” gerektiği görüşü birinci sırada yer almaktadır. Finansman sorunuyla doğrudan ilgisi olan bu görüşün gerçekleşmesi, kooperatiflerin en önemli sorunun büyük ölçüde çözülebileceği anlamına gelmektedir. Anketi yanıtlayanlar küreselleşmeden yararlanılması için gerekli olan ikinci şartın “mevzuat

değişikliğinin yapılması” gerektiğini ve üçüncü sırada da “üst örgütlenmeye gidilmesi”nin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum, hem kooperatifler bankasının kurulması için gereken şartların sağlanması ve hem de küreselleşmenin sakıncalarının en aza indirilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak bu sayede kooperatifler, küresel şirketler ile rekabet edebilir, pazar paylarını artırabilir ve ortaklarına daha iyi hizmetler sunabilirler.

8.9. Kooperatifçilik ve Küreselleşme Tanımlarının Ortak ve Çalışanların Eğitim Düzeylerinden Bağımsızlığının Testi

Ankete katılanların kooperatif ve küreselleşme tanımını bilip bilmeme durumlarının eğitim düzeylerinden bağımsızlığını, ki-kare bağımsızlık testi ile test edilmiştir. Ancak, analizde teorik frekanslar arasında 5'den küçük değerlere rastlanmıştır. Sonuçların doğru yorumlanabilmesi amacıyla sınıfların birleştirilmesi uygun görülmüş ve ön lisans, lisans ve yüksek lisans olan seçenekler birleştirilerek “üniversite mezunu” olarak belirtilmiştir.

Çizelge 8.12'ye göre, $P > 0.05$ olduğundan H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Yani, ankete katılanların eğitim seviyeleri kooperatif tanımını bilip bilmeme durumlarından bağımsızdır. Kooperatif tanımını; ilk ve orta öğretim mezunlarının %77'si, lise mezunlarının %80'i ve üniversite mezunlarının %91'i doğru olarak yanıtlamışlardır. Bir başka deyişle, katılımcıların eğitim düzeyi ne olursa olsun kooperatif tanımını bilmektedirler. Bu durum bölge birlikleri açısından olumlu karşılanmaktadır.

Çizelge 8.12. Ankete Katılanların Kooperatif Tanımını Bilip Bilmeme Durumlarının Eğitim Düzeylerinden Bağımsızlığının Çapraz Tablosu

Kooperatif Tanımı	Eğitim Durumları			Toplam	χ^2	SD	P
	İlk ve Orta Öğretim	Lise	Üniversite				
Kooperatif Tanımını Bilme Durumu	17	40	56	113	4,216	2	,121
Oran (%)	12,8%	30,1%	42,1%	85,0%			
Kooperatif Tanımını Bilmeme Durumu	5	10	5	20			
Oran (%)	3,8%	7,5%	3,8%	15,0%			
Toplam	22	50	61	133			
Oran (%)	16,5%	37,6%	45,9%	100,0%			

Ankete katılanların küreselleşme tanımını bilip bilmeme durumlarının eğitim düzeylerinden bağımsızlığının testi Çizelge 8.13’de verilmiştir. Görüldüğü gibi, $P>0.05$ olarak gerçekleşmiş olup, H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Çizelge 8.13. Ankete Katılanların Küreselleşme Tanımını Bilip Bilmeme Durumlarının Eğitim Düzeylerinden Bağımsızlığının Testi

Küreselleşme Tanımı	Eğitim Durumları			Toplam	χ^2	SD	P
	İlk ve Orta Öğretim	Lise	Üniversite				
Küreselleşme Tanımını Bilme Durumu	13	41	45	99	4,240	2	,120
Oran (%)	9,8%	30,8%	33,8%	74,4%			
Küreselleşme Tanımını Bilmeme Durumu	9	9	16	34			
Oran (%)	6,8%	6,8%	12,0%	25,6%			
Toplam	22	50	61	133			
Oran (%)	16,5%	37,6%	45,9%	100,0%			

Yani, ankete katılanların eğitim seviyeleri küreselleşme tanımını bilip bilmeme durumlarından bağımsızdır. Her bir eğitim düzeyinde, katılımcıların %50’sinden fazlası (ilk ve orta öğretim mezunlarının %59’u, lise mezunlarının %82’si ve üniversite mezunlarının %73’ü) küreselleşme tanımını doğru olarak yanıtlanmıştır. Bu durum, ankete katılanların küreselleşme ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlarda daha bilinçli olduklarını göstermektedir.

8.10. Küresel Şirketlerin Kooperatiflerin Pazar Paylarını Düşürmesine İlişkin Görüşlerin Tarım ve Tarım Dışı Kooperatif Çeşidinden Bağımsızlığının Testi

Küresel şirketlerin tarım ve tarım dışı kooperatiflerin pazar payını düşürmedeki etkisi, ki-kare bağımsızlık testi ile analiz edilmiştir. Ancak, analizde teorik frekanslar arasında 5’den küçük değerlere rastlanmış ve sonuçların doğru yorumlanabilmesi amacıyla sınıfların birleştirilmesi uygun görülmüştür. Böylece, “hiç katılmıyorum” seçeneği ile “katılmıyorum” seçeneği birleştirilmiştir.

Çizelge 8.14’de görüldüğü gibi, $P>0.05$ olduğundan H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Buna göre, küresel şirketlerin kooperatifin pazar payını etkilemesi kooperatif çeşidinden

bağımsızdır. Küresel şirketlerin kooperatiflerin pazar payını düşürme etkisi tarım ve tarım dışı kooperatiflerde aynıdır.

Çizelge 8.14. Küresel Şirketlerin Kooperatifin Pazar Payına Etkisinin Kooperatif Çeşidinden Bağımsızlığının Testi

	Kooperatif Çeşidi		Toplam	χ^2	SD	P
	Tarımsal Amaçlı	Tarım Dışı				
Katılmıyorum	13	5	18	,280	3	,964
Oran (%)	9,8%	3,8%	13,5%			
Kararsızım	13	6	19			
Oran (%)	9,8%	4,5%	14,3%			
Katılıyorum	47	18	65			
Oran (%)	35,3%	13,5%	48,9%			
Tamamen katılıyorum	21	10	31			
Oran (%)	15,8%	7,5%	23,3%			
Toplam	94	39	133			
Oran (%)	70,7%	29,3%	100,0%			

8.11. Küresel Isınmanın Kooperatif Faaliyetlerini Etkilenmesine İlişkin Görüşlerin Tarım ve Tarım Dışı Kooperatif Çeşidinden Bağımsızlığının Testi

Küresel ısınmanın kooperatif faaliyetlerini etkilemesine ilişkin görüşlerin kooperatif çeşidinden bağımsızlığının testi Çizelge 8.15’de verilmiştir. Görüldüğü gibi, $P < 0,05$ olduğundan H_0 hipotezi red edilmektedir. Buna göre, kooperatif çeşidi ile küresel ısınmanın kooperatifin faaliyetlerini olumsuz etkilemesinin birbirinden bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır. Ankete katılan tarım kooperatifleri bölge birlikleri genelde küresel ısınmadan dolayı, ortakların ürünlerinin 2007 ve 2008 yıllarında önceki yıllara göre daha az ürün aldıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla, bölge birliklerinin finansman, üretim ve pazarlama faaliyetleri olumsuz etkilenmiştir. Bunun üzerine bazı bölgelerdeki tarım kooperatifleri bölge birlikleri, tarımsal faaliyetlerde %80 seviyesinde su tasarrufu sağlayan ve üründe 2 kat verim

artışı gerçekleştiren damlama sulama yöntemini ortakların kullanımına sunmaya başlamışlardır.

Çizelge 8.15. Küresel Isınmanın Kooperatif Faaliyetlerini Etkilemesine İlişkin Görüşlerin Kooperatif Çeşidinden Bağımsızlığının Testi

	Kooperatif Çeşidi		Toplam	χ^2	SD	P
	Tarımsal Amaçlı	Tarım Dışı				
Kararsızım	10	10	20	6,590	2	,037
Oran (%)	7,6%	7,6%	15,3%			
Katılıyorum	46	18	64			
Oran (%)	35,1%	13,7%	48,9%			
Tamamen Katılıyorum	38	9	47			
Oran (%)	29,0%	6,9%	35,9%			
Toplam	94	37	131			
Oran (%)	71,8%	28,2%	100,0%			

8.12. Küreselleşmenin Tarım ve Tarım Dışı Kooperatifler Üzerindeki Etkileri

Bu başlık altında küreselleşmenin tarım ve tarım dışı kooperatifler üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin kooperatif çeşidine göre bir farklılık gösterip göstermediği t testi ile test edilmiştir.

8.12.1. Küreselleşmenin Etkilerinin Kooperatif Çeşitlerine Göre Farklılığının t Testi

Küreselleşmenin etkilerinin kooperatif çeşitlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız örnek t-testi uygulanmıştır. Bu analizlerin sonuçları Çizelge 8.17’de verilmiştir.

Ho: Kooperatif çeşidine göre küreselleşmenin kooperatifler üzerindeki etkilerinde farklılık yoktur

H1: Kooperatif çeşidine göre küreselleşmenin kooperatifler üzerindeki etkilerinde farklılık vardır

Çizelge 8.16. Kooperatif Çeşidine Göre Küreselleşmenin Kooperatifler Üzerindeki Etkilerine İlişkin Betimsel İstatistikleri

	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata
Küreselleşme ile tüketicilerin zevk ve tercihlerinin birbirlerine yaklaşmış olması, kooperatifin faaliyetlerini kolaylaştırması	94	3,06	1,003	,103
	39	3,59	,910	,146
Teknolojideki ilerlemeler kooperatifin daha etkin kaynak kullanmasına ve verimliliğinin artmasına neden olmuştur	94	3,83	,900	,093
	39	3,97	,843	,135
Kooperatifimiz, yönetsel ve ekonomik bağımsızlığı nedeniyle küresel dünyadaki aktif rekabetle baş edebilir	94	2,93	1,211	,125
	39	2,95	1,123	,180
Küreselleşme süreci içerisinde yeniliklerin izlenmesi, benimsenmesi ve uygulanması	94	3,21	,902	,093
	39	3,33	1,009	,162
Finansın küreselleşmesi ile kooperatifin yabancı kredi bulma olanağının artması	94	2,50	1,124	,116
	39	3,05	1,050	,168
Ticaretin küreselleşmesi, kooperatifimizin ulusal ve uluslararası pazarlara açılmasına neden olmuştur	94	2,66	1,240	,128
	39	2,95	,944	,151
Küresel ekonomiden dolayı piyasada daha ucuz ithal ürünlerin olması, kooperatifimizin rekabetini düşürmüştür	94	3,83	1,170	,121
	39	4,08	,739	,118
2000 ve 2001 krizlerinden dolayı kooperatifin finansman sorunu yaşaması	94	4,14	,899	,093
	39	4,51	,721	,115
2008 krizi nedeniyle ortaklar ortaklık paylarını ödemediği için güçlük çekmektedir. Bu durum kooperatifimizin öz kaynaklarını olumsuz etkilemektedir	94	4,32	,845	,087
	39	4,36	,628	,101

Çizelge 8.17. “t” Testi

	T Testi			Standart Hata Farkı	Karar
	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık Düzeyi	Ortalama Farkı		
Küreselleşme ile tüketicilerin zevk ve tercihlerinin birbirlerine yakınlaşmış olması, kooperatifin faaliyetlerini kolaylaştırması	,131	,005	-,526	,186	Ho Red
	77,938	,004	-,526	,179	
Teknolojideki ilerlemeler kooperatiflerin daha etkin kaynak kullanmasına ve verimliliğinin artmasına neden olmuştur	131	,392	-,145	,168	Ho Kabul
	75,551	,380	-,145	,164	
Kooperatifimiz, yönetsel ve ekonomik bağımsızlığı nedeniyle küresel dünyadaki aktif rekabetle baş edebilir	131	,918	-,023	,226	Ho Kabul
	76,303	,916	-,023	,219	
Küreselleşme süreci içerisinde yeniliklerin izlenmesi, benimsenmesi ve uygulanması	131	,499	-,121	,178	Ho Kabul
	64,522	,520	-,121	,186	
Finansın küreselleşmesi, kooperatifimizin yabancı kredi bulma olanağını arttırmıştır	131	,010	-,551	,210	Ho Red
	75,728	,009	-,551	,204	
Ticaretin küreselleşmesi, kooperatifimizin ulusal ve uluslar arası pazarlara açılmasına neden olmuştur	131	,194	-,289	,221	Ho Kabul
	92,498	,148	-,289	,198	
Küresel ekonomiden dolayı piyasada daha ucuz ithal ürünlerin olması, kooperatifimizin rekabetini düşürmüştür	131	,224	-,247	,202	Ho Kabul
	109,624	,147	-,247	,169	
2000 ve 2001 krizleri kooperatifimizin finansman sorunu yaşamasına neden olmuştur	131	,022	-,375	,162	Ho Red
	87,937	,013	-,375	,148	
2008 krizi nedeniyle ortaklar ortaklık paylarını ödemede güçlük çekmektedir. Bu durum kooperatifimizin öz kaynaklarını olumsuz etkilemektedir	131	,791	-,040	,150	Ho Kabul
	94,749	,765	-,040	,133	

Çizelge 8.17'e göre, koyu olarak gösterilen Ho hipotezleri $P < 0,05$ olduğundan red edilmektedir. Yani, küreselleşmenin tarım ve tarım dışı kooperatifler üzerindeki etkileri bu hipotezlere göre farklıdır.

Reddedilen ilk hipotez, "küreselleşme ile tüketicilerin zevk ve tercihlerinin birbirlerine yakınlaşmış olması, kooperatifin faaliyetlerini kolaylaştırması" şeklindedir. Grup istatistikleri tablosundaki tarım ve tarım dışı kooperatiflere ait ortalamaların farklı olması da hipotezlerin reddedilmesinin nedenidir. Böylece, kooperatif çeşidine göre görüşler farklılık arz etmektedir.

Finansın küreselleşmesi ile kooperatifin yabancı kredi bulma olanağının artmasına gelince grup istatistikleri tablosunda görülmektedir. Ortalamalardan da görüldüğü gibi, tarım dışı kooperatifler tarım kooperatiflerine göre daha fazla yabancı kredi kaynağı kullanmışlardır. Tarım kooperatiflerinde ise, ankete katılanların yarısına yakın kısmı genelde kendi öz kaynaklarını kullandıklarını yabancı kaynağa ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin, bazı illerimizdeki tarım kredi kooperatifleri bölge birlikleri ortaklarına geçmişte %70 kendi öz kaynaklarından kredi kullandırırken, bugün %100'ünü kendi öz kaynaklarından sağladıklarını belirtmişlerdir.

"2000 ve 2001 krizlerinin kooperatifin finansman sorunu yaşamasına" ilişkin tarım ve tarım dışı kooperatif çeşitlerine göre farklılık bulunmaktadır. Bu farklılık tarım dışı kooperatiflerden kaynaklanmaktadır. Tarım dışı kooperatifler, genelde yabancı kredi kullandıklarından dolayı, kriz zamanında aldıkları krediyi ödemede zorluk çekmişlerdir. Özellikle, esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatiflerini olumsuz etkilemiştir. Halk bankası tarafından bu kesime verilen krediler durma noktasına gelmiştir. Ciddi ekonomik kriz kooperatiflerde istihdam edilen yüzlerce personelin işsiz kalmasına neden olmuştur (Anonim 2001).

8.12.2. Küreselleşmenin Etkilerinin Tarım Kooperatif Çeşitlerine Göre Farklılığının Testi

Küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerinin tarım kooperatifleri bölge birliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır (Çizelge 8.18). Tarım kooperatif çeşitleri; tarım kredi kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri, sulama kooperatifleri, su ürünleri kooperatifleri, çay ekicileri istihsal ve satış kooperatifleri, hayvancılık kooperatifleri, köy kalkınma kooperatifleri, orman kooperatifleridir.

Ho: Tarım kooperatiflerine göre küreselleşmenin etkilerinde farklılık yoktur

H1: Tarım kooperatiflerine göre küreselleşmenin etkilerinde farklılık vardır

Analiz sonucu %95 güven aralığında tarım kooperatifleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Küreselleşme, genelde tüm tarım kooperatiflerini bir taraftan olumlu etkilerken diğer taraftan da olumsuz etkilemektedir. Örneğin teknolojinin gelişmesi, genelde tarım kooperatifleri bölge birliklerini olumlu etkilemiş; kooperatif işletmede verimliliğin artmasına, hem ortaklar hem de personel arasında iletişimin daha kolay ve daha hızlı olmasına, ortaklara verilen hizmetin kalitesinin artmasına neden olmuştur. Ancak, bir yandan son yıllarda yaşanan finansal krizler bir yandan da ülkemize gelen yabancı sermaye yatırımları çoğu kooperatifin üretimini, satışlarını, rekabet şanslarını düşürmüştür. Bazı kooperatifler kapanma durumuna gelmiş, bazıları ise iflas edip kapanmıştır (Örnek; Kayısı Birlik, Taskobirlik gibi).

Çizelge 8.18. Tarım Kooperatiflerine Göre Küreselleşmenin Etkilerine İlişkin Farklılığının Tek Yönlü Varyans Analizi

Küreselleşmenin Olumlu ve Olumsuz etkileri	F Değeri	Anlamlılık Düzeyi	Karar
Küreselleşme ile tüketicilerin zevk ve tercihlerinin birbirlerine yakınlaşmış olması, kooperatifimizin faaliyetlerini kolaylaştırmıştır	,721	,655	Ho Kabul
Teknolojideki ilerlemeler kooperatiflerin daha etkin kaynak kullanmasına ve verimliliğinin artmasına neden olması	1,744	,109	Ho Kabul
Kooperatifimiz, yönetsel ve ekonomik bağımsızlığı nedeniyle küresel dünyadaki aktif rekabetle baş edebilir	,450	,867	Ho Kabul
Küreselleşme süreci içerisinde yeniliklerin izlenmesi, benimsenmesi ve uygulanması	1,029	,417	Ho Kabul
Finansın küreselleşmesi, kooperatifimizin yabancı kredi bulma olanağını arttırmıştır	,707	,666	Ho Kabul
Ticaretin küreselleşmesi, kooperatifimizin ulusal ve uluslar arası pazarlara açılmasına neden olmuştur	1,706	,118	Ho Kabul
Küresel ekonomiden dolayı piyasada daha ucuz ithal ürünlerin olması, kooperatifimizin rekabetini düşürmüştür	1,736	,111	Ho Kabul
2000 ve 2001 krizleri kooperatifimizin finansman sorunu yaşamasına neden olmuştur	,726	,650	Ho Kabul
2008 krizi nedeniyle ortaklar ortaklık paylarını ödemediği için kooperatifimizde güçlük çekmektedir. Bu durum kooperatifimizin öz kaynaklarını olumsuz etkilemektedir	1,494	,180	Ho Kabul

8.12.2. Küreselleşmenin Etkilerinin Tarım Dışı Kooperatif Çeşitlerine Göre Farklılığının Testi

Küreselleşmenin etkilerinin tarım dışı kooperatiflerine göre farklılığı Çizelge 8.19’da verilmiştir. Görüldüğü gibi, “Küreselleşme süreci içerisinde yeniliklerin izlenmesi, benimsenmesi ve uygulanması” %95 güven aralığında tarım dışı kooperatifleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($P < 0,05$ olduğundan H_0 hipotezi red). Bu farkın hangi kooperatif türünden kaynaklandığını tespit etmek için “Tukey HSD” testi sonuçlarından yararlanılmıştır. Tarım dışı kooperatif çeşitleri; tüketim kooperatifleri, esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatifleri, motorlu taşıyıcılar kooperatifleridir.

H_0 : Tarım dışı kooperatiflerine göre küreselleşmenin etkilerinde farklılık yoktur

H_1 : Tarım dışı kooperatiflerine göre küreselleşmenin etkilerinde farklılık vardır

Çizelge 8.19. Tarım Dışı Kooperatiflerine Göre Küreselleşmenin Etkilerine İlişkin Farklılığının Tek Yönlü Varyans Analizi

Küreselleşmenin Olumlu ve Olumsuz etkileri	F Değeri	Anlamlılık Düzeyi	Karar
Küreselleşme ile tüketicilerin zevk ve tercihlerinin birbirlerine yakınlaşmış olması, kooperatifimizin faaliyetlerini kolaylaştırmıştır	,879	,424	Ho Kabul
Teknolojideki ilerlemeler kooperatiflerin daha etkin kaynak kullanmasına ve verimliliğinin artmasına neden olmuştur	1,344	,274	Ho Kabul
Kooperatifimiz, yönetsel ve ekonomik bağımsızlığı nedeniyle küresel dünyadaki aktif rekabetle baş edebilir	1,370	,267	Ho Kabul
Küreselleşme süreci içerisinde yeniliklerin izlenmesi, benimsenmesi ve uygulanması	4,679	,016	Ho Red
Finansın küreselleşmesi, kooperatifimizin yabancı kredi bulma olanağını arttırmıştır	1,824	,176	Ho Kabul
Ticaretin küreselleşmesi, kooperatifimizin ulusal ve uluslar arası pazarlara açılmasına neden olmuştur	2,078	,140	Ho Kabul
Küresel ekonomiden dolayı piyasada daha ucuz ithal ürünlerin olması, kooperatifimizin rekabetini düşürmüştür	,477	,625	Ho Kabul
2000 ve 2001 krizleri kooperatifimizin finansman sorunu yaşamasına neden olmuştur	,004	,996	Ho Kabul
2008 krizi nedeniyle ortaklar ortaklık paylarını ödemediği için güçlük çekmektedir. Bu durum kooperatifimizin öz kaynaklarını olumsuz etkilemektedir	1,181	,319	Ho Kabul

Çizelge 8.20. Grup İstatistikleri

Küreselleşmenin Etkisi	Tarım Dışı Kooperatif Türü	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata
Küreselleşme süreci içerisinde kooperatifler yeni ürün fikirleri edinmişlerdir	Tüketim	6	3,83	,408	,167
	Esnaf Kefalet	23	2,96	1,022	,213
	Motorlu Taşıyıcılar	10	3,90	,876	,277
	Total	39	3,33	1,009	,162

Çizelge 8.21. Tukey HSD Testi

Dependent Variable	(I) tarimdişi	(J) tarimdişi	Ortalama Farklar	Std. Hata	Anlamlılık Düzeyi	
x_21	Tüketim	Esnaf Kefalet	,877	,423	,110	
		Motorlu Taşıyıcılar	-,067	,477	,989	
		Esnaf Kefalet	-,877	,423	,110	
	Esnaf Kefalet	Motorlu Taşıyıcılar	-,943*	,350	,028	
		Motorlu Taşıyıcılar	Tüketim	,067	,477	,989
			Esnaf Kefalet	,943*	,350	,028

Tukey HSD testi sonucunda motorlu taşıyıcılar kooperatifleri bölge birlikleri, esnaf kredi ve kefalet kooperatifleri bölge birliklerine göre küreselleşme süreci içerisinde daha fazla yenilikleri takip etmiş ve bu yenilikleri benimseyerek uygulamaya geçmiştir. Örneğin, motorlu taşıyıcılar kooperatifleri bölge birlikleri daha konforlu yeni araçları ve taşınacak ürününün bozulmaması amacıyla soğuk hava depolu araçları ortaklarının hizmetine sunmuştur.

8.13. Küreselleşmenin Kooperatifçilik Hareketi Üzerine Etkisinin Faktör Analiziyle Değerlendirilmesi

Küreselleşmenin Türkiye'deki tarım ve tarım dışı kooperatiflere olumlu ve olumsuz etkilerinin değerlendirildiği bu bölümde faktör analizinden yararlanılmıştır.

Başlangıçta 21 yargıdan oluşan ölçeğin güvenilirliği test edilmiş ve Cronbach's Alpha değeri 0,699 bulunmuştur. Aynı ölçeğe faktör analizi uygulanmış ve KMO değeri 0,664 olarak belirlenmiştir. Ancak yapılan güvenilirlik analizinde belirli yargıların ölçek dışında bırakılmasıyla ölçeğin güvenilirliğinin artacağından yargı sayısında azaltmaya gidilmiştir. Her bir aşamada alfa değerlerinin hesaplanması ve faktör analizi uygulanması tekrarlanmıştır. Daha sonra KMO değerleri, açıklanan toplam varyans, faktör yükleri, korelasyon matrisi birlikte incelenerek ölçek büyüklüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Analiz sonunda elde edilen varyans oranları ne kadar büyükse faktör yapısı da o kadar güçlü olmaktadır. Bu düzeyin sosyal alanlarda %40 ile %60 arasında olması yeterli kabul edilmektedir (Karagöz ve Kösterelioğlu 2008).

Buna göre başlangıçta 21 olan yargı sayısı 12'ye düşürülmüştür. Çizelge 8.22.'de incelenen verilerin içsel tutarlılığını ölçmek amacıyla kullanılan güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha değeri 0,797 bulunmuştur. Bu oranının 1'e yakın olması kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu anlamına gelmektedir.

Çizelge 8.22. Güvenilirlik İstatistikleri

Cronbach's Alpha	N
,797	12

Faktörlerin analize uygunluğu KMO ve Barlett's testi ile test edilmiştir. KMO değeri 0,788 gibi yüksek bir değer bulunmuştur. Bu değer 0,50'den büyük olması verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında korelasyonun olduğunu gösteren Barlett testi, Çizelge 8.23'de görüldüğü gibi anlamlıdır (Sig.0,000).

Çizelge 8.23. KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluk Ölçüsü		,788
Bartlett's Test of Sphericity	Yaklaşık Ki-Kare	348,175
	Df	66
	Sig.	,000

Açıklanan toplam varyansa bakıldığında I. faktör grubu toplam varyansın %16,709'unu, II. faktör grubu %16,014'ünü, III. faktör grubu %14,829'unu, IV. faktör grubu %12,795'ini olmak üzere 4 faktör grubunun toplam varyansı %60,347'sini açıkladığı görülmektedir (Çizelge 8.24.).

Çizelge 8.24. Açıklanan Toplam Varyans

Bileşen	Başlangıç Özdeğerleri			Dönüşüm sonrasında yükleme karelerinin toplamı		
	Toplam	Varyans (%)	Birikimli Varyans %	Toplam	Varyans (%)	Birikimli Varyans %
1	3,774	31,447	31,447	2,005	16,709	16,709
2	1,338	11,146	42,593	1,922	16,014	32,723
3	1,126	9,382	51,975	1,780	14,829	47,552
4	1,005	8,372	60,347	1,535	12,795	60,347
5	,903	7,528	67,875			
6	,778	6,481	74,357			
7	,671	5,588	79,945			
8	,600	4,997	84,943			
9	,521	4,340	89,283			
10	,487	4,062	93,345			
11	,437	3,645	96,990			
12	,361	3,010	100,000			

Çizelge 8.25'de "Döndürülmüş Bileşen Matrisi" (Rotated Component Matrix) yer almaktadır. Matriste orijinal değişken ve onun faktörü arasındaki korelasyonlar

görülmektedir. Bu çizelgeye göre bir değişken hangi faktör altında mutlak değer olarak büyük ağırlığa sahipse o değişkenin o faktörle yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır (Hair ve ark. 1998).

“Döndürülmüş Bileşen Matrisi”nden de görüleceği gibi araştırma kapsamında incelenen 12 değişken “Küreselleşme Karşısında Kooperatiflerin Uyum ve Yeniden Yapılanmaya Etkisi”, “Teknolojik Gelişmenin Kooperatiflerin Hizmet Alanına Etkisi”, “Ticaretin ve Finansın Küreselleşmesi Kooperatif Faaliyetlerine Etkisi”, “Ulaşım, Bilgi Ve İletişim Alanındaki Gelişmeler Kooperatiflerin Pazarlama Karmasına Etkileri” olmak üzere 4 faktör grubu altında toplanmıştır.

Çizelge 8.25. Döndürülmüş Bileşen Matrisi

		1	2	3	4
Küreselleşmeye Uyum ve Yeniden Yapılanma	Küreselleşmenin etkisiyle işletme ağırlıklı bir kooperatifçilik ortaya çıkmıştır	,732	,119	,002	,154
	Kooperatifin, yönetsel ve ekonomik bağımsızlığı nedeniyle küresel dünyadaki aktif rekabetle baş edebilir	,607	,267	,273	,142
	Küreselleşme süreci içerisinde yeniliklerin izlenmesi, benimsenmesi ve uygulanması	,560	,218	,167	,123
	Kooperatifin, küreselleşme ile birlikte değişerek artan iç ve dış pazar taleplerine cevap verebilmektedir	,545	-,100	,432	,020
Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Teknolojideki ilerlemeler kooperatiflerin daha etkin kaynak kullanımına ve verimliliğinin artmasına neden olmuştur	-,108	,702	,215	,348
	Küreselleşme ile ortaya çıkan sınıf farkı, kooperatifler sayesinde ortadan kalkmaktadır	,348	,663	,043	-,231
	Küreselleşme ile tüketicilerin zevk ve tercihlerinin birbirlerine yaklaşmış olması, kooperatifimizin faaliyetlerini kolaylaştırmıştır	,289	,623	,368	,025
	Teknolojinin gelişmesi ile, kooperatifimizin ortaklarına daha ucuz ve daha kaliteli girdiler sağlamaktadır	,211	,599	-,260	,397
Ekonomik Küreselleşme ve Kooperatif Faaliyetleri	Ticaretin küreselleşmesi, kooperatifimizin ulusal ve uluslararası pazarlara açılmasına neden olmuştur	,082	,117	,795	,166
	Finansın küreselleşmesi, kooperatifimizin yabancı kredi bulma olanağını artırmıştır	,296	,126	,736	,054
Teknolojik Gelişmeler ve Pazarlama Karması	Lojistik gelişmeler, kooperatifimizin pazarlama kanallarını olumlu etkilemiştir	,365	-,078	,031	,780
	Ulaşım, bilgi ve iletişim alanındaki gelişmeler kooperatifimizin pazarlama karmasını olumlu etkilemiştir	,039	,253	,254	,711

Bu faktör gruplarından ilk öne çıkanı 4 değişken içeren “küreselleşme karşısında kooperatiflerin uyumu ve yeniden yapılanmaya etkisi” olarak yeniden adlandırılan faktör grubudur. Küreselleşme süreci içerisinde kooperatifler geleneksel kooperatifçilikten işletme ağırlıklı kooperatifçiliğe doğru bir yöneliş izlemektedirler. Üreticiye daha ucuz ve kaliteli

girdilerin sağlanması, ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması, tüketici memnuniyetine yönelik üretim gerçekleştirilmesi gibi faaliyetler gerçekleştirmektedirler. Yine bu faktör ile ilişkili diğer faktör yeni ürün fikirlerinin edinilmesi, iç ve dış pazarlara cevap verilebilmesi ve aktif rekabetle baş edebilmesi bu grup içerisinde yer almaktadır.

Teknolojinin gelişmesi ile kooperatifler ortaklarına daha iyi hizmetler sunmaya başlamışlardır. Teknolojik gelişme ile tüketicileri zevk ve tercihleri birbirine yakınlaşmaya başlamış ve kooperatiflerin faaliyetleri daha da kolaylaşmıştır. Genelde tüketicilerin zevk ve tercihlerine yönelik üretim yapılmaya başlanmıştır.

“Ticaretin ve Finansın Küreselleşmesi Kooperatif Faaliyetlerine Etkisi” olarak adlandırılan faktör grubu ile ticaret ve finansın küreselleşmesi sayesinde kooperatiflerin faaliyetlerini etkilemeleri değerlendirilmiştir. Sınırların ortadan kalkması ve AB’ye tam üyelik süreci içerisinde bazı kooperatifler uluslararası pazarlara açılabilir şansı elde etmişlerdir. Ayrıca, finansın küreselleşmesi ile yabancı kredi olanağı bulabilme olanağına kavuşmuşlardır.

Küreselleşme ile birlikte bilişim ve lojistik alanında yaşanan gelişmeler kooperatiflerin klasik pazarlama anlayışından uzaklaşarak küreselleşen dünyaya ayak uydurma çabası içerisine girmelerini gerektirmiştir. Kooperatiflerin dünya pazarına hakim firmalarla rekabet edebilecek bir yapıya doğru yönlendirilmeleri onların gelecekte de varolmalarını sağlayacak en önemli etkidir.

8.13.4. Kooperatif Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi

Kooperatiflerin çeşitlerine göre küreselleşme alt boyutlarına ilişkin farklılıklarının testi için Whitney Testi ile test edilmiştir. Whitney Testi sonuçları Çizelge 8.27.’de verilmiştir. Test sonucu bütün alt boyutları olan uyum-yeniden yapılanma, teknolojiye uyum, ekonomik ve pazarlama alt boyutlarında kooperatifin çeşitlerine göre farklılığın uyum-yeniden yapılanma ile ekonomik boyuttan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 8.26. Kooperatiflerin Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi (Whitney Testi)

Kooperati Çeşidi		N	Ortalama Sıralama	Toplam Sıralamalar
Küreselleşme Uyum ve Yeniden Yapılanma	Tarımsal Amaçlı	94	62,39	5864,50
	Tarım Dışı	39	78,12	3046,50
	Total	133		
Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Tarımsal Amaçlı	94	65,34	6142,00
	Tarım Dışı	39	71,00	2769,00
	Total	133		
Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Tarımsal Amaçlı	94	62,02	5830,00
	Tarım Dışı	39	79,00	3081,00
	Total	133		
Teknolojik Gelişmeler ve Pazarlama Karması	Tarımsal Amaçlı	94	69,59	6541,00
	Tarım Dışı	39	60,77	2370,00
	Total	133		

Çizelge 8.27. Whitney Testi İstatistikleri

	Küreselleşmeye Uyum ve Yeniden Yapılanma	Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Teknolojik Gelişmeler ve Pazarlama Karması
Mann-Whitney U	1,400E3	1,677E3	1,365E3	1,590E3
Wilcoxon W	5,864E3	6,142E3	5,830E3	2,370E3
Z	-2,155	-,778	-2,348	-1,251
P Değeri	,031	,437	,019	,211

8.13.5. Tarım Kooperatif Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi

Tarım kooperatiflerin çeşitlerine göre küreselleşme alt boyutlarına ilişkin farklılıklarının testi için Kruskal-Wallis Testi sonuçları Çizelge 8.29’da verilmiştir. Test sonucu bütün alt boyutları olan uyum-yeniden yapılanma, teknolojiye uyum, ekonomik ve

pazarlama alt boyutlarında tarım kooperatiflerine göre bir görüş farklılığının olmadığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 8.28. Tarım Kooperatiflerin Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi (Kruskal-Wallis Testi)

tarim_koop	N	Mean Rank	
Küreselleşmeye Uyum ve Yeniden Yapılanma	Tarım Kredi	13	54,46
	Çay-Koop	4	48,25
	Orman Koop	15	45,37
	Sulama	8	50,06
	Hay-Koop	18	41,89
	Köy-Koop	14	49,68
	Su Ürünleri	9	45,78
	T. Satış Kooperatifleri	13	47,81
	Total	94	
Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Tarım Kredi	13	49,50
	Çay-Koop	4	21,25
	Orman Koop	15	51,37
	Sulama	8	44,19
	Hay-Koop	18	42,67
	Köy-Koop	14	51,96
	Su Ürünleri	9	55,06
	T. Satış Kooperatifleri	13	47,81
	Total	94	
Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Tarım Kredi	13	57,92
	Çay-Koop	4	34,12
	Orman Koop	15	49,57
	Sulama	8	38,69
	Hay-Koop	18	41,92
	Köy-Koop	14	45,18
	Su Ürünleri	9	50,67
	T. Satış Kooperatifleri	13	52,27
	Total	94	

	Tarım Kredi	13	59,42
	Çay-Koop	4	19,75
	Orman Koop	15	55,67
Teknolojik	Sulama	8	38,69
Gelişmeler	ve Hay-Koop	18	47,72
Pazarlama Karması	Köy-Koop	14	42,43
	Su Ürünleri	9	55,22
	T. Satış Kooperatifleri	13	39,92
	Total	94	

Çizelge 8.29. Kruskal-Wallis Testi İstatistikleri

	Küreselleşme Uyum ve Yeniden Yapılanma	Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Teknolojik Gelişmeler ve Pazarlama Karması
Ki-Kare	1,922	5,939	5,289	11,857
Df	7	7	7	7
P Değeri	,964	,547	,625	,105

8.13.6. Tarım Dışı Kooperatif Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi

Tarım dışı kooperatiflerin çeşitlerine göre küreselleşme alt boyutlarına ilişkin farklılıklarının testi (Kruskal-Wallis Testi) Çizelge 8.31.'de verilmiştir. Test sonucu bütün alt boyutları olan uyum-yeniden yapılanma, teknolojiye uyum, ekonomik ve pazarlama alt boyutlarında tarım kooperatiflerine göre bir farklılığın olmadığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 8.30. Tarım Dışı Kooperatiflerin Çeşitlerine Göre Küreselleşme Alt Boyutlarına İlişkin Farklılıklarının Testi (Kruskal-Wallis Testi)

tarımdışı	N	Mean Rank
Küreselleş Tüketim	6	18,92
meye Esnaf Kefalet	23	18,13
Uyum ve Motorlu Taşıyıcılar	10	24,95
Yeniden Yapılanma Total	39	
Teknolojik Tüketim	6	15,67
Gelişme Esnaf Kefalet	23	19,07
ve Motorlu Taşıyıcılar	10	24,75
Kooperatif lerin Total	39	
Hizmet Kalitesi		
Teknolojik Tüketim	6	10,50
Gelişme Esnaf Kefalet	23	20,70
ve Motorlu Taşıyıcılar	10	24,10
Kooperatif lerin Total	39	
Hizmet Kalitesi		
Teknolojik Tüketim	6	17,17
Gelişmeler Esnaf Kefalet	23	22,50
ve Motorlu Taşıyıcılar	10	15,95
Pazarlama Karması Total	39	

Çizelge 8.31. Kruskal-Wallis Testi İstatistikleri

	Küreselleşme Uyum ve Yeniden Yapılanma	Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Teknolojik Gelişme ve Kooperatiflerin Hizmet Kalitesi	Teknolojik Gelişmeler ve Pazarlama Karması
Ki-Kare	2,613	2,808	5,845	3,051
df	2	2	2	2
P Değeri	,271	,246	,054	,217

9. SONUÇ

Son yıllarda adından sıkça söz edilen küreselleşme kavramı terim olarak yeni olmasına karşılık, tarihsel olarak bakıldığında ilk çağlardan beri tarih sahnesinde varlığını sürdürmektedir. Tarihin ilk zamanlarından beri varlığını sürdüren küreselleşme süreci, ilk olarak merkantil kapitalizmle ortaya çıkmış ve bu dönemde kooperatifçilik hareketi ilkel düzeyde kendini göstermiştir.

Küreselleşmenin ikinci dalgası olan sanayi kapitalizminin yaşandığı dönemde, emek sermaye karşısında işçiler de kapitalistler karşısında zayıf duruma düşmüşlerdir. Bunun üzerine kapitalizmin düzenleyicisi olarak bugünkü anlamıyla ilk kooperatif İngiltere’de doğmuştur. Daha sonra kooperatifler ülkenin ve dünyanın her yerine yayılmaya başlamıştır. Bugün 800 milyon ortağıyla yeryüzünün en büyük sosyo-ekonomik hareketi niteliğini taşıyan kooperatifler birçok ülkede önemli başarı düzeylerine ulaşmışlardır.

Küreselleşmeyi anlayabilmek için ülke sınırlarının olmadığı bir dünya düşünmek gerekir. Küreselleşme ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojisindeki gelişmeler sonucunda, toplumlar ve kültürler arasındaki farklılıkların ortadan kalktığı toplumsal bir süreçtir (Eşkinat 1998). Fakat tümüyle kendiliğinden akan bağımsız bir süreç değildir. Bu süreci bir dereceye kadar belirli devletler, belirli uluslararası kuruluşlar ve ulus ötesi şirketler etkilemekte ve yönlendirmektedir. Küreselleşme bir süreç olarak henüz tüm dünyaya yayılmamıştır. Bazıları bu süreçten yarar görürken bazıları ise zarar görmektedir (Şenatalar 2008). Özel şirketler, küreselleşmenin yarattığı fırsatlardan yararlanmak ve tehditlerini en aza indirmek amacıyla birleşme yoluna gitmektedirler. Aynı şekilde bir çok ülkedeki kooperatifler de, küreselleşme sürecine ayak uydurabilmek ve varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla birleşmektedirler.

AB ülkelerindeki kooperatifler küreselleşmenin yarattığı fırsatlardan yararlanmak ve sakıncalarını en aza indirmek amacıyla, ulusal ve uluslararası alanlarda birleşme yoluna gitmişlerdir. Oysa ki, ülkemizdeki kooperatifler de yatay örgütlenme konusunda olumlu gelişmeler yaşanırken, dikey bütünleşme konusunda henüz bir gelişme gösterememişlerdir. Bu durum ulusal ve uluslararası alanlarda ülkemizdeki kooperatiflerin rekabet şanslarını düşürmektedir. Ülkemizdeki kooperatiflerin büyüüp gelişebilmeleri ve küresel şirketlerle rekabet edebilmeleri için kooperatif ve üst birliklerinin birleşme yoluna gitmeleri gerekmektedir.

Bu araştırmada ülkemizdeki tarım ve tarım dışı kooperatif üst örgütlerine yönelik anket yapılmış ve elde edilen verilere çeşitli istatistiki yöntemler uygulanmıştır. Yapılan incelemeler sonucu şu sonuçlar bulunmuştur.

Ülkemizde ankete katılan tarım kooperatifleri bölge birlikleri içerisinde en az payı çay ekicileri istihsal ve satış kooperatifleri bölge birlikleri oluşturmaktadır (%4,2). Bunun nedeni; çay ürününün yalnızca Rize ili ve çevresinde yetiştiriliyor olması, bu kooperatiflerin bu yörede kurulmasına neden olmuştur.

Ankete katılan tarım dışı kooperatiflerde ise; en az payı %15,4 ile tüketim kooperatifleri bölge birlikleri oluşturmaktadır. Bu durum ülkemizde tüketim kooperatifçiliğinin fazla gelişmediğini göstermektedir. Ülkemizde tüketim kooperatifçiliğinin gelişmemesinin nedeni; tüketicilerde kooperatifleşme bilincinin az olması ve tüketim kooperatiflerinin finansman yetersizliğidir. Tüketim kooperatifçiliğinin geliştirilebilmesi amacıyla; tüketim kooperatifleri ile üretim kooperatiflerinin “Kooperatifler Arası İşbirliği İlkesi”nden yararlanarak birlikte hareket etmeleri, tüketicilerde örgütlenme bilincinin yerleştirilmesi için eğitim verilmesi gerekmektedir. Böylece, tüketim kooperatiflerindeki ortak sayısı artmış olacaktır. Ortak sayısının artması sonucu finansman sorunu da bir nebze çözülmüş olacaktır. Ancak asıl finansman sorununun çözümü “Kooperatifler Bankası”nın kurulması ile giderilebilir. Ülkemizdeki tüketim kooperatiflerini tehdit eden diğer bir unsur da, çok uluslu şirketler ve süper marketlerin varlığıdır. Çoğunlukla işyeri düzeyinde örgütlenen tüketim kooperatifleri, fiyat avantajına sahip çok uluslu şirketler ve süper marketler karşısında rekabet şansları oldukça düşüktür. Zaten rekabet şansları düşük olan tüketim kooperatiflerinin, 13.06.2006 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilen 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu’nun Muafiyetler başlıklı 4. maddesi (k) bendi gereğince muafiyet kapsamı dışında bırakmaları, tüketim kooperatiflerinin piyasadaki varlıklarını tehdit etmektedir. Tüketim kooperatiflerinin küresel şirketlerle rekabet edebilmeleri ve başarılı olabilmeleri için, kurumlar vergisinden muaf olmalı ve yöneticilerinin ve personelinin hem işletmecilik hem de kooperatifçilik bilgileri konusunda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.

Ankete katılan tüm kooperatiflerde kooperatifçilik ilkeleri uygulanmaktadır. Ancak “Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlke”si diğer ilkelere göre daha az uygulandığı gözlenmiştir. Kooperatif hareketinin başarıya ulaşmasında eğitimin önemli bir rolü bulunmaktadır. Özellikle kooperatifçilik ilkelerinin tam olarak uygulanabilmesi için her şeyden önce “Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi” uygulanmalıdır. Bu nedenle, ülkemizdeki kooperatiflerde bu ilkenin uygulanabilmesi amacıyla ortaklara, çalışanlara ve halka yönelik eğitim verilmesi gerekmektedir.

Ortaklara yönelik verilecek olan eğitim; ortaklık bilincinin ortaklarda uyandırılmasının sağlanması şeklinde olmalıdır. Bu amaçla, ortaklara yönelik olarak 2005 yılında “Tarım

Reformu Uygulama Projesi” (ARİP) kırsal kalkınma alt bileşenlerinden olan, “Çiftçi Örgütlerinin Kurumsal Güçlendirilmesi Projesi” (IRFO) yürürlüğe konmuştur.

Kooperatif yöneticilerine ve kooperatif çalışanlarına verilecek eğitimin amacı; kooperatife rehberlik edebilmek için, yönetimden sorumlu kişilerin yetiştirilmesinin sağlanması olmalıdır. Verilecek eğitimin sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir.

Halka yönelik verilecek eğitimin amacı ise, kooperatifçiliğin gerçek anlamda halka tanıtılması, halkın kooperatifçiliği benimsemesinin sağlanması, kooperatifçilik genel kültürünün halka verilmesi, kooperatifçilik fikrinin yaygınlaştırılması ve kooperatifçiliğin ülke kalkınmasına ne gibi katkılar yapabileceğinin anlatılması şeklinde olmalıdır.

Kooperatiflerin bu faaliyetleri gerçekleştirebilmeleri için, bir fon kurmaları gerekmektedir. Bu amaçla, 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun 94. maddesinde kooperatifçiliği tanıtmak, eğitim ve organizasyonlarında yol göstermek, ögütleriyle yönetim ve faaliyetlerine yardımda bulunmak gibi hizmetler için kooperatiflerin yıllık bilançolarına göre hasıl olan müspet gelir gider farkının %1’i ilgili bakanlık emrinde bir fona yatırılması öngörülmüştür. Ancak, kooperatiflerin yıllık gelir gider olumlu farklarının %1’inin eğitim araştırma ve yayın faaliyetlerinde kullanılmak üzere “Türkiye Milli Kooperatifler Birliği”ne yatırılması gerekmektedir.

Ortaklara, yöneticilere ve personele ve halka yönelik verilecek eğitimin dışında, eğitim sorununun çözümü için; kooperatifçilik meslek yüksek okullarının yaygınlaştırılması, kooperatifçilik fakülteleri kurulmalı, üniversitelerde ilgili bölümlerde kooperatifçilik derslerine yer verilmeli, meslek yüksek okullarının kooperatifçilik bölümlerinde eğitim görmüş kişilerin kooperatiflere girmesi konusunda yasa çıkarılmalı, kooperatifçilik konusunda daha fazla yayın çıkarılmalı, kooperatifçilik konusunda halkın bilinçlendirilmesi için televizyon ve radyoda eğitim programları (herkesin izleyebileceği bir televizyon kanalında ve herkesin izleyebileceği bir zamanda) düzenlenmelidir.

Küreselleşmenin hız kazandığı günümüzde gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, ülkemizdeki kooperatiflerinde uluslararası kooperatifçilik ilkelerini uygulamaları gerekmektedir. Ancak, o zaman ortaklarının korunmasında, iç ve dış pazarlarda pazar payını arttırmada, istihdam sağlamada, rekabet edebilmede etkili olacaklardır.

Ankete katılan üst örgütlerin en önemli sorunu “finansman”dır. Kooperatifler ekonomik işletmeler olup, faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla finansmana ihtiyaç duyarlar. Ancak, gerek öz kaynaklarının yetersizliği gerekse kredi olanaklarının yetersizliği nedeniyle finansman sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Finansman sorunu ile karşı karşıya kalan kooperatif üst örgütlerinin küresel şirketlerle olan rekabet şansları azalmış,

ulusal ve uluslararası talebi karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Bu nedenle; ülkemizdeki kooperatifler küreselleşmenin yarattığı fırsatlardan yararlanmak ve tehditlerine karşı koyabilmek için; en önemli sorunları olan “finansman” sorununu çözümlene yoluna gitmelidirler. Ancak o zaman küresel şirketlerle rekabet edebilir ve ulusal ve uluslararası talepleri karşılayabilirler. Finansman sorununun çözümü için; ortaklık paylarının yasanın ön gördüğü oranlarda artırılması ve ödenmeyen ortaklık paylarının ödenmesi için ortaklara eğitim verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, yönetim ve finansmanına kooperatiflerin ve üst örgütlerinin sahip olacağı bir “Kooperatifler Bankası” kurulmalıdır. Ancak ülkemizde kooperatifler bankasının kurulabilmesi için bazı şartların sağlanması gerekmektedir. Bu şartlar; üst örgütlenmenin tamamlanması ve mevzuat sorununun giderilmesidir.

Mevzuat sorunu, kooperatif üst örgütlerinde yaşanan ikinci önemli sorundur. Ülkemizde kooperatifçiliği düzenleyen yasalar yetersiz, karışık ve önemli bir kısmı ise antidemokratiktir. 1935 yılında 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ve 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” çıkarılmıştır. Bu yıldan itibaren tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri devlet güdümlü kooperatifçiliği öngören bu iki özel yasaya göre kurulup işlemişlerdir. Yasalarda demokratikleşme yönünde bazı değişiklikler yapılmışsa da hala devletin bu kooperatifler üzerindeki etkisi devam etmektedir. Ancak eskiye göre devlet güdümü biraz daha azaltılmıştır. Ülkemizde tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri dışındaki tarım ve tarım dışı kooperatifler 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı Yasaya göre demokratik kooperatifler olarak kurulup işlemektedirler. Tarım kredi ve tarım satışlar ayrı ayrı yasalara sahipler. Bu yasalar demokratikçiliğe doğru bir yöneliş söz konusu olsa da, bugün bu kooperatifler devlet güdümünden tam anlamıyla uzaklaşmamışlardır. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ise yetersizdir. Bu sorunun çözülmesi amacıyla Türkiye’de tarım ve tarım dışı tüm kooperatiflerin tek bir demokratik Kooperatifler Yasasına göre kurulup işlemesi gerekmektedir. Bu amaçla 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun demokratik yapısına dokunulmadan kooperatifçilik ilkelerini içerecek biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, mevduat toplama ve kooperatifler bankasının kurulması konusunda açıklık getirilmelidir.

Üst örgütlenme sorunu, tarım satış kooperatiflerinin önemli sorunlarından bir tanesidir. Ancak, üst örgütlenme sorunu 13 tarım satış kooperatifinden 9’u tarafından yanıtlanmazken, diğer 3’ü bu sorunu 4 ve 5. sıraya koymuşlardır. Bu durum tarım satış kooperatiflerinin, üst örgütlenmenin yararlarını bilmediklerini göstermektedir. Oysa ki, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin kendisinden beklenen görevleri yerine getirebilmesi

ancak, Merkez Birliklerinin kurulması ile gerçekleştirilebilir. Üst örgütlenmesini tamamlamış tarım satış kooperatiflerinin küresel şirketler karşısında rekabet şansları artmış olacaktır.

Ankete katılan tarım ve tarım dışı kooperatifler, 2007 ve 2008 yıllarında küresel ısınmadan dolayı olumsuz etkilenmişlerdir. Bu etkilenme, tarım kooperatiflerinde doğrudan doğruya olurken, tarım dışı kooperatiflerde dolaylı yoldan olmuştur. Örneğin; tarım kooperatiflerinin ortakları bu yıllarda daha az ürün almışlardır. Dolayısıyla, kooperatif fabrikaları kapasitenin altında çalışmaya başlamış ve hatta bazı tarım satış kooperatiflerinin fabrikaları kapanmıştır. Böylece küresel ısınma nedeniyle, bölge birliklerinin finansman, üretim ve pazarlama faaliyetleri olumsuz etkilenmiştir. Tarım dışı kooperatiflerde ise; özellikle motorlu taşıyıcılar kooperatifleri, tarım ürünlerinin az olmasında dolayı daha az iş yapmışlar ve finansman sıkıntısı ile karşı karşıya kalmışlardır.

Küresel ısınma ile baş edebilmek amacıyla tarım kooperatifleri, ortaklarının hizmetine damlama sulama sistemi sunmaya başlamışlardır. Ayrıca, üst örgütler tarafından kooperatif ortaklarına ürün farklılaştırılmasına gitmeleri konusunda eğitim verilmelidir. Böylece, hem tarım kooperatifleri hem de tarım dışı kooperatifler küresel ısınmanın yarattığı olumsuzlukları en aza indirmiş olacaklardır.

2000 ve 2001 krizleri özellikle tarım dışı kooperatifleri daha fazla etkilemiştir. Bunun nedeni, tarım dışı kooperatifler, genelde yabancı kredi kullandıklarından kriz zamanında aldıkları krediyi ödemede zorluk çekmişlerdir. Özellikle, esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatiflerini olumsuz etkilemiştir. Halk bankası tarafından bu kesime verilen krediler durma noktasına gelmiştir. Ciddi ekonomik kriz kooperatiflerde istihdam edilen yüzlerce personelin işsiz kalmasına neden olmuştur. Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerinin yaşandığı dönemde, krizden kurtulmak amacıyla IMF'nin öngördüğü tüm koşulları içeren istikrar programı kabul edilmiştir. 2000 Tarih ve 4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Yasası ve şeker üretimini yeniden düzenleyen 2001 Tarih 4634 Sayılı Şeker Kanunu çıkartılmıştır.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin yapısal sorunlarını çözmek ve bu kuruluşları özerk, idari ve mali yönden bağımsız, rekabetçi ve güçlü bir yapıya kavuşturmak amacıyla 2000 Tarih ve 4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Yasası çıkartılmıştır. Bu yasada dört önemli unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi “Yeniden Yapılandırma Kurulu”nun oluşturulmasıdır. Kurulu oluşturan üyelerin; 4’ü Sanayi ve Ticaret Bakanı, 2’si Hazine Müsteşarlığı’nın bağlı olduğu Devlet Bakanı tarafından atanması öngörülmüştür. 1 üye ise, birliklerin yönetim kurulu üyeleri içinden kendi aralarında yapacakları seçim ile belirlenmektedir. Kurulu oluşturan üyelerin dağılımına göre, yeniden

yapılandırmada birlikleri temsilen sadece bir üyenin bulunması kendileri ile ilgili alınacak kararlarda birliklerin etkisiz kalacağını göstermektedir. Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin bir süre daha devletin denetimi altında oldukları görülmektedir. Bu durum, kooperatifçilik ilkelerine aykırı bir durumdur.

Diğer önemli unsur yasanın geçici e bendine göre, tarım satış kooperatiflerine ve birliklerine devlet veya diğer kamu tüzel kişilerinden herhangi bir mali destek sağlanamaz. Üçüncü unsur ise, birliklere ait olan fabrikaların satılması yönündedir. Eğer birlikler ortaklarının mallarını işleyemez ise hiçbir anlamı kalmayacaktır. Burada sadece aracı konumuna düşmüş olacaktır. Tarım satış kooperatiflerinin küresel şirketlerle rekabet edebilmesi ve artan iç ve dış talebe yönelik olarak cevap verebilmesi için fabrikalarının satılmaması gerekmektedir.

Avrupa birliği'ne uyum çerçevesinde çıkarılan bu yasa tarım satış kooperatifleri için iyi olmamış aksine kötü sonuçlara neden olmuştur.

Şeker Yasası uyarınca 2002 yılından itibaren şeker pancarı fiyatları şeker fabrikası işleten gerçek ve tüzel kişiler ile üreticiler veya temsilcileri arasında belirlenmektedir. Bu Yasa ile üretimin, her yıl belirlenecek kotalar dahilinde yönlendirilmesi, nişasta tabanlı tatlandırıcıların da kota uygulaması içerisinde yer alması sağlanmıştır. Nişasta bazlı şeker kotalarının artırılması sonucu pancar kotaları daraltılmıştır. Böylece, pancar üreticileri ve pancar ekicileri kooperatifleri ve şeker sektörünün girdi olduğu hayvancılık sektörü de olumsuz etkilemiştir. Yeni Yasa, çiftçi ve dolayısıyla kooperatifleri zarara uğratarken, tatlandırıcı üretimi yapan yabancı firmaların kârlı çıkmasına neden olmuştur.

Ayrıca bu yasa gereğince Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin, tüm mal varlıklarıyla bir bütünlük içinde özelleştirilmesini de içermektedir. Özelleştirme, yalnızca şeker sektöründe değil, küreselleşme sürecine uyum sağlamak amacıyla 1985'den beri süt, yem, balık gibi diğer sektörlerde de gerçekleşmektedir. Bunun sonucunda bazı olumsuzluklar yaşanmıştır. Bu olumsuzluklar sadece üretici kesimini değil, üreticilerin ürettiği temel gıda maddelerini tüketen tüketicileri de etkilemiştir. Örneğin; milyonlarca üreticinin ve milyonlarca tüketicinin fiyat düzenlemelerinden ve desteklerinden yararlandığı Süt Endüstrisi Kurumu'nun (SEK) özelleştirilmesi gibi. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'nun (TSEK) özelleştirilmesi ile süt fiyatı 5-6 firma tarafından belirlenmeye başlamıştır. Böylece, süt üretimi yapan üreticiler sütlerini düşük fiyatlarla satmış ve tüketiciler de yüksek fiyatla süt almışlardır. SEK'te yaşanan bu olumsuz durum, Et ve Balık Kurumu'nda ve Yem sanayinde de gerçekleşmiştir.

Küreselleşmeye uyum sağlanmak amacıyla ülkemizde ki, tarımsal KİT'lerin ve şeker fabrikalarının özelleştirilmesi gerekiyorsa; kârlı ve verimli çalışan tarımsal KİT'lerin,

üreticilerin gerçek sahibi olduğu Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'ne, demokratik bir yapıya sahip çok amaçlı Köy Kalkınma Kooperatifleri ve üst örgütlerine, Su Ürünleri Kooperatiflerine ve üst örgütlerine, şeker fabrikaları da yine üreticilerin gerçek sahibi olduğu Pancar Ekicileri Kooperatifleri'ne verilmesi gerekmektedir. Böylece üreticiler, kooperatifleri sayesinde ürünlerini değer fiyatına satacak ve tüketiciler de daha kaliteli ve daha ucuz mallar satın alacaklardır.

Ankete katılan tarım ve tarım dışı kooperatif üst örgütleri 2008 yılında yaşanan mortgage krizinden olumsuz etkilenmişlerdir. Örneğin; küresel krizin etkisiyle pamuk fiyatlarında düşme gerçekleşmiştir. Fiyatlardaki düşmeden dolayı Tarış Pamuk Birliği'ne ait "Çiğli İplik Fabrikası" üretime ara vermiş ve 600 işçinin işsiz kalmasına neden olmuştur. Motorlu taşıyıcılar kooperatifleri bankalardan aldıkları kredileri geri ödeyemez duruma gelmişler ve zor duruma düşmüşlerdir.

Likert ölçekli sorulara faktör analizi yapılmış ve başlangıçtaki 21 yargı 12'ye düşürülmüştür. Araştırma kapsamında incelenen 12 değişken "uyum-yeniden yapılanma", "teknolojiye uyum", "ekonomik" ve "pazarlama" olmak üzere 4 faktör grubu altında toplanmıştır. Whitney Testi sonuçları; kooperatifin çeşitlerine göre farklılığın uyum-yeniden yapılanma ile ekonomik boyuttan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu farklılık tarım dışı kooperatiflerden kaynaklandığı gözlenmiştir. Tarım ve tarım dışı kooperatifler küreselleşme alt boyutlarına ilişkin farklılıklarının testi için Kruskal-Wallis Testi yapılmıştır. Test sonucu alt boyutlarında tarım kooperatiflerine göre bir görüş farklılığının olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde tarım dışı kooperatiflerine göre de bir görüş farklılığının olmadığı görülmüştür.

Küreselleşme ülkemizdeki kooperatiflere sorunlar getirdiği gibi, bazı fırsatlara da getirmiştir. Örneğin; gelişen teknoloji sayesinde kooperatifler ortaklarına daha kaliteli, daha hızlı ve daha ucuz hizmetler sunmaya başlamışlardır. İletişim alanında yaşanan teknolojik gelişmeler ortaklar, yöneticiler ve personel arasında iletişimin daha kolay ve daha hızlı olmasına neden olmuştur. Ulaşım alanında yaşanan gelişmeler kooperatif ortaklarının ürünlerinin bozulmadan ve daha hızlı bir şekilde taşınmasına olanak sağlamıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi, küreselleşme kooperatiflere bir yandan fırsatlar sağlarken bir yandan da tehditler yaratmaktadır. Ülkemizdeki kooperatiflerin küreselleşmenin tehditlerini en aza indirebilmesi için öncelikle devlet desteğinin sağlanması gerekmektedir. Ancak devlet kooperatiflere destek sağlarken, karşılığında kooperatiflerin yönetimlerine karışmaması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Afşar M. (2004). Finansal küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizlerine Etkisi. Anadolu üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No. 1558, 160s, Eskişehir.
- Akdemir S. (2008). Türkiye’de Özelleştirme. www.oib.gov.tr/program (erişim tarihi, 02.05.09).
- Akdiş M. (2009). Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri Ve Türkiye Finansal Krizler-Beklentiler, Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, <http://makdis.pamukkale.edu.tr>. (erişim tarihi 1.8.2009)
- Aktan C. (1998). Globalleşme , Bölgeselleşme Ve Yerelleşme 1. Dış Ticaret Dergisi, Yıl 3, Sayı 10, Temmuz-1998. S. 1-5. Prof.Dr.Coşkun Can Aktan www.canaktan.org.tr (erişim tarihi, 17.12.2007).
- Aktan C. ve Şen H. (1999). Globalleşme. Devlet Planlama Teşkilatı, s30., Ankara.
- Aktan O. ve Ataç K. (2002). Türkiye Ekonomisi. Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, Hacettepe Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, 30s, Ankara 2002
- Anonim, 1994., GATT “Uruguay Round” Müzakerelerinin Sonuçları Ve Etkileri. Tusiav Uluslar Arası Ekonomik Araştırmaları Merkezi, 28 s., Ankara.
- Anonim (1995a). Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, Pasifik) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, EKİT (ECO). İslam Ülkeleri) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Küreselleşme, Dünyada Bölgesel Bütünleşme Alt Komisyon Raporu. DPT, 1995, no: 2375, öik: 440.
- Anonim, (1995b). Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, Pasifik) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, EKİT (ECO). İslam Ülkeleri) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu). Devlet Planlama Teşkilatı, No.2374, Öik: 439, Ankara.
- Anonim, (1995c). Dünyada Küreselleşme Ve Bölgesel Entegrasyonlar (At, Nafta, Pasifik) ve Türkiye (At, Efta, Kei, Türk Cumhuriyetleri, Ekit (Eco), İslam Ülkeleri) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Türkiye – Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri Alt Komisyonu Raporu. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, OİK. 443.
- Anonim (1998). Köylünün Örgütlü Gücü.
- Anonim (1999). Türkiye Milli Kooperatifler Birliği 1999 yılı çalışma raporu.
- Anonim (2000a) Devlet Planlama Teşkilatı.
- Anonim (2000b). www.solmaz.com.tr/admin/files/128_Sirkuler%202000-40.doc (erişim tarihi, 11.05.2009).
- Anonim (2002 a). Düzenleyici Etki Analizi Rehberi. Ankara.
- Anonim (2002b). Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri. ISBN: 975-7589-72-1 İlk Basım, Haziran, 2002 Ankara, www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi, 02.07.08.).
- Anonim (2002c). Türkiye Milli Kooperatifler Birliği 2001 Yılı Çalışma Raporu. Ankara.
- Anonim (2003a). Avrupa Birliğinde Kooperatifçilik. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayınları, 71 s., Ankara.
- Anonim (2004). Türkiye İçin Değerlendirilmesi Gereken Önemli Bir Hedef Pazar: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ülkeleri. 2004 Türkiye İktisat Kongresi, Küreselleşme ve Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri Tebliğ Metinleri, 21-26s., İstanbul Ticaret Odası
- Anonim (2005). Cooperative Businessın the United States. Prepared by the National Cooperative Month Planning Committee, October 2005.
- Anonim (2006a). Anlaşmalar Genel Müdürlüğü Tarım Anlaşması. <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinid=196&icerikid=295> (erişim tarihi: 01.09.09).
- Anonim (2006c). http://www.turkiyemillikoop.org.tr/konusmametni_drangultek

- (erişim tarihi, 01.09.09)
- Anonim (2006d). Pankobirlik 2006 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
- Anonim (2006e). Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Faaliyet Raporu. Ankara.
- Anonim (2007a) www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Bahar-2007 C.6 S.20 (260-282) 266 (erişim tarihi, 03.07.08).
- Anonim (2007b). Küreselleşme ve Türkiye Tarım Sempozyumu.
www.zmo.org.tr/etkinlikler/ktts02.php, (Erişim Tarihi: 17.12.2007).
- Anonim (2007c). www.turkiyemillikoop.org.tr/bilgibankasi/yayinarsivi/Avrupabirligindekooperatifcilik/IRLANDA%20.doc (Erişim Tarihi, 17.12.2007).
- Anonim (2007d). Dünya'da Kooperatifleşmenin Tarihine İlişkin Rapor, T.C. SANAYİ VE TİCARET BAKANLIĞI Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü Kooperatifler Kontrolörleri Başkanlığı MESLEKİ ÇALIŞMA RAPORU
<http://www.sanayi.gov.tr/webedit/gozlem.aspx?sayfaNo=3790>, (erişim tarihi 18.12.09).
- Anonim (2007e). Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği. 197, Ankara.
- Anonim (2007f). Türkiye Milli kooperatifler Birliği 2008 Faaliyet Raporu.
- Anonim (2007g). Esnafa Sıfır Faizli Kredi. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayınları, 12-13 s., Ankara.
- Anonim (2008a). www.geocities.com/ceteris_tr2/y_akkaya6.doc, (Erişim Tarihi 11.11.2008).
- Anonim (2008b). www.ica.coop/coop/statistics.html (Erişim Tarihi 24.01.2008).
- Anonim (2008c). www.globalization1001.org, (erişim tarihi 03.08.2008).
- Anonim (2008d). <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=232&l=1> (erişim tarihi 11.3.2008).
- Anonim (2008e). <http://www.ikv.org.tr/tarihce.php> (erişim tarihi, 08.07.2008).
- Anonim (2008f). www.antimai.org/kitap/kkwtoobl2.htm (erişim tarihi: 19.02. 2008).
- Anonim (2008g). www.gençbilim.tr.zitlarn birliği (erişim tarihi, 05.04.08)
- Anonim (2008h). www.copa-cogeca.com (erişim tarih, 01.09.08).
- Anonim (2008ı). (www.ica.coop/housing (erişim tarihi, 04.03.08).
- Anonim (2008i). Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü
- Anonim (2008j). <http://www.orkoop.org.tr/> (erişim tarihi, 18.11.2008).
- Anonim (2008k). www.tuskoop.org. (erişim tarihi 19.11.2008).
- Anonim (2008l). www.surkoop.org/hakimizda.htm (erişim tarihi 19.11.2008).
- Anonim (2009a). Uluslararası ticaret GATT'an WTO
www.worldscibooks.co/economicsetextbook (Erişim Tarihi, 30.06.2009).
- Anonim (2009b). www.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_Bankas%C4%B1 (erişim tarihi, 07.06.2009).
- Anonim (2009c). www.imf.org. (erişim tarihi, 07.08.2009).
- Anonim (2009d). <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&dil=TR&yayinid=1129&icerikid=1235&from=home> (erişim tarihi, ET: 15.01.09).
- Anonim (2009e). www.arip.org.tr/trup. (erişim tarihi, 01.09.09)
- Anonim (2009f). www.arip.org.tr/tskb. (erişim tarihi, 01.09.09).
- Anonim (2009g) www.turkforum.net/showthread.php?t=386009 (erişim tarihi, 29.05.2009).
- Anonim (2009h). <http://www.pankobirlik.com.tr/index.php?area=1&p=news&newsid=74> (erişim tarihi, 01.09.09).
- Anonim (2009ı). <http://www.arip.org.tr/kkp.htm> (erişim tarihi, 01.09.09).
- Anonim (2009i). www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_makaleler (erişim tarihi, 05.05.09).
- Anonim (2009j). www.gazeteparc.com (erişim tarihi 14.05.2009).
- Anonim (2009k). Geçen Yıl Kuraklık Bu Yıl Kriz Vurdu.
<http://www.aydintaris.com/index.php?page=haber&id=455> (erişim tarihi, 15.05.09).

- Anonim (2009l). www.tarim.gen.tr (erişim tarihi, 01.09.09).
- Anonim (2009m). ww.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/genel.doc (erişim tarihi, 30.01.2009).
- Anonim (2009n). www.imoistanbul.org.tr. (erişim tarihi, 30.01.2009).
- Anonim (2009o). www.tarimkredi.org.tr/modules.php?name=News&file=print&sid=555 CIRIEC Kongresi. (erişim tarihi, 30.01.09)
- Anonim (2009ö). www.housing%20Cooperatives%20Germany (erişim tarihi 24.08.2009).
- Anonim (2009p). www.ncba.coop/abcoop.stats.cfm Erişim Tarihi:05.09.2009
- Anonim (2009r). <http://www.uwcc.wisc.edu/icic/def-hist/country/us/cooperative-america-1997-1.html>. (erişim tarihi 05.09.09).
- Anonim (2009l). www.yapi.com.tr/Haberler/yapi-kooperatifleri-vergi-muafiyeti-icin-yonetim-degistirecek_49280.html Yapı Kooperatifleri Vergi Muafiyeti İçin Yönetim Değiştirecek. (erişim tarihi, 06.09.09).
- Aran A.R. (2003). Dünyada ve Türkiye'de Küreselleşme ve Sendikalara Etkisi. Yüksek Lisans, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydemir C. ve Kaya M., (2007). Küreselleşme Kavramı Ve Ekonomik Yönü. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, ISSN:1304-0278, C.6 S.20 (260-282), www.e-sosder.com, (Erişim Tarihi, 02.07.08).
- Balkanlı A.O. (2000). Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye'nin Dışa Açılması ve Gelişme Sorunu (1980-2002). Filiz Kitabevi, 322 s., İstanbul.
- Bilgin N. ve Şaban T. (2008). Türkiye'de Kooperatif Ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi. Türkiye'de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 15, 136- 159 s.Karaman.
- Bozkurt (2000). Küreselleşme:Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar. Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü http://www.isgucdergi.org/index.php?p=arc_view&ex=87&inc=arc&cilt=2&sayi=1&year (erişim tarihi: 11.11.2008).
- Cracknell M. (1996). Cooperatives In The Context Of Globalization and Liberalization. Sustainable Development Department, FAO, the United Nations March 1996
- Çevik (1999). Kooperatifler Hukuku Uygulaması Ve İlgili Mevzuat. Yetkin Yayınları, 5. Baskı, 1501s., Ankara.
- Çeken H. (2008). Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği Ve Avrupa Birliği'nin Dünya Dış Ticaret Ve Sermaye Hareketlerindeki Yeri Ve Önemi. Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Yüksekokulu http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/bolgesel_ekonomik.doc, (erişim tarihi, 27.03.2008).
- Çıkın A. ve Karacan, A.R., (1994). Genel Kooperatifçilik. Ege Üniversitesi Basımevi, No. 511, 469s., Ankara.
- Çıkın A. (2007a). Kooperatiflerin Topluma Kattığı Değerler. <http://www.elelebizbize.com/t.ayhancikin/detay.php?id=45>. Aralık 2006. Bornova. (erişim tarihi, 22-01-2008).
- Çıkın A., (2007b). Kooperatifçilik Tartihinin Kırılma Noktası. <http://www.elelebizbize.com/t.ayhancikin/detay.php?id=72>. (erişim tarihi, 01.08.2008).
- Çıkın A., (2007c). Değişen Dünya Koşulları Ve Kooperatifçilik. [www.elelebizbize.Com/T.Ayhancikin/detay.php?id=115](http://www.elelebizbize.com/T.Ayhancikin/detay.php?id=115), (erişim tarihi, 31.10.2007)
- Daudin G., Matthias M. ve O'rourke K. H. (2008). *Globalization, 1870-1914*. Department Of Economics Discussion Paper Series, Issn 1471-0498.
- Demircan E. (2004). Türkiye, Ekonomik Kriz, Borç Üçgeni. T.C. Muğla Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Tartışma Tebliği, No: 2004/02. Muğla.

- Demirci R., Akpınar A. ve Çevik İ. (2001), Avrupa Birliği ve Türkiye’de Esnaf-Sanatkar Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, Türkiye Esnaf sanatkarlar merkez birliği Yayınları, 411s, Ankara.
- Demirci R. (2003). Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişme Politikaları. Karınca Dergisi, Sayı 804, 7-18s., Ankara.
- Desai M. A. (2008). The Decentering of the Global Firm. Working Paper 09-054.
- Doğaner Y., Bülent K., Ocaklı I., (2007)., Kapasite Geliştirme Programı Ortakların Eğitimi El Kitabı. 37 s., Ankara.
- Eşkinat R. (1998), Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi, T.C. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:3, 214 S., Eskişehir.
- Esgin A. (2001). Ulus-Devlet Ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2001 Cilt : 25 No: 2 185-192
www.cumhuriyet.edu.tr/derg.makale49.pdf ET: 11.07.2007
- Ersoy H. ve Ersoy L. (2002). “küreselleşen dünyada bölgesel oluşumlar ve Türkiye”. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Erol P. (2002). Hizmet Ticareti Genel Anlaşması GATS ve Tüm Hizmetlerin Kapitalist Çevrime Dahil Edilmesi. Pınar Erol - 4 Temmuz 2002<http://www.antimai.org/gr/peodtu.htm>
- Eroğlu D. (1997). Tüketim Kooperatiflerinin Tarihçesi ve Bugünü. Kooperatif Dünyası yıl:27 sayı 317. Ankara.
- Eryılmaz B. (2007). Kamu Yönetimi. Erkam Matbaa, 334s., İstanbul.
- Friedman T. (2003). Lexus ve Zeytin Ağacı “Küreselleşmenin Geleceği”. Çeviren:Elif Özsayar, Boyner Yayıncılık, İstanbul.
- Galor Z., Duman S. ve Rehber E. (1999). Kırsal Sanayilerin Kurulmasında Kooperatiflerin Önemi. 2000’li Yıllarda Kooperatifçilik Sempozyumu, Türk Kooperatifçilik Kurumu, 73s, Ankara.
- Güloğlu T. ve Korkmaz A. (2000). Kooperatifçilik İlkeleri, Küreselleşme Ve Kooperatifçilikte Yeni Eğilimler. <http://iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/armaganlar/tokerdereli/38.pdf> (Erişim Tarihi, 01.02.2008).
- Güran N. ve Aktürk İ. (2001), Uluslararası İktisadi Kuruluşlar. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 376 s., Isparta.
- Hair J. F., Anderson R. E., Tahtam R. L., Black W. C., (1998). *Multivariate Data Analysis, Prentice Hall* ; 374, New Jersey.
- Hazar N. (1990), Kooperatifçilik Tarihi, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları, 616s., Ankara.
- Helm F.C. (1976). Kooperatif İşletme Ekonomisi, Çev: İlhan Cemalciler. Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, NO: 150/92. Eskişehir.
- Henderson C. W. (1997). *International Relations*. University of South Carolina, 520.
- İnan İ., Kumkale, İ. ve Gaytancıoğlu, O. (1999). Trakya’da Kırsal Kesimin Örgütlenmesinde Tarım Kooperatifleri, Üretici Birlikleri ve Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin Rolü. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, No.91, 66 s., Ankara.
- İnan, İ. H., (2001). Tarım Ekonomisi İşletmeciliği. 5. Baskı, 318s., Tekirdağ.
- İnan İ. H. (2008). Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 279 s., İstanbul
- Igual J.F. and Mela E.(2007). *Social Economy and the Cooperative Movement in Europe: Input to a New Vision of Agriculture and Rural Development in the Europe of the 25*. Working Paper Critec N 2007/06
- Joseph S. (2004). The Role of Cooperatives in Globalization. Working Paper n.9/2004.
- Kalaycı, ğ., Albayrak, A. S., Eroğlu, A., Küçükşille, E., Ak, B., Karaltı, M., Keskin, H. Ü., Çiçek, E., Kayış, A., Öztürk, E., Antalyalı, Ö. L., Uçar, N., Demirgil, H., İşler, D. B.,

- Sungur, O., 2005, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım Ltd. ğti Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Kara M. (2003). Kooperatifçilik. Eduser Yayıncılık, 205s., Bolu.
- Karaca N, (2009). GATT'tan DTÖ'ye.
<http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md144/gatt.pdf>
(erişim tarihi, 14.07.09).
- Karagöz Y. ve Kösterelioğlu İ. (2008). İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeğinin Faktör Analizi Metodu ile Geliştirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya.
- Karlık R. (1996). Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar. Tütünbank Yayınları, 258 s., İstanbul.
- Karlık R. (2001). Uluslar Arası Ekonomi. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 225 S., Eskişehir.
- Karlık R., (2007). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm. Beta Yayınevi, 638 s., İstanbul.
- Kazgan G, (2002). Küreselleşme ve Ulus-Devlet. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 285 s., İstanbul.
- Kazgan G. (2005). Sanayi Devriminden Günümüze Siyasal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutlarıyla Küreselleşme. Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005 http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405 (Erişim Tarihi 25-04-08).
- Kazgan G., (2006). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 517 s., İstanbul.
- Kaymakçı O. (2007a). Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Az Gelişmiş Ülkelere Etkileri. Küreselleşme Üzerine Çeşitli Notlar, 230-250s. Ankara.
- Kaymakçı O. (2007) (2007b). Kavramsal, Kurumsal ve Tarihsel Açından Küreselleşmeye Giriş. Küreselleşme Üzerine Çeşitli Notlar, 3-52 S., Ankara.
- Kozanoğlu, Z., 1995. Mahmut Türkmenoğlu ve Bademler Kooperatifi. Meltem Ofset, 327s, İzmir.
- Leba R. (2001a). Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk. Mevzuat Dergisi, Yıl: 4 Sayı:43.
- Leba R. (2001b). Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Önemi ve Sosyal Devletin Geleceği. Mevzuat Dergisi, Yıl.4, Sayı.44. 03.07.08 DE İNDİRİLDİLER
- Malhotra, N,K., 1993, Marketing Research An Applied Orientation, Prentice-Hall International.
- Mansbach R. W ve Rafferty K. L. (2008). Global Politics, Routledge Kitap Evi, London.
- Mishkin F. S. (2005). Is financial Globalization Benefical?. Uris Hall 817, Columbia University.
- Moldoveanu M. (2005). Reflections On The State Of Globalization And Regional Integration At The Beginning Of The New Milenium. Romanian Economic And Business Review – Vol. 3, No. 1.
- Morgil O. (2002). Büyüme ve Sanayileşme Politikaları. Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, Hacettepe Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.
- Mucuk İ. (2005). Modern İletmecilik. Türkmen Yayınevi, 406 s., İstanbul.
- Mülayim, Z. G., 1998. Atatürk'ten Bugüne Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları. 328s., Ankara
- Mülayim Z.G. (2006). Kooperatifçilik. Yetkin Yayınları, Yenilenmiş Üçüncü Baskı, 639 s., Ankara.
- Oğuzhan A., Çakıcı M. Ve Özdil T. (2003). Temel İstatistik. İstanbul.
- Orçun A. (2000). www.dtm.gov.tr. (erişim tarihi, 01.09.2009).
- Özel S. (2007). Türkiye Şeker Fabrikalarının Dünü Bugünü Yarını. 452, Ankara.
- Özkan A. (2003). Globalleşen Dünya'da Demokrasinin Önemi ve Türkiye'nin Konumu. Globalleşen Dünya'da Türkiye'nin Yeri, Kadir Has Üniversitesi,

- Özkuten S. (1995). Bölgesel Entegrasyon Anlaşmaları. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara.
- Özyakışır D. ve Öztürk S. (2001) Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret Ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi. Mevzuat Dergisi ISSN 1306-0767, Yıl.8, Sayı.94.
- Özkale L. (2008). Dış Ticaretin Yapısal Gelişimi. Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basım Evi, Yayın No.4, 355 s., Ankara
- Özgöker U. (2007). Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılması Neler Katar?. Kadir Has Ün 2. Kadir Has Ödülleri Kitabı. 146-165 s
- Özçelik A. (1997). Tüketim Kooperatiflerinin Önemi. Kooperatifçilik Dergisi 97, sayı 116 ISSN 1300-1469 . 4-8s.. Ankara.
- Rıam S. (2000). The Flexible Developmental State: Globalization, Information Technology, and the "Celtic Tiger". Politics & Society, Vol. 28 No. 2, 157-193
- Saatçioğlu C. (2009). Doğrudan Dış Yatırımlar ve Yürkiye. www.18-61 cem saatolu (erişim tarihi, 28.05.2009).
- Seyidoğlu H., (2003). Uluslararası İktisat. Kurtiş Matbaacılık, 764 s., İstanbul.
- Serin E. (2004). Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi ve PANKOBİRLİK. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Sayı: 807, Mart 2004, 45 s, Ankara.
- Şahin M. ve Gümüş M. (2007). Gelişmekte Olan Ülkeler Ve Türkiye Açısından Küreselleşmenin Fırsat ve Tehditleri. /[Www.Mulkiyederigi.Org/Index](http://www.Mulkiyederigi.Org/Index).
- Şahbaz U. (2003). Küreselleşme Korkusu. ÇAĞDAŞ DERGİSİ Sayı: 3 / Temmuz 2003
- Şenatalar B. (2008). Küreselleşme. http://sodev.org.tr/okullar/sdo/ders_notlari/kuresellesme.htm (02.09.2008)
- Şimşek E. Ve Özpınar Ö. (2003). Küreselleşmenin Getirdiği Sorunlar Ve Bu Sorunlara Çözüm Önerileri, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt XXII, Sayı 2, 2003, s. 1-11 <http://www.ekonomi.name/kavramlar/kuresellesme.html>ET: 18.02.08
- Toprak M. (1996). Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar, Turhan Kitapevi, Ankara.
- Tufan A. (1997). Türkiye Ekonomisi. Ankara Üni. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Yayınları. Ankara.
- Ürper Y. (1985). Türkiye'de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri. 76s, Eskişehir.
- Yalın A. (2007). Konut Yapı Kooperatiflerinde Pazarlama Stratejilerinin Rekabet Üstünlüğü Yaratması Ve Mortgage Sisteminin Konut Yapı Kooperatiflerinin Pazarlama Stratejilerine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Kooperatifçilik Bilim Dalı
- Yaman S. (2001). Küreselleşme. <http://w3.gazi.edu.tr/web/syaman/kuresellesme2.htm> Süleyman yaman-gazi üniversitesi 2001 (Erişim Tarihi 16.10.2007)
- Yazıcıoğlu Y. Ve Erdoğan S. (2007). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Yeldan E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. İletişim Yayınları, 202 s., İstanbul.
- Yeldan E. (2003). Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde Borç Sorunu ve IMF Politikaları, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_06.html (erişim tarihi, 10 Aralık 2005).
- Yılmaz A. (2007a). Romantizimden Gerçeğe. Minima Yayıncılık, 456 s., Ankara.

- Yılmaz S. (2004). Tekelleşmeyi Patent altına alan en önemli anlaşma TRIPS.
www.antimai.org/mkl/sy04trips.htm (Erişim Tarihi 19.02. 2008).
- Yılmaz T. (2007a) www.tzymb.org.tr/HABER/koseyazilari.asp?yazar=6&yazi=38
(erişim tarihi: 19.02. 2008).
- Yunus S. (2007). Araştırma Bülteni. Sümae Yunus Araştırma Bülteni, 7:3, Eylül 2007.
- Yüksel M. (2001). Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye. Siyasal Kitapevi, 255 s., Ankara.

Özgeçmiş

1978 yılında İstanbul Bakırköy’de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Edirne’de tamamladı. 1996 yılında girdiği Trakya Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü’nden 2000 yılında mezun oldu. 2004 yılında Yüksek Lisans eğitimini tamamlayarak yüksek ziraat mühendisi ünvanını aldı ve 2005 yılında doktora öğrenimine başladı. 2009 yılında Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümünden mezun oldu.